

1.2 พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิแบบพระแผง

ภาพที่ 4-41 พระพิมพ์แบบพระแผงสี่เหลี่ยม เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

รูปแบบทางศิลปกรรม พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิเรียงเป็นแถวตามแนวตั้งและแนวนอนเต็มพื้นที่ ในแบบที่เรียกว่าพระแผง พบที่เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม มีทั้งแบบที่เป็นแถวในทรงสี่เหลี่ยม (ภาพที่ 4-41) และทรงสามเหลี่ยม (ภาพที่ 4-42)

เนื่องจากพระพิมพ์ที่เป็นแบบพระแผงมีขนาดเล็กมาก จนไม่สามารถระบุถึงพุทธลักษณะได้ชัดเจนนัก แต่โดยภาพรวมก็มีรูปแบบเช่นเดียวกับพุทธลักษณะของพระพุทธรูปแบบทวารวดีทั่ว ๆ ไป รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2552) ได้ศึกษาพระพิมพ์แบบนี้และกล่าวถึงสิ่งสำคัญของพระพิมพ์ดังกล่าวนี้คือ แนวความคิด วัตถุประสงค์ หรือความหมายในการสร้าง โดยน่าจะเกี่ยวข้องกับคติพระพุทธเจ้าที่มีจำนวนมากมายจนนับไม่ถ้วน พระพิมพ์จำนวนมากทำแถวพระพุทธรูปเรียงต่อเนื่องกันทั้งแนวตั้งและแนวนอน โดยมีจำนวนตั้งแต่ 4 องค์ ไปจนถึงมากที่สุดที่พบคือ 168 องค์

ความหมายทางประติมานวิทยา คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทวิสุทธิชนวิลาสินีอันเป็นอรรถกถาของ ขุททกนิกาย อปทาน ระบุข้อความว่า “...เหตุแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงเห็นวาทารมี 30 ถ้วน มีธรรมาวามีเป็นต้น เป็นเหตุของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่น้อย อุปมาดังเม็ดทรายในแม่น้ำคงคา...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 191)

ภาพที่ 4-42 พระพิมพ์แบบพระแสงสามเหลี่ยม เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ตามคติของพระพุทธศาสนานั้นถือเอาการแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนเวไนยสัตว์เป็นเกณฑ์ว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่สองประเภท คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า ความแตกต่างของพระพุทธเจ้าทั้งสองคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้วจะเทศนาถึงพระธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้วจะไม่เทศนาสั่งสอนผู้ใด นอกไปจากนี้พระพุทธเจ้าทั้งสองประเภทดังกล่าวยังมีจำนวนมากมายมหาศาลเปรียบได้กับจำนวนเม็ดทรายในมหาสมุทร และหากใช้เกณฑ์ด้านเวลาเป็นตัวแบ่งประเภทของพระพุทธเจ้า ก็สามารถแบ่งได้เป็นสามแบบคือ พระอดีตพุทธเจ้า พระปัจจุบันพุทธเจ้า และพระอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งเจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้พระธรรมเป็นปัจจุบันพระพุทธเจ้า ดังนั้นพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ก่อนหน้าพระองค์จึงเป็นพระอดีตพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้ต่อจากพระองค์คือพระอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งในคัมภีร์ต่าง ๆ ไม่ได้ระบุถึงจำนวนนับที่แน่นอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ใช้คำว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดที่มีมาแล้วในอดีตกาล พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดซึ่งจักมีในอนาคตกาล (กรมการศาสนา, 2530, หน้า 258)

คัมภีร์พระพุทธศาสนามักกล่าวถึงเหล่าอดีตพระพุทธเจ้าควบคู่ไปกับเหล่าอนาคตพุทธเจ้าเสมอ และในบางตอนยังสะท้อนให้เห็นว่าควรกรวดไหว้บูชาทั้งอดีตพุทธเจ้า ปัจจุบันพุทธเจ้า และอนาคตพุทธเจ้า ดังความว่า “...พระพุทธเจ้าในอดีตก็ดี พระพุทธเจ้าในปัจจุบันก็ดี พระพุทธเจ้าในอนาคตก็ดี ย่อมบริสุทธิด้วยขงขัยนี้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าเหล่านั้นสมควรนมัสการ...” (กรมการศาสนา, 2530, หน้า 78) ดังนั้นพระพิมพ์แบบแสงเหล่านี้จึงไม่น่าจะเป็นการสร้างเฉพาะแต่อดีตพุทธเจ้าเท่านั้น แต่น่าจะเป็นการสื่อความหมายถึงพระพุทธเจ้าทั้งปวง ทั้งพระอดีตพุทธเจ้า พระปัจจุบัน

พุทธเจ้า และพระอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งคงจะไม่ใช่ว่าหมายถึงกลุ่มพระพุทธรูปเจ้ากลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นพิเศษ (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2552 หน้า 293-295) และหลักฐานด้านจารึกที่พบในวัฒนธรรมทวารวดีอีสานก็กล่าวถึงการบุญที่หวังต่อโลกพระศรีอารีย์ ดังจารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาขนาดุนเป็นต้น (ดูเกี่ยวกับจารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาใน กรมศิลปากร, 2529)

1.3 พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิแบบที่มีองค์ประกอบแวดล้อม

1.3.1 พระพิมพ์ปางสมาธิ เมืองคันธารวิสัย

ภาพที่ 4-43 พระพิมพ์ปางสมาธิ เมืองคันธารวิสัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

รูปแบบทางศิลปกรรม พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิแวดล้อมด้วยเครื่องสูง พบที่เมืองคันธารวิสัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 4-43) และเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิราบบนบัลลังก์รูปเหลี่ยม รอบพระวรกายและพระเศียรมีกรอบล้อมเป็นวงประภาณวลที่ตกแต่งด้วยลวดลายคล้ายเปลวเพลิงเฉพาะบริเวณพระเศียร (ซึ่งประภาณวลที่วงรอบพระเศียรนี้มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า ศิระประภา แต่ในที่นี้จะเรียกรวม ๆ ว่า ประภาณวล) และเบื้องบนพระเศียรมีฉัตรกางกั้น ภายใต้อันร่มไม้ (เข้าใจว่าน่าจะเป็นต้นโพธิ์) ส่วนล่างด้านข้างประกอบด้วยเส้าจามรทั้งซ้ายและขวา ถัดขึ้นมาตรงกลางขนาบด้วยบังแทรกหรือบังสุรย์สองคัน

พุทธลักษณะ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเนตร โปนเหลือบลงต่ำ พระนาสิก และพระโอษฐ์แบนใหญ่ ขมวดพระเกศาเป็นปุ่มใหญ่ อุษณิยะ โป่งนูนทรงกรวยครอบ

ความหมายทางประติมานวิทยา การประดิษฐ์พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิเดี่ยว ๆ และถูกแวดล้อมไปด้วยเครื่องสูงหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ในลักษณะอย่างเดียวกับพระมหากษัตริย์

หรือพระเจ้าจักรพรรดิ ที่ประกอบไปด้วยบัลลังก์ แส้จามร บังแทรกหรือบังสุรย์ ฉัตรหรือร่ม เป็นการแสดงฐานันดรของพระพุทธเจ้าว่ามีสถานภาพเทียบเท่าหรือสูงกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ

พระสูตรชื่อจกกวัดติสูตร ในพระไตรปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎก มีเนื้อความว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ นครมาตุลา แคว้นมคธ ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ฟัง
 ดนพิงกรรมและเจริญสติปัญญาแล้ว ครั้นรุ่งอรุณตรัสถามพระราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ
 พระนามว่า ทัพพเนมิ คือ 1. จักร (ล้อรถ) แก้ว (จักรรัตนะ) 2. ช้างแก้ว (หัตถิรัตนะ)
 3. ม้าแก้ว (อัสสรัตนะ) 4. แก้วมณี (มณีรัตนะ) 5. นางแก้ว (อิตถิรัตนะ) 6. ขุนคลังแก้ว
 (คหปติรัตนะ) 7. ขุนพลแก้ว (ปรีณายกรัตนะ)...ความเกี่ยวข้องกับการหายไปของจักร
 แก้ว เมื่อพระเจ้าทัพพเนมิได้ทรงยกราชสมบัติคือ รัตนเจ็ดประการให้กับพระราชโอรส
 จากนั้นพระองค์ก็ทรงออกผนวช ผ่านไปได้เจ็ดวัน จักรแก้วก็อันตรธานหายไป พระราช
 โอรสซึ่งเป็นพระราชอาชญาบดีก็ทรงเสียพระทัย จึงนำความเข้าเฝ้าพระราชบิดาที่เป็น
 พระราชบิดา พระราชบิดาก็ตรัสตอบว่า จักรแก้วเป็นของให้กัน ไม่ได้ และทรงแนะนำ
 ให้บำเพ็ญจักวตติวัตร คือข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ มีฐานะอยู่เมื่อปฏิบัติแล้ว จักร
 แก้วอันเป็นทิพย์ มีก่อดังพัน มีกิ่ง มีดมสมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง จักรปรากฏขึ้นแก่
 พระราชาผู้รักษาอุโบสถในวันอุโบสถ 15 ค่ำ พระราชโอรสกราบทูลว่าวัตรอันประเสริฐ
 ของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า “ 1. จงอาศัยธรรมสักการะเคารพ
 นับถือธรรมให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่นมนุษย์แลสัตว์ ไม่ยอมให้มีการกระทำอัน
 เป็นอธรรมเป็น ไปได้ในแคว้น. 2. ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็มอบทรัพย์ให้ 3. เข้าไปหา
 สมณพราหมณ์ผู้เว้นจากความเมา ประมาท ตั้งอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ
 (ความสงบเสงี่ยม) และถามถึงสิ่งเป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ควรเสพ ไม่ควรเสพ
 อะไรทำไปเพื่อเสียประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน อะไรทำไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข
 ตลอดกาลนาน เมื่อฟังแล้ว ก็รับเอาสิ่งที่เป็นกุศลมาประพฤติ นี่คือวัตรอันประเสริฐของ
 พระเจ้าจักรพรรดิ... (สุชีฟ ปุณฺณานุภาพ, 2550, หน้า 348-349)

นอกจากนี้ “มหาสุทฺธสสนสูตร” ในพระไตรปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคค พระสุตตันตปิฎก
 ยังมีเนื้อความที่กล่าวถึงความเป็นพระจักรพรรดิราชของพระพุทธองค์คือ “ ครั้นแล้วพระผู้มีพระ
 ภาคตรัสสรุปว่า พระองค์เองได้เป็นพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะจักรพรรดินั้น พรั่งพร้อมสมบูรณ์ด้วย
 สมบัตินานาประการ แม้จะมีนครอยู่ในปกครองมากมาย ก็อยู่ครอบครองได้เพียงนครเดียว คือนคร
 กุสาวตี แม้จะมีปราสาทมากมาย แต่ก็อยู่ครอบครองได้เพียงปราสาทเดียว คือธัมมปราสาท แม้จะ
 มีเรือนยอดมากมาย แต่ก็อยู่ครอบครองได้เพียงหลังเดียว คือเรือนยอดชื่อมหาวิญหะ แม้จะมี

บัลลังก์มากมาย แต่ก็ได้ใช้คราวละเพียงบัลลังก์เดียว แม้มีช้างมากมาย แต่ก็ขึ้นขี่ได้เพียงคราวละตัวเดียว คือพญาช้างอุโบสถ แม้จะมีม้ามากมาย แต่ก็ขึ้นขี่ได้คราวละเพียงตัวเดียว คือพญาม้า วลาหก แม้จะมีรถมากมาย แต่ก็ขึ้นขี่ได้เพียงคราวละคันเดียว คือรถเวษยันต์ แม้จะมีสตรีมากมาย แต่ก็มีสตรีที่ปฏิบัติรับใช้เพียงคนเดียว แม้จะมีคู่ผ้า (ผ้านุ่งผ้าห่ม) มากหลาย แต่ก็นั่งห่มเพียงคราวละคู่เดียว แม้จะมีอาหารมากมาย แต่ก็บริโภคได้อย่างมากเพียงจุฬะนานเดียว พร้อมทั้งกับข้าว...” (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550, หน้า 330-331)

ดังนั้นพระพิมพ์ หรือพุทธเจดีย์แบบอื่น ๆ ในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน ที่ปรากฏการแสดงรูปพระพุทธรูป หรือแม้กระทั่งพระโพธิสัตว์ พร้อมด้วยเครื่องราชกกุธภัณฑ์เหล่านี้ โดยมีมากบ้างน้อยบ้างนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงคติธรรมที่เป็นวัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ การยกฐานะของพระพุทธรูปเทียบเท่าหรือสูงกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ ทั้งเน้นการไม่ติดยึดในรูปสมบัติต่าง ๆ ทางโลกแบบโลกียะ

1.3.2 พระพิมพ์ปางสมาธิ นาคปรก เมืองนครจำปาศรี

ภาพที่ 4-44 พระพิมพ์ปางสมาธินาคปรก เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

รูปแบบทางศิลปกรรม พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิบนขนดนาคเหนือพระเศียรมี พังพานาคเจ็ดเศียรปกคลุม ลักษณะดังกล่าวเรียกพระพุทธรูปนาคปรก พบที่เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 4-44) และเมืองไพร อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ในจำนวนสามองค์นี้มีอย่างหนึ่งที่พบจากเมืองนครจำปาศรีที่ไม่ได้แสดงปางสมาธิ แต่เป็นการแสดงปางมารวิชัย ด้วยการวางพระหัตถ์ขวาไว้บนพระขมวดขวา ซึ่งพระพุทธรูปนาคปรกในอิริยาบถประทับ

นั่งแสดงปางมารวิชัยก็ได้พบในประติมากรรมพระพุทธรูปลอยองค์คือ พระพุทธรูปนาคปรกลอยองค์สำริด จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์แบบที่เป็นพระพุทธรูปนาคปรกประทับนั่งสมาธิสององค์ ตรงกึ่งกลางทำเป็นรูปสลับ เบื้องบนเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขนาดเล็กขนาดด้วยสลับเช่นเดียวกัน

1.3.3 พระพิมพ์ปางสมาธิ ปรกโพธิ์ เมืองนครจำปาศรี

รูปแบบทางศิลปกรรม พระพุทธรูปปางสมาธิประทับนั่งบนบัลลังก์ภายใต้ต้นโพธิ์ พระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิบนบัลลังก์ภายใต้ต้นโพธิ์ ขนาดข้างด้วยรูปบุคคลประนมมือ (ภาพที่ 4-45)

ภาพที่ 4-45 พระพิมพ์ปางสมาธิ ปรกโพธิ์ เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ความหมายทางประติมาวิทยา พระพุทธเจ้าประทับแสดงปางสมาธิเหนือบัลลังก์และฐานบัว ภายใต้ต้นโพธิ์ น่าจะหมายถึงพุทธประวัติตอนตรัสรู้ ซึ่งอาจจะเป็นเหตุการณ์หลังจากที่พระพุทธองค์ผจญมารและได้ชัยชนะ เทวดาทั้งหมื่นโลกธาตุต่างมาสาธุการชื่นชมยินดี โดย รุ่งโรจน์ธรรมรุ่งเรือง (2552) ได้วิเคราะห์ถึงรูปบุคคลที่ขนาดข้างพระพุทธองค์ทำการประนมมือมีรายละเอียดและข้อสังเกตที่แตกต่างของบุคคลทั้งสองในบางประการ เช่นบุคคลด้านขวาของพระพุทธองค์จะนั่งผ้าส้นระดับเข่า ส่วนบุคคลข้างซ้ายจะนั่งผ้ายาวถึงข้อเท้า นอกจากนี้ที่ศีรษะของบุคคลทั้งสองยังดูแตกต่างกันด้วย แต่เนื่องจากว่าภาพจากพระพิมพ์มีขนาดเล็กจึงทำให้สังเกตรายละเอียดยาก โดยรวมก็แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกัน ทั้งนี้อาจมีความเป็นไปได้ถึงการตีความว่าบุคคลทั้งสองนั้นน่าจะเป็นพระอินทร์ กับพระพรหม เพราะเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนต่าง ๆ ก็ได้มีการกล่าวถึงอยู่เป็นประจำ ซึ่งเทวดาทั้งสองนี้ต่างก็มีภพภูมิที่แตกต่างกัน จึงเป็นไปได้ว่าการ

สร้างสรรค์รูปบุคคลดังกล่าวให้มีความแตกต่างในบางประการนั้น ต้องการสื่อแสดงออกให้เห็นถึงความแตกต่างของเทวาททั้งสององค์ด้วย สำหรับเรื่องภพภูมิที่แตกต่างกันของพระอินทร์ กับ พระพรหมนั้นคือ ชั้นของพระพรหมเป็นรูปภูมิและอรุภูมิ การบรรลุถึงความเป็นพรหมเกิดจากการบรรลุธรรม และการบำเพ็ญธรรมนั้นต่างก็เป็นเรื่องของนักบวช ฤๅษี ผู้บรรลุธรรมชั้นต่ำจะเกิดในรูปภูมิชั้นล่าง ๆ ผู้บรรลุธรรมชั้นสูงจะเกิดในรูปภูมิชั้นสูงขึ้นไปหรืออรุภูมิเป็นลำดับ (กรมการศาสนา, 2530, หน้า 649-651)

ส่วนพระอินทร์ซึ่งเป็นเทวดาองค์หนึ่ง มีภพภูมิเป็นกามภูมิ เป็นภพภูมิของผู้ที่ยังไม่สามารถละความสุขทางโลกิยะได้ กุศลการทำให้ได้เกิดเป็นพระอินทร์ไม่ใช่การบำเพ็ญธรรมแบบนักบวช แต่เป็นการก่อกุศลตลอดชีวิตเจ็ดประการคือ การเลี้ยงดูบิดามารดา การประพฤติดอนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล พุดจาอ่อนหวาน ไม่พูดส่อเสียด ไม่ตระหนี่ให้ทาน และยินดีในทาน กล่าวคำสัตย์ และไม่โกรธ (กรมการศาสนา, 2530, หน้า 368-370)

เมื่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในภาพพระพิมพ์แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกันในรูปแบบบางประการ โดยเฉพาะผ้านุ่งของบุคคลด้านขวาที่นุ่งผ้าสั้นระดับเข่าน่าจะหมายถึงพระอินทร์เพราะการนุ่งผ้าแบบนี้เป็นการนุ่งของเทวดาหรือบุคคลทั่วไป ผู้ที่ประกอบกิจอันเป็นกุศลเจ็ดประการดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นนักบวชก็สามารถกระทำได้ และบุคคลด้านซ้ายซึ่งนุ่งผ้าที่ยาวถึงข้อเท้า การนุ่งผ้าแบบนี้มีเฉพาะในนักบวช ซึ่งดังกล่าวแล้วว่าผู้ที่ปฏิบัติให้บรรลุธรรมนั้นต้องมีสถานภาพเป็นนักบวชเท่านั้น

1.3.4 พระพิมพ์ประทับนั่งห้อยพระบาท (นั่งเมือง) เมืองนครจำปาศรี

ภาพที่ 4-46 พระพิมพ์ประทับนั่งห้อยพระบาท (นั่งเมือง) เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

รูปแบบทางศิลปกรรม พระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทบนบัลลังก์รูปขุ่มทรงปราสาท ภายใต้ต้นโพธิ์ เบื้องบนซ้ายและขวาเป็นรูปวงกลมมีเส้นรัศมี ที่คาดว่าจะเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์ (ภาพที่ 4-46)

ความหมายทางประติมานวิทยา พระพุทธองค์ประทับนั่งห้อยพระบาทแสดงธรรมด้วยพระหัตถ์ขวา เหนือบัลลังก์ ได้ต้นโพธิ์ น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคติเรื่อง “พระจักรพรรดิราช” ซึ่งตามคตินี้พระพุทธองค์ก็มีสถานเทียบเท่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ประทับพร้อมด้วยรูปสมบัติ ธรรมสมบัติ เหนือพุ่มไม้โพธิ์พญาก็คือพระอาทิตย์และพระจันทร์ ย่อมเกี่ยวข้องกับคติเรื่องพุทธจักรวาล หมายถึงการจัดวางองค์ประกอบของเรื่องให้เห็นถึงพื้นที่และเวลา โดยพระพุทธองค์ได้ประทับอยู่เหนือโลก กาลเวลาและจักรวาลทั้งมวลตามคติพุทธจักรวาล

1.3.5 พระพิมพ์ยมกปาฏิหาริย์ เมืองนครจำปาศรี

ภาพที่ 4-47 พระพิมพ์ยมกปาฏิหาริย์ เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

รูปแบบทางศิลปกรรม พระพุทธรูปหกงศ์ (ภาพที่ 4-47) องค์ใหญ่ประทับนั่งสมาธิราบเหนือฐานรูปดอกบัวบนบัลลังก์รูปขุ่มทรงปราสาทตรงกลางเบื้องล่าง ขนาบข้างด้วยบุคคลนั่งในท่ามหาราชลีลา เบื้องขวาของพระพุทธเจ้าเป็นบุรุษ เบื้องซ้ายเป็นสตรี ตอนบนสุดเป็นพระพุทธเจ้าองค์เล็กขนาบข้างด้วยบุคคลสองคนในท่านั่งประคองอัญชลี ถัดออกมาด้านขอบนอกเป็นพระพุทธเจ้าอิริยาบถไสยาสน์ด้านละสององค์ ตอนขอบบนสุดด้านซ้ายและขวาเป็นรูปครึ่งวงกลมมีเส้นรัศมี ซึ่งน่าจะเป็นรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์

ความหมายทางประติมานวิทยา พุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ถือเป็นหนึ่งใน 73 ฌานแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งในจำนวน 73 ฌานนี้ มีอยู่ 67 ฌานที่พระสาวกสามารถมีได้ ส่วนอีก 6 ฌานที่เหลือ ซึ่งก็รวมถึงฌานในยมกปาฏิหาริย์ด้วย และก็เกิดต่อองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น โดยสรุปความจากพระสูตรและอรรถกถา แปล เล่มที่ 4 ภาคที่ 1 (กรมการศาสนา, 2530, หน้า 1-7) คือ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์หลายครั้งในหลายโอกาส เช่นอรรถกถาอชปา นิโครธกถา ในสมันตปาสาทิกา กล่าวถึงครั้งที่พระพุทธองค์ทรงแทรกครัสรู้ พระองค์ประทับนั่งบำเพ็ญสมาบัติได้ตั้งพระศรีมหาโพธิ์ เป็นเวลาเจ็ดวัน แล้วท้าวคางเหล่าจึงเกิดสงสัยว่า พระพุทธเจ้าคงไม่เสด็จลุกขึ้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จออกจากสมาบัติในวันที่แปด ทรงทราบถึงความสงสัยของเหล่าท้าวคางนั้น จึงทรงพาไปในอากาศเพื่อทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 17-18) ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ในที่ชุมนุมศากยวงศ์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 287) โปรดชาวปาณีสบุตร และเมื่อใกล้เวลาที่จะเสด็จดับขันธปรินิพาน ยังทรงอธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุส่วนพระรากขวัญแสดงยมกปาฏิหาริย์ในวันที่ประดิษฐานในสถูปบุปาราม และทรงอธิษฐานว่าพระบรมสารีริกธาตุที่จะประดิษฐานในมหาสถูปจงแสดงร่างเป็นพระพุทธเจ้า แล้วเหาะขึ้นสู่ฟากฟ้าเพื่อแสดงยมกปาฏิหาริย์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 155) แต่การแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่ได้รับการกล่าวขวัญมากที่สุดได้แก่ ยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉิยที่คองมะม่วง ณ กรุงสาวัตถี (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2552)

ฌานในยมกปาฏิหาริย์มีลักษณะตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรคว่า เป็นปาฏิหาริย์ที่แสดงพร้อมกันเป็นคู่ ๆ ท่อไฟและสายน้ำจะพุ่งออกจากส่วนต่าง ๆ ของพระวรกายแห่งพระพุทธเจ้าทั้งเบื้องขวาและเบื้องซ้าย เช่นพระเนตร ช่องพระกรรณ ช่องพระนาสิก พระหัตถ์ พระบาท เป็นต้น และมีพระพุทธรูปนิมิตทำอิริยาบถที่แตกต่างกันไปจากพระพุทธเจ้าองค์จริง เช่นพระพุทธองค์ทรงประทับยืน พระพุทธรูปนิมิตก็เสด็จจงกรม ประทับนั่ง หรือทรงประทับไสยาสน์ (กรมการศาสนา, 2530, หน้า 153-155)

ดังกล่าวดังกล่าวแล้วว่าการแสดงยมกปาฏิหาริย์ครั้งสำคัญนั้นเกิดขึ้นที่เมืองสาวัตถี โดยที่คัมภีร์ของแต่ละเล่มจะกล่าวถึงเหตุการณ์นี้แตกต่างกันไป แต่โดยใจความสำคัญ ๆ นั้นเหมือนกันโดยสรุปใจความสำคัญได้ว่า พระพุทธองค์ทรงออกสีกขาบทมิให้พระสาวกกระทำปาฏิหาริย์ ทำให้เหล่าเดียรฉิยเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงแสดงปาฏิหาริย์ด้วย จึงพากันอวดอ้างว่าจะแสดงปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธองค์ โดยแท้จริงสีกขาบทนี้ห้ามเฉพาะพระสาวก ไม่รวมถึงพระพุทธองค์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่าเหล่าเดียรฉิยจะแสดงปาฏิหาริย์ พระพุทธองค์จึงทรงประกาศว่าจะแสดงปาฏิหาริย์ด้วย โดยเลือกเมืองสาวัตถีเป็นที่แสดง เมื่อเสด็จถึงเมืองสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกสนได้

ทูลถามว่าจะแสดงปาฏิหาริย์ที่ใด พระองค์ตรัสตอบว่าจะแสดงที่ดวงไม้คันทามพพฤกษ์ (ต้นมะม่วงซึ่งปลูกโดยนายคันทะ) เมื่อถึงวันเพ็ญเดือนแปด อันเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะแสดงยมกปาฏิหาริย์ตามวัน เวลา และสถานที่ดังกล่าว ผู้รักษาสวนของพระเจ้าปเสนทิโกศลนามว่าคันทะ ได้ถวายผลมะม่วงแก่พระพุทธเจ้า เมื่อพระอานนท์ทำน้ำปานะจากผลมะม่วงนั้นถวายฉันแล้วโปรดให้นายคันทะนำเอาเมล็ดมะม่วงไปปลูก แล้วพระองค์ทรงอ้างพระหัตถ์ลงบนเมล็ดมะม่วงนั้น ต้นมะม่วงก็โตขึ้นมาในทันที ด้วยเหตุที่ต้นมะม่วงนี้ปลูกโดยนายคันทะ จึงได้ชื่อว่าคันทามพพฤกษ์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 286-307)

เหตุการณ์ในวันนั้นพระอินทร์และเทพยดาได้ร่วมกันทำลายพิธีของเหล่าเดียรธีย์ โดยท้าวสักกะทรงสั่งวาทเทวบุตรให้ถอนมณฑปของเหล่าเดียรธีย์ด้วยลม ขยายมณฑลแห่งดวงอาทิตย์ให้เร่าร้อน สั่งวสสเทวบุตรให้หยาดน้ำเมฆใหญ่ตกลงมาใส่เหล่าเดียรธีย์ ทำให้ร่างกายของเหล่าเดียรธีย์แปรเปลี่ยนไปด้วยฝุ่น โคลนมอมเมมดงแม่โคดำ ส่วนพระพุทธองค์ทรงเนรมิตจกกรมแก้วในอากาศ ด้านหนึ่งของจกกรมแก้วอยู่ขอบปากจักรวาลทางทิศตะวันออก อีกด้านหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก จากนั้นในยามบ่ายทรงเสด็จออกคันธกุฎีเพื่อทำปาฏิหาริย์โดยเสด็จขึ้นสู่จกกรมแก้วในอากาศนั้น ทำยมกปาฏิหาริย์ท่ามกลางบริษัท (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 286-307)

โดยลักษณะของยมกปาฏิหาริย์เป็นไปตามที่กล่าวถึงข้างต้น คือมีท่อนไฟ และสายน้ำออกมาเป็นคู่ ๆ จากส่วนต่าง ๆ ของพระวรกาย มีรัศมีทั้งหกสีเปล่งออกมา และมีพระพุทธรูปนิมิตซึ่งอยู่ในอิริยาบถที่ต่างออกไปจากพระพุทธองค์จริง และพระพุทธรูปนิมิตนี้ได้เทศนาธรรมเป็นปฐกาวินิจฉัยา ตอบกับพระพุทธองค์ ด้วยพระพุทธเจ้าจะเฉลยปัญหาธรรมที่พระพุทธรูปนิมิตถาม และพระพุทธรูปนิมิตก็เฉลยปัญหาที่พระพุทธเจ้าถามเช่นเดียวกัน ทำให้บริษัทที่มาชุมนุมกันเข้าสู่มรรคผลเป็นจำนวน 20 โกฏิ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 286-307) และดูความย่อปริวรรตพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ ประจเลทที่ 22 (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2536, หน้า 378-393)

2. พระพุทธรูปแบบประทับยืน

2.1 พระพุทธรูปประทับยืนแสดงธรรมด้วยพระหัตถ์ขวา

รูปแบบทางศิลปกรรม พระพุทธเจ้าประทับยืนเอียงแบบตริภังค์ (ภาพที่ 45) เบื้องหลังพระเศียรเป็นคันโพธิ์ ขนาบข้างด้วยรูปบุคคลในท่าประกอบอัญชลี เหนือระดับศีรษะของบุคคลทั้งสองเป็นรูปสถูป มุมบนสุดทั้งซ้ายและขวาเป็นรูปวงกลมมีฉัตรสามชั้นที่คล้ายจะเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์ พื้นที่ว่างภายในเป็นรูปดอกไม้ร่วง

องค์ประกอบของภาพจัดวางให้พระพุทธเจ้าประทับอยู่ตรงกลาง โดยมีขนาดที่ใหญ่กว่าและอยู่เหนือขึ้น ไประหว่างบุคคลทั้งสองข้าง จึงทำให้พระพุทธองค์ดูโดดเด่นและมีตำแหน่งที่สูงกว่า บุคคลทั้งสองดูรองลงมาทั้งขนาดและตำแหน่ง ซึ่งเป็นเรื่องปกติสำหรับการจัดวาง

องค์ประกอบภาพในศิลปะทวารวดีที่จะเน้นให้สิ่งที่สำคัญมีความโดดเด่นกว่าสิ่งที่สำคัญในลำดับรองลงไป ทั้งด้วยการทำขนาดใหญ่กว่า จัดวางตำแหน่งได้โดดเด่นชัดเจนกว่า

ภาพที่ 4-48 พระพิมพ์ปรกโพธิ์ (ยืน) เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ภาพบุคคลทั้งสองที่ทำการนมัสการอยู่เคียงข้างพระพุทธรองค์โดยปรากฏบนพระพิมพ์แบบนี้มีความหมายถึงพระอินทร์กับพระพรหมในทางพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระพิมพ์ปางสมาธิ ปรกโพธิ์ เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม และพระพิมพ์แบบต่างๆ หรือแม้กระทั่งวัตถุอื่นทั้งแผ่นเงินดุน และเสมานิน

นอกจากนี้พระพิมพ์และแผ่นเงินดุนนูนหลายองค์ปรากฏรูปร่างกลมสองวงเป็นองค์ประกอบแวดล้อม ซึ่งวงกลมดังกล่าวนี้บางครั้งเป็นเส้นวงโค้งเรียบ ๆ หรือบางทีก็มีเส้นแฉกเป็นรัศมีกระจายออกโดยรอบ ตำแหน่งการวางองค์ประกอบของภาพคือมุมบนสุดทั้งด้านซ้ายและขวา ในพระพิมพ์แบบที่เรียกว่ายมกปาฏิหาริย์ ซึ่งมักมีรูปพระพุทธรเจ้าที่เป็นพระพุทธรูปนิรมิตกำลังเอื้อมพระกรทำท่าสัมผัสกับวงกลมสองวงนั้น ซึ่งก็มีความเป็นไปได้อย่างมากว่าวงกลมสองวงนั้นก็คือสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์และพระจันทร์ เพราะในคัมภีร์บางเล่มกล่าวถึงพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ว่า “...บางคาบพระสัพพัญญูเหยียดพระหัตถ์ไปปรามาสดวงพระจันทร์พระอาทิตย์...” (สมเด็จพระพรหมญาณสังวร, 2536, หน้า 393) และแม้ว่ารูปร่างกลมทั้งสองวงที่ถูกจัดวางไว้ด้านบนสุดของมุมภาพในพระพิมพ์หรือแผ่นเงินดุนต่าง ๆ จะมีรูปที่ไม่เต็มวงครบสมบูรณ์ก็ตาม แต่ก็น่าจะมีความหมายถึงพระอาทิตย์และพระจันทร์ได้ด้วยเช่นเดียวกัน

การวางตำแหน่งของพระอาทิตย์และพระจันทร์ให้อยู่ในบริเวณด้านบนสุดของภาพ (พระพิมพ์) น่าจะเป็นการสื่อให้เห็นถึงคติเรื่องจักรวาลในทางพระพุทธศาสนา เพราะวงโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้นอยู่รอบเขาพระสุเมรุ เหนือระดับเขาขุคนธร ซึ่งก็หมายถึงตำแหน่งที่ประทับของพระพุทธองค์นั้นเป็นศูนย์กลางของจักรวาลนั่นเอง

คัมภีร์ลิลิตวิสตรระ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ตอน 2 แปลโดย แสง มนวิฑูร กล่าวถึงความหมายแฝงอีกประการของพระอาทิตย์และพระจันทร์คือ การเปรียบพระพุทธรองค์เสมือนเจ้าแห่งแสงสว่าง ซึ่งคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน ได้กล่าวถึงการเปล่งรัศมีพระธรรมรังสีของพระพุทธองค์ว่าสว่างกว่าแสงจากดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ เช่นในครั้งที่ต้องการตัดเดือนเหล้ามารก็ได้เปล่งพระรัศมีซึ่งรัศมีกำจัดมณฑลสรรพมารออกจากพระอุณาโลม เป็นรัศมีที่สว่างกว่าแสงในภิกขุมารทั้งปวง แสงสว่างที่เปล่งออกมาจากพระพุทธองค์ยังมีความหมายเชิงเปรียบเทียบว่าแสงสว่างจากปัญญานั้นเหนือกว่าแสงสว่างอื่น ๆ (แสง มนวิฑูร, 2514, หน้า 806 อ้างถึงใน รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2552, หน้า 282)

อภิปรายรูปแบบและความหมายพระพิมพ์ในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน

พระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิแบบไม่มีมืองค์ประกอบแวดล้อม

แนวคิดที่สำคัญประการหนึ่งสำหรับการสร้างหรือประดิษฐานพระพุทธรูปขึ้นมานั้นก็หมายจะให้เป็นเสมือนรูปแทนพระพุทธรองค์ รวมถึงพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ด้วย นอกไปจากนั้นยังเป็นการสร้างบุญกุศลของผู้สร้างในลักษณะของอุเทสิกเจดีย์ถวายเป็นพุทธบูชา ซึ่งบางครั้งไม่ได้มุ่งแสดงถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ตอนใดในพุทธประวัติโดยเฉพาะ ดังเช่น พระพุทธรูปประทับนั่งแสดงปางสมาธิแบบเดี่ยว ๆ โดยไม่มีมืองค์ประกอบแวดล้อมอื่น ๆ ความหมายของพระพุทธรูปปางนี้อาจเป็นเพียงการสื่อความหมายถึงการบำเพ็ญสมาธิก่อนการตรัสรู้หรือพิจารณาถึงหลักพระธรรมคำสอนที่ได้ทรงตรัสรู้มาแล้ว ซึ่งไม่สามารถเชื่อมโยงให้เข้ากับเหตุการณ์หรือเรื่องราวตอนใดตอนหนึ่งเป็นการเฉพาะได้ชัดเจนนัก ซึ่งพระพุทธรูปปางสมาธิโดยทั่วไปแล้วมักจะนิยมสร้างเป็นปางหรือมุทรากลาง ๆ ที่ใช้ในหลายความหมาย

พระพุทธเจ้าแบบประทับนั่งสมาธิแบบหลายองค์ (พระแสง) อาจเป็นคติเรื่องจำนวนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวว่ามามากมายดั่งเม็ดทรายในมหาสมุทร และมีทั้งพระพุทธเจ้าที่เคยมีมาแล้วในอดีต พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และพระพุทธเจ้าในอนาคต แต่เมื่อมืองค์ประกอบแวดล้อมอื่น ๆ เข้ามาประกอบก็สามารถเชื่อมโยงเข้ากับตอนหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพุทธประวัติได้เช่นเดียวกัน อย่างพระพุทธรูปปางสมาธิกับนาคปรก พระพุทธรูปสมาธิกับต้นไม้ บัลลังก์ พระอาทิตย์ พระจันทร์ บุคคล เครื่องสูง เป็นต้น

พระพุทธรูปประทับนั่งโดยมีองค์ประกอบแวดล้อมอื่น ๆ ประกอบ
การมีองค์ประกอบแวดล้อมอื่น ๆ เข้ามาประกอบในพระพิมพ์ของวัฒนธรรมทวารวดี
อีสาน ทำให้สามารถเชื่อมโยงความหมายทางคติธรรม หรือเรื่องราวทางพุทธประวัติได้ชัดเจน
ยิ่งขึ้น คือ

พระพุทธรูปนาคปรก หมายถึงการเสวยวิมุตติสุขหลังจากที่พระพุทธรูปองค์ได้ทรงตรัสรู้
แล้วทรงทบทวนหลักธรรมเหล่านั้นเป็นเวลาเจ็ดสัปดาห์ ตามคัมภีร์พุทธศาสนาคือสัปดาห์ที่หก
พุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ ที่สำคัญคือการแสดงปาฏิหาริย์เพื่อปราบเดียรี
(เหล่านักบวชนอกพุทธศาสนา) และยังมีเรื่องคติของพุทธจักรวาล หลักพุทธธรรมที่สอดแทรกจาก
คัมภีร์ตอนดังกล่าวด้วย พุทธประวัติที่เกี่ยวข้องกับการแสดงธรรม เช่นพระพุทธรูปประทับนั่งและ
ยืนแสดงพระหัตถ์ด้วยปางแสดงธรรม และประธานธรรม ย่อมหมายถึงหลักธรรมข้อต่าง ๆ ที่
พระพุทธรูปองค์ได้ทรงแสดงโปรดเทศา บุคคล ในกาลเทศะต่าง ๆ ที่สำคัญ ๆ เช่นการแสดง
ปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้งห้า การเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากแสดงพระอภิธรรม
โปรดพุทธมารดา การเทศนาโปรดพระนางพิมพาโยโสรา การเทศนาโปรดพระราหุล เป็นต้น และ
รวมทั้งองค์ประกอบแวดล้อมที่มีทั้งบัลลังก์ เครื่องสูง (เครื่องราชกกุธภัณฑ์) บุคคล พระอาทิตย์
พระจันทร์เหล่านั้นล้วนมีความหมายในตัว เช่น บัลลังก์และเครื่องสูง หมายถึง “พระจักรพรรดิราช”
พระพุทธรูปก็มีสถานเทียบเท่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ประทับพร้อมด้วยธรรมสมบัติ บุคคล ส่วนใหญ่
ที่พบจะเป็นรูปบุคคลขนาดข้างพระพุทธรูป ซึ่งคงจะมีความหมายถึงพระอินทร์ และพระพรหม
อันเป็นเทวดาที่มีบทบาทปรากฏในพุทธประวัติเสมอมา ที่สำคัญ ๆ คือตั้งแต่ตอนประสูติ ตรัสรู้
ปฐมเทศนา และปรินิพพาน พระอาทิตย์และพระจันทร์ย่อมเกี่ยวข้องกับคติเรื่องพุทธจักรวาล โดย
เห็นได้ชัดเมื่อพระพุทธรูปองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ย่อมปรากฏรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ด้วยเสมอ
นั่นหมายถึงการจัดวางองค์ประกอบของเรื่องให้เห็นถึงพื้นที่และเวลาพระพุทธรูปประทับอยู่
เหนือโลกและจักรวาลทั้งปวง

เสมาหิน

หลักฐานพุทธเจดีย์อีสานสมัยทวารวดีอย่างหนึ่งที่พบได้ทั่วทั้งภูมิภาค และถือได้ว่าเป็น
ลักษณะเฉพาะของงานศิลปกรรมในวัฒนธรรมทวารวดีอีสานนั้นคือเสมาหิน มีรูปแบบลักษณะ
โดยทั่วไปคล้ายรูปทรงกลีบบัวหรือแบบใบพาย ที่ส่วนฐานด้านล่างจะมีสัดส่วนของความกว้างน้อยกว่า
ส่วนสูงด้านบน ซึ่งโค้งบรรจบกันที่ส่วนยอด มีขนาดตั้งแต่ประมาณเมตรกว่า ๆ ไปจนถึงสอง
หรือสามเมตร นอกจากนี้ยังมีเสมาหินรูปทรงอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่ง ทั้งสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม และแปด
เหลี่ยม ซึ่งมักจะปรากฏภาพสลักใด ๆ บนใบเสมาแบบดังกล่าวนี้

โดยหน้าที่การใช้งานของเสมานินั้นเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรงถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตัวหรืออุเทสิกเจดีย์ถวายเป็นพุทธบูชา รายละเอียดของเสมานิน ก็ได้สะท้อนให้เห็นได้ว่าแม้จะเป็นใบเสมา แต่ก็มีการสลักภาพสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาไปในแบบธรรมเนียมฐานทั้งรูปสถูป ธรรมจักร ต้นโพธิ์ ฯลฯ และแบบบุคคลาธิฐานที่เป็นภาพพุทธประวัติ และนิทานชาดกต่าง ๆ

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่ารูปแบบและพื้นที่การกระจายตัวของเสมานินในวัฒนธรรมทวารวดีอีสานนั้น มีหลักฐานอยู่ค่อนข้างมาก โดยสามารถจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มในแถบลุ่มแม่น้ำสายหลักและสายรองต่าง ๆ อันเป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชน โบราณสมัยทวารวดีดังนี้

ลุ่มแม่น้ำมูลตอนต้น แถบจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดบุรีรัมย์ อันประกอบไปด้วยกลุ่มใบเสมาจากภูพระอังคาร อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มใบเสมาจากวัดโพธิ์ชัย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ประกอบไปด้วยกลุ่มใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ กลุ่มใบเสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอสมเด็จ กลุ่มใบเสมาจากบ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มใบเสมาจากบ้านบึงชุมเงิน อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร กลุ่มใบเสมาจากบ้านเปือยหัวดวง อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ กลุ่มใบเสมาจากบ้านไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

ลุ่มแม่น้ำโขง ในพื้นที่จังหวัดเลย จังหวัดหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี ประกอบไปด้วยกลุ่มใบเสมาจากบ้านบึงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กลุ่มใบเสมาจากอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

โดยเสมานินในแต่ละกลุ่มที่พบจะมีรูปแบบธรรมเนียมฐานเป็นภาพสัญลักษณ์คือ ภาพสถูปหรือหม้อน้ำ (หม้อปูลมณเฑาะ หรือหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์) และภาพเล่าเรื่องที่มีทั้งพุทธประวัติ และนิทานชาดกในแบบบุคคลาธิฐาน ตามที่ได้กล่าวแล้ว

ในการวิเคราะห์นี้จะใช้ตัวอย่างเสมานินที่มีลักษณะเด่นเป็นตัวแทนของแต่ละกลุ่มตามตัวอย่างที่พบและแยกตามรูปแบบของภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาจากพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

1. เสมานินที่สลักภาพสัญลักษณ์แบบธรรมเนียมฐาน

รูปแบบของเสมานินแบบนี้สามารถแบ่งย่อยได้เป็นสองแบบคือ

1.1 สลักเป็นหม้อน้ำใบเตยแล้วต่อด้วยทรงกรวยยอดแหลมยาวตามแนวแกนกลางไปจนสุดที่ส่วนยอดของเสมานิน

ตัวอย่างเช่น

1.1.1 เสมาจากวัดโพธิ์น้อย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 4-49 เสมาจากวัด โพธิ์น้อย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ใบเสมาจากวัดโพธิ์น้อย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ (ภาพที่ 4-49) เสมาแผ่นนี้มีความสูงประมาณ 100 ซม. กว้างประมาณ 80 ซม. สลักเป็นรูปสลักที่กลางใบโดยรูปหม้อน้ำสลักในตำแหน่งค่อนข้างต่ำทางส่วนยอดตอนบน ที่โคนด้านล่างสลักเป็นทรงกรวยเหนือแนวเส้นฐานสลักเป็นรูปกลีบบัว รูปทรงกรวยนี้มีเส้นลวดบัวคั่นเป็นระยะ โดยเฉพาะในส่วนฐานของรูปหม้อน้ำประดับด้วยเส้นลวดบัวสามเส้น ตอนล่างสลักเป็นลายคล้ายกระหนกประกอบที่มุม รูปทรงของหม้อน้ำเป็นทรงเป็น ส่วนค่อยย่อเว้าเท่ากับส่วนฐาน ปากผายออกโดยมีเค้าสลักลวดลายประดับเหนือปากหม้อตามทรงกรวยชะลูดขึ้นสู่ยอดบนสุด

1.1.2 เสมาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

ใบเสมาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 4-50) เสมาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีแดง ป้ายข้อมูลโบราณวัตถุระบุว่าแหล่งที่มาว่าพบในเขตอำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ขนาดของเสมากว้างประมาณ 80 ซม. สูงประมาณ 180 ซม. รวมเดือย สภาพชำรุดแตกหักเป็นสามท่อน คือส่วนเดือยฐานด้านล่าง ส่วนกลีบบัวระหว่างรูปหม้อน้ำ และส่วนหม้อน้ำไปจนถึงยอด

รูปแบบของเสมาสลักรูปกลีบบัวคว่ำ-บัวหงายที่ฐาน เหนือขึ้นไปเป็นฐานทรงกรวยต่อด้วยรูปหม้อน้ำทรงแป้น ปากหม้อต่อ ยอดยาวแหลมสอบขึ้นด้านบน

ภาพที่ 4-50 เสมาจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติร้อยเอ็ด อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

1.1.3 เสมาจากวัดบึงขุมเงิน อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร

ใบเสมาจากบ้านบึงขุมเงิน อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร (ภาพที่ 4-51) เสมาแผ่นนี้มีความยาวประมาณ 100 ซม. กว้างประมาณ 60 ซม. สลักด้วยศิลาทรายสีแดง ส่วนฐานสลักเป็นเอวคอดลงเล็กน้อย ฐานมีเค้าของลายพรรณพฤกษา ถัดขึ้นไปสลักเป็นรูปหม้อน้ำทรงแป้นคอคอดยืดยาวเล็กน้อย ปากผายออกกรอบด้วยทรงกรวยยาวตามแนวบรรจบกันที่ยอด ฝาครอบปากหม้อมีเค้าโครงการตกแต่งด้วยลายพรรณพฤกษาเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 4-51 ใบเสมาจากบ้านบึงขุมเงิน อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร

1.1.4 เสามาจากวัดโพธิ์ศรี (บ้านเปือยหัวดง) อำเภอสิ้ออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ

ภาพที่ 4-52 เสามาจากวัดโพธิ์ศรี (บ้านเปือยหัวดง) อำเภอสิ้ออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ

ใบเสมาจากวัดโพธิ์ศรี (บ้านเปือยหัวดง) อำเภอสิ้ออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 4-52) เสาแผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเทา สูงประมาณ 200 ซม. กว้างประมาณ 60 ซม. ส่วนเดือยถูกฝังจมอยู่ในดิน ส่วนฐานสลักเป็นแนวเส้นลวดบัวสี่แนว ถัดขึ้นมาสลักเป็นฐานหม้อน้ำขนาดเล็กทรงสูง คอแคบปากพวยออก และต่อเนื่องด้วยฝาครอบปากหม้อทรงกรวยยาวชะลูดไปบรรจบที่ส่วนยอดของเสมา

1.1.5 แท่งหินสลักนูนพระพุทธรูปศิลา ประดับด้วยรูปสถูปทรงหม้อน้ำ จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิรุวงศ์ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา

แท่งหินสลักรูปพระพุทธรูปประดับด้วยรูปสถูปทรงหม้อน้ำ จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิรุวงศ์ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา (ภาพที่ 4-53, 4-54) ขนาดสูงประมาณ 180 ซม. กว้างประมาณ 80 ซม. สลักจากศิลาทรายสีเหลือง สลักภาพพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิเหนือฐานรูปกลีบบัว ภายใต้อกรอบซุ้มทรงปราสาท โดยขนานข้างด้วยเสา และมีคานด้านบนเหนือคานเป็นฐานรูปกลีบบัวสลักรูปหม้อมีฝาครอบด้วยทรงกรวย ปรากฏเป็นรูปหม้อน้ำทรงแป้น เหนือฐานรูปกลีบบัวซ้อนด้วยเกสรบัว ฝาครอบรูปกรวยซ้อนด้วยกลีบบัวสองชั้น ยอดสุดเป็นทรงกรวยแหลมคาดประดับด้วยฉัตรสามชั้น

ภาพที่ 4-53 (ซ้าย) แท่งหินสลักรูปพระพุทธรูปประดับด้วยรูปสลูปทรงหม้อน้ำจาก
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 4-54 (ขวา) ราชตะเคียนรูปสลูปทรงหม้อน้ำ จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา

1.1.6 เสมาวัดศรีบุญเรือง (วัดหลวงปู่ล้อม) อำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น

ใบเสมาวัดศรีบุญเรือง (วัดหลวงปู่ล้อม) อำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น

(ภาพที่ 4-55, 4-56) มีขนาดประมาณ 180 ซม. สลักจากศิลาทรายสีแดง กว้างประมาณ 40 ซม.

ส่วนแกนหรือเดือยของเสมาแผ่นนี้ถูกฝังอยู่ในพื้นซีเมนต์ ถัดขึ้นมาเป็นส่วนฐานสลักภาพลายเส้น เป็นเส้นลวดบัวสลับกับแนวลายลูกประคำ ต่อเนื่องด้วยฐานลายกลีบบัวหงาย เหนือขึ้นไปขนาน ข้างซ้ายและขวาด้วยลวดลายคล้ายกระหนกตัวเดียวม้วนแบบยอดแหลม ตรงส่วนกลางสลักเป็นรูป หม้อน้ำทรงแป้นปากผาย ครอบปากหม้อด้วยลายวงโค้งกรอบซุ้มสามวงต่อเนื่องกัน ยอดลดหลั่น เจ็ดยอดสอบขึ้นด้านบน คล้ายกับพานบายศรีปากชาม หรือขันหมากเบ็งในปัจจุบัน ซึ่งเป็นแบบที่ แปลกออกไปจากยอดทรงกรวยสูงของเสมาทั่ว ๆ ไป

ภาพที่ 4-55 (ซ้าย) ใบเสมาวัดศรีบุญเรือง (วัดหลวงปู่ล้อม) อำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 4-56 (ขวา) รายละเอียดของหมอน้ำบนใบเสมาวัดศรีบุญเรือง (วัดหลวงปู่ล้อม) อำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น

1.1.7 เสาจากวัดไตรรงค์ บ้านโนนชาด ตำบลโนนหัน อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

เสาจากวัดไตรรงค์ บ้านโนนชาด ตำบลโนนหัน อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น (ภาพที่ 4-57) มีขนาดสูงประมาณ 180 ซม. ส่วนฐานแคบประมาณ 30 ซม. ปลายผายออกประมาณ 40 ซม. สลักด้วยศิลปะทราบดีแดง จากเดือยล่างสุดเหนือขึ้นมาราว 20 ซม. ขอบด้านนอกสลักเป็นแนวเส้นซ้อนกันทำให้ดูคล้ายว่ามีใบเสมาซ้อนกันอยู่สามแผ่น ส่วนฐานสลักรูปกลีบบัวหงายต่อเนื่องด้วยหม้อทรงแป้นปากแตร ครอบปิดปากหม้อด้วยลายกลีบบัวหงายสามกลีบ แล้วต่อเนื่องด้วยทรงกรวยเล็กเรียวยาวขึ้นด้านบนไปสู่ด้ายยอด

ภาพที่ 4-57 เสามาจากวัดไตรรงค์ บ้านโนนชาด ตำบลโนนหัน อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

1.1.8 เสาจากวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 4-58 เสาจากวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

เสาจากวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 4-58) มีขนาดความสูงประมาณ 200 ซม. ความกว้างประมาณ 50 ซม. สลักจากศิลาทรายสีแดง ส่วนเดือยถูกฝังจมอยู่ในพื้นดิน ส่วนฐานสลักเป็นรูปกลีบบัว ต่อเนื่องด้วยเกสรบัว ส่วนกลางสลักเป็นรูปหม้อทรงกลมเป็นคอคอดปากผาย เหนือปากหม้อครอบด้วยกรวยทรงสูงชะลูด ไปจนถึงที่ส่วนยอด

ส่วนโคนกรวยครอบปากหม้อประดับด้วยลายคล้ายกระหนก ขอบนอกของใบเสมาสลักเป็นเส้นลือไปกับรูปทรงของเสมาที่คล้ายกับว่ามีใบเสมาซ้อนกันอยู่สามแผ่น คือแผ่นด้านหน้า แผ่นกลาง และแผ่นด้านหลัง

1.1.9 เสมาจากวัดไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 4-59 (ซ้าย) เสมาจากวัดไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 4-60 (ขวา) รายละเอียดของรูปหม้อน้ำบนใบเสมาจากวัดไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

เสมาจากวัดไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 4-59, 4-60) ขนาดของความสูงประมาณ 80 ซม. ส่วนฐานกว้างประมาณ 40 ซม. สลักด้วยศิลาทรายสีแดง รูปนอกของใบเสมาตรงส่วนเอวจะคอดเข้าเล็กน้อย ฐานสลักเป็นแนวเส้นลวดบัวซ้อนกันสี่เส้น เหนือขึ้นไปกลางด้านสลักเป็นรูปหม้อน้ำทรงกลมสูงคล้ายภาชนะดินเผาแบบปากแคบในวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ทุ่งสำริด บ้านธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมาประดับแถบเส้นนูนตรงกลางต่อเนื่องจากปากหม้อด้วยทรงกรวยนูนสูงขึ้นด้านบนไปจนสุดที่ยอด

1.2 แบบสลักเป็นรูปหม้อน้ำซ้อนกันเป็นแถวเรียงต่อเนื่องกันตั้งแต่สองใบขึ้นไป ส่วนยอดสุดประดับด้วยกรวยยอดแหลม

ตัวอย่างเช่น

1.2.1 เสมาจากภูพระอังคาร อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

ใบเสมาจากภูพระอังคาร บ้านสันติสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ (ภาพที่

4-61, 4-62) สลักจากศิลาทรายสีเทา มีขนาดสูงประมาณ 170 ซม. กว้างประมาณ 40 ซม. ที่ฐานด้านล่างสลักเป็นรูปกليبบัว ต่อเนื่องด้วยรูปหม้อน้ำทรงกลมเป็น กรอบปากหม้อด้วยฐานรูปกليبบัวหงายซึ่งในขณะเดียวกันก็เป็นส่วนฐานของรูปหม้อน้ำที่ซ้อนชั้นขึ้นไปอีกหนึ่งใบ และกรอบปิดปากหม้อด้วยทรงกรวยยาวยอดแหลมขึ้นสุดด้านบนที่ยอด

ภาพที่ 4-61 (ซ้าย) ใบเสมาจากภูประอังการ บ้านสันติสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 4-62 (ขวา) รายละเอียดของภาพสลักรูปหม้อน้ำบนใบเสมาจากภูประอังการ บ้านสันติสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

1.2.2 เสาจากบ้านบึงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ใบเสมาจากบ้านบึงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (ภาพที่ 56-57) สลักจากศิลาทรายสีเหลือง มีขนาดสูงประมาณ 110 ซม. กว้างประมาณ 50 ซม. โดยมีส่วนฐานแคบกว่าส่วนบนประมาณ 30 ซม. แล้วผายขึ้นด้านบนในรูปทรงของกليبบัว

รูปแบบของใบเสมานี้สลักที่ส่วนฐานเป็นรูปกليبบัว โดยมีเนวอนลายลูกประคำคั่น ขนาบบนและล่าง ต่อเนื่องด้วยรูปหม้อน้ำทรงกลมเป็นคอแคบปากผาย กรอบปากหม้อด้วยกรวย ทรงแหลม สลักรายละเอียดด้วยลายภายในทรงสามเหลี่ยมแบบสลัฟพื้นปลา และต่อด้วยหม้อซ้อน อีกหนึ่งใบ กรอบปากด้วยทรงกรวยในลักษณะเดียวกันกับใบล่าง และต่อด้วยกรวยยอดแหลมสู่ ด้านบน

ภาพที่ 4-63 (ซ้าย) ใบเสมาจากบ้านบึงผักก้าม ใบที่หนึ่ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ภาพที่ 4-64 (ขวา) ใบเสมาจากบ้านบึงผักก้าม ใบที่สอง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

อนึ่ง ได้มีการพบหลักฐานเสมาสลักภาพstuphachonchan ในลักษณะเดียวกับที่พบบนใบเสมาด้วย คือ ภาพลายเส้นหุ่นบนแผ่นเงินจากโบราณสถานอุ่มยาคุ เมืองโบราณคันธารวิสัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 4-65)

ภาพที่ 4-65 แผ่นเงินหุ่นลายเส้นรูปstuphachonchan จากโบราณสถานอุ่มยาคุ เมืองโบราณคันธารวิสัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

สำหรับรูปแบบของหมอน้ำที่สลักบนเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีอีสานนี้ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงอธิบายว่า คือสถูปอีกรูปแบบหนึ่ง โดยมีลักษณะที่คล้ายกับสถูปศิลาที่พบที่นครปฐม ประกอบด้วยส่วนฐาน องค์ระฆัง (หม้อ) และส่วนยอด มีแกนจักร (ส่วนนี้มีจารึกกาลา เขมมาฯ) และแผ่นหินเรียงซ้อนกันขึ้นไปจนถึงปลายยอด (ปล้องไฉน) นอกจากนี้ยังมีการพบสัญลักษณ์รูปหมอน้ำปูณฆฏะ หรือหมอน้ำปูณกลศ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์บนเหรียญเงินในวัฒนธรรมทวารวดี ที่มีจารึกคำว่า “ศรี ทวารวดีศิวรูปณ” จากเมืองอุทอง อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และรวมถึงสถูปดินเผารูปทรงเดียวกันนี้ในวัฒนธรรมทวารวดีแบบภาคกลาง เช่นสถูปดินเผาที่พบจากบ้านหนองกรด ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร และรูปแบบลักษณะดังกล่าวนี้ได้มีปรากฏมาแล้วในศิลปะอินเดียโบราณ โดยใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และมีปรากฏในศิลปะลังกาสสมัยอนุราชปุระเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 8-10 นิยมปักหินตั้งรูปหม้อปูณฆฏะไว้หน้าประตูทางเข้า เพื่อความอุดมสมบูรณ์ ความเป็นสิริมงคลและการอวยชัยให้พรสำหรับผู้เข้ามาในมณฑลพิธีของศาสนสถาน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2547, หน้า 236-237)

นอกจากนี้ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2552) มีความเห็นว่ารูปแบบของใบเสมาที่สลักเป็นภาพหมอน้ำแล้วครอบปิดด้วยวัตถุทรงกรวย น่าจะเป็นเครื่องพุทธบูชาอย่างหนึ่ง โดยสามารถเทียบเคียงได้กับขันหมากเบ็งหรือพานบายศรี ที่บรรจุวัตถุมงคลจำพวกข้าวตอกดอกไม้ เป็นเครื่องเช่นสังเวชนียาที่ยังพบว่าใช้กันอยู่ในปัจจุบัน อันถือว่าเป็นของสำคัญในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่สามารถเชื่อมโยงได้กับการพบภาชนะดินเผาจากหลุมฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย อุทิศถวายสิ่งเหล่านี้ให้กับผู้วายชนม์ เช่นการพบกระดูกปลาซ่อนอยู่ภายในภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมทุ่งสำริด จากแหล่งโบราณคดีบ้านโนนวัด ตำบลพลสงคราม อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งภาชนะดินเผาดังกล่าวนี้อาจมีที่ปิดด้วยกรวยครอบเป็นอินทรียัตถุ และได้เสื่อมสลายไปแล้ว เมื่อเทียบเคียงกับวัตถุทางวัฒนธรรมสมัยทวารวดีอีสานก็คือ ภาพสลักบนใบเสมาที่ปรากฏเป็นรูปหมอน้ำมีกรวยครอบเป็นฝาและแกนเป็นรูปทรงกรวยยาว ที่ไม่ว่าจะเป็นแบบใบเดี่ยว หรือซ้อนชั้นกันเป็นเถาขึ้นไปก็ตาม นั่นคือเครื่องมงคลสักการบูชาพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่ง (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2552, หน้า 221) ดังกล่าวนี้อาจซ้อนสัมพันธ์กับหน้าที่และรูปทรงของสถูปในวัฒนธรรมพุทธศาสนา และอาจเกี่ยวข้องกับการฝังศพครั้งที่สองในวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในพื้นที่อีสานทั้งจากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ทุ่งกุลาร้องไห้ แหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท ทุ่งสำริด ต่างก็พบหลักฐานประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง โดยเก็บกระดูกที่ผ่านการฝังครั้งแรกแล้วมาบรรจุในภาชนะดินเผาอีกครั้งหนึ่ง

(กรมศิลปากร, 2553, หน้า 187-207) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้พบหลักฐานเกี่ยวกับประเพณีการฝังศพครั้งที่สองหนาแน่นที่สุด

หนึ่ง มีหลักฐานเกี่ยวกับภาพสลักรูปแบบของหมอน้ำ จากใบเสมาสลักรูปภาพชาดกเรื่อง พระพรหมนาถชาดก จากกลุ่มใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ โดยเนื้อความของเรื่องระบุว่า พระพรหมนาถได้แปลงกายเป็นนักบวชพร้อมกับหาบสมบัติมาแสดงธรรมสั่งสอนพระราชา รูปแบบของหมอน้ำที่พระพรหมนาถหาบมานั้นก็มีรูปแบบเช่นเดียวกันกับภาพสลักรูปหมอน้ำบนใบเสมา เพียงแต่สลักรูปหมอน้ำนั้นต่อ ยอดครอบปิดปากหมอน้ำด้วยกรวยยาวยอดแหลม อันแสดงให้เห็นว่าหมอน้ำที่บนใบเสมาจากเรื่องพระพรหมนาถชาดกนั้น อาจเป็นรูปแบบของหมอน้ำกล หรือหมอน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ตามอย่างคติที่มากับวัฒนธรรมศาสนา และยังพบลักษณะของหมอน้ำแบบนี้ประดับตามส่วนบนของเสาประดับอาคารสถาปัตยกรรมประเภทปราสาท เช่นภาพที่ปรากฏบนใบเสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เสาสลักรูปพุทธประวัติตอน “พิมพ์าพิราป” ภาพหน้าบัน บัลลังก์ผู้ปราสาทที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งแสดงธรรม โปรดพระนางพิมพ์าพิราปโสทรานั้น ก็ปรากฏรูปหมอน้ำที่ส่วนบนของเสาผู้ทั้งสองข้าง รวมทั้งเสมาสลักรูปภาพชาดกเรื่อง “มโหสถชาดก” ภาพผู้ปราสาทที่พระมโหสถได้สร้างขึ้นมาลงพระเจ้าอุเทนแห่งเมืองอุตรปัญจาลนคร ก็ปรากฏภาพหมอน้ำที่ส่วนบนของเสาผู้ปราสาท และชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตูจากโบราณสถานดงเมืองเตย (ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี) ก็มีการประดับส่วนบนของเสาด้วยรูปหมอน้ำเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ รูปแบบสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนใบเสมาทั้งรูปกลีบ-ดอกบัว แท่น หรือฐานบัว บัลลังก์ และสลูป อาจมีนัยแฝงถึงความหมายของพุทธประวัติที่สำคัญทั้งสามตอนคือ การประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพาน กล่าวคือ “บัว” เป็นสัญลักษณ์แทนการประสูติ สื่อถึงการเกิดที่บริสุทธิ์ “บัลลังก์” แทนความหมายในการตรัสรู้ “สลูป” แทนความหมายในการปรินิพาน ซึ่งในวัฒนธรรมอินเดียโบราณก็มีการใช้สัญลักษณ์แบบธรรมาธิฐานเหล่านี้มาก่อนที่จะมีการประดิษฐ์พระพุทธรูปในรูปบุคลาธิฐาน ตามแบบอย่างศิลปะแบบคันธารราชู (กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 5-6) ตัวอย่างเช่นภาพสลักประดับสลูปที่เมืองสาญจี ก็ใช้สัญลักษณ์แทนความหมายของพุทธประวัติตอนต่าง ๆ โดยไม่ปรากฏภาพของพระพุทธรูปเลย ในศิลปะแบบอมาราวดี (กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 3-4)

2. เสาที่สลักรูปสัญลักษณ์รูปธรรมจักร

สัญลักษณ์รูปธรรมจักรในวัฒนธรรมทวารวดีอีสานนั้น ได้รับการสร้างสรรค์ออกมาในหลาย ๆ ลักษณะด้วยกัน ทั้งแบบลอยตัว การสลักเป็นภาพนูน และภาพลายเส้นนูน โดยเฉพาะ

ธรรมจักรแบบลอยตัวที่พบในเขตเมืองเสมา (ภาพที่ 4-66) ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่วัดธรรมจักรเสมาราม ตำบลเสมา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา และมีรายงานการค้นพบธรรมจักรแบบลอยตัวในพื้นที่อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ อีกเช่นเดียวกัน ปัจจุบันไม่เหลือหลักฐานแล้ว รวมทั้งการขุดค้นทางด้านโบราณคดี จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ก็มีการพบชิ้นส่วนธรรมจักรแบบลอยตัวด้วยเช่นเดียวกัน (ดูรายงานขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง ผาสุก อินทราวุธ และคณะ, ม.ป.ป.)

ภาพที่ 4-66 ธรรมจักร จากวัดธรรมจักรเสมาราม เมืองเสมา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา

อนึ่ง จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีที่เมืองโบราณนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ได้พบแผ่นเงินคูนนูนลายเส้นรูปธรรมจักรจำนวนหนึ่ง (ภาพที่ 4-67) จากโบราณสถานอุ้มยาญ และนอกจากนี้ก็มีการพบภาพสลักนูนบนใบเสมาเป็นรูปธรรมจักรประกอบกับแกนสตูรูปทรงกรวยบ้าง ประกอบกับสตูรูปหม้อน้ำบ้าง โดยพบหลักฐานประเภทนี้กระจายอยู่ทั่วไปตามแหล่งที่พบเสมาหินของพื้นที่ลุ่มน้ำต่าง ๆ ในภาคอีสาน ดังตัวอย่างเช่น

ภาพที่ 4-67 แผ่นเงินคุณลายเส้นภาพธรรมจักร จากโบราณสถานอุ้มชาคุ เมืองโบราณนครจำปาศรี
อำเภอนาคน จังหวัดมหาสารคาม

2.1 เสมจากวัดคงเฒ่าเก่า ตำบลนาหมอม้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัด

อำนาจเจริญ

ใบเสมจากวัดคงเฒ่าเก่า ตำบลนาหมอม้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 4-68, 4-69) สลักจากศิลาทรายสีเทา มีขนาดความสูงประมาณ 120 ซม. ความกว้างที่ส่วนบนประมาณ 40 ซม. และส่วนฐานสอบแคบประมาณ 30 ซม. และสลักฐานเป็นแนวเส้น ลวดบัว ตรงกลางเป็นแถบรูปแกนศูปลักรูปหม้อน้ำทรงกลมเล็ก ๆ ส่วนบนปากหม้อน้ำสลักเป็นแถบสี่เหลี่ยมตามยาว ต่อเนื่องด้วยรูปวงกลมมีดุมตรงกลาง มีกลีบแยกเป็นสี่แฉก ด้านบนของวงกลมต่อด้วยซอกกรวยแหลมไปจนสุดที่ยอดของใบเสมา

ภาพที่ 4-68 (ซ้าย) โบราณวัตถุจากวัดคงเค่าเก่า ตำบลนาหมอม้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ

ภาพที่ 4-69 (ขวา) รายละเอียดภาพสลักรูปธรรมจักรบนโบราณวัตถุจากวัดคงเค่าเก่า ตำบลนาหมอม้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ

2.2 โบราณวัตถุจากวัดป่าบึงศิลาราม อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

โบราณวัตถุจากวัดป่าบึงศิลาราม อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 4-70) สลักจากศิลาทรายสีเทา ครึ่งล่างของโบราณวัตถุฝังอยู่ในดิน ส่วนที่พ้นพื้นดินขึ้นมาเหลือความสูงประมาณ 50 ซม. ความกว้างส่วนบนประมาณ 40 ซม. ซึ่งหากปรากฏเต็มรูปน่าจะมีรูปแบบคล้ายกลีบบัวยอดแหลมเหมือนกับรูปแบบของโบราณวัตถุที่พบโดยทั่วไป ส่วนรายละเอียดของภาพสลักรูปธรรมจักรนั้นเป็นวงล้อตั้งอยู่ส่วนกลางของแกนสอป ประดับด้วยลายสีแสดเช่นเดียวกับแบบแรก ต่อเนื่องเหนือวงล้อขึ้นไปประดับด้วยรูปหม้อน้ำทรงกลมเป็นปากผาย ครอบปิดปากหม้อด้วยกรวยยอดแหลมไปจนสุดที่ปลายส่วนบนของโบราณวัตถุ

ภาพที่ 4-70 ใบเสมาจากวัดป่าบึงศิลาาราม อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

2.3 เสาจากวัดโพธิ์ศรี (บ้านเปือยหัวดง) อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ

ภาพที่ 4-71 (ซ้าย) ใบเสมาจากวัดโพธิ์ศรี (บ้านเปือยหัวดง) อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ

ภาพที่ 4-72 (ขวา) รายละเอียดของภาพสลักรูปธรรมจักรบนใบเสมาจากวัดโพธิ์ศรี
(บ้านเปือยหัวดง) อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ

ใบเสมาจากวัดโพธิ์ศรี (บ้านเปือยหัวดง) อำเภอเมืองอำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 4-71, 4-72) สลักจากศิลาทรายสีเทา ขนาดความสูงประมาณ 150 ซม. ส่วนกว้างประมาณ 50 ซม. ส่วนแคบที่ฐานด้านล่างประมาณ 35 ซม. ฐานสลักเป็นแนวเส้นลวดบัวสามเส้น ต่อด้วยแกนสอรูปทรงกรวยเรียวเล็กขึ้นด้านบนด้วยเส้นลวดบัวเป็นแถบหนูนอกไก่สามเส้นรองรับวงล้อรูปธรรมจักรเป็นลายกลีบข้าวหลามตัดสี่แฉกกันแต่ละแฉกด้วยลายรูปสามเหลี่ยม ที่ด้านข้างของวงล้อประกอบด้วยลายคล้ายกระหนกทั้งซ้ายและขวา เหนือวงล้อด้านบนประดับด้วยเส้นลวดบัวเป็นแถบหนูนอกไก่สามเส้นเช่นเดียวกับด้านล่าง ต่อเนื่องด้วยทรงกรวยเป็นแกนยอดแหลมไปจนถึงด้านบนของใบเสมา

2.4 เสนาจากวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ใบเสมาจากวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 4-73, 4-74) สลักจากศิลาทรายสีแดง มีขนาดความสูงประมาณ 180 ซม. ความกว้างประมาณ 50 ซม. ส่วนฐานสลักเป็นหน้ากระดานกว้างประมาณ 15 ซม. ส่วนตามแนวตั้งสลักรูปแกนสอทรงกรวยยาวไปถึงส่วนบน ต่อยอดด้วยรูปวงล้อมีกรอบลายคล้ายลายพรรณพฤษภา ภายในวงล้อมีตุ้มสลักเป็นลายแฉกสี่กลีบ

ภาพที่ 4-73 (ซ้าย) ใบเสมาจากวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 4-74 (ขวา) รายละเอียดภาพสลักรูปธรรมจักรบนใบเสมาจากวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

2.5 เสมาจากบ้านบึงสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

โบเสมาจากบ้านบึงสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

(ภาพที่ 4-75, 4-76) สลักด้วยศิลาทรายสีน้ำตาลเข้ม ถูกฝังอยู่ในพื้นดิน มีขนาดความสูงประมาณ 70 ซม. ขนาดความกว้างประมาณ 35 ซม. รูปทรงของโบเสมาแผ่นนี้มีรูปทรงที่ไม่สมมาตร แตกต่างกับลักษณะของโบเสมาทั่วไปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือการบรรจุรูปนอกของโบเสมาแผ่นนี้ไม่ได้เท่ากันทั้งซ้ายและขวา และการมีรายละเอียดของภาพสลักที่ไม่ปรากฏรูปทรงของแกนศตูปหรือหม้อน้ำร่วมอยู่ด้วย โดยสลักเป็นแกนเส้นตรงนูนแนวตั้ง ส่วนปลายคันด้วยเส้นลวดบัวแนวขวางสามเส้นผายขึ้นด้านบนคล้ายหัวเสารองรับรูปวงกลมที่มีดุมตรงกลางพร้อมกับกลีบในทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเรียวยาว ออกเป็นแปดแฉก ส่วนบนของวงกลมไม่มีการประดับขดใด ๆ

ภาพที่ 4-75 (ซ้าย) โบเสมาจากบ้านบึงสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 4-76 (ขวา) รายละเอียดภาพสลักรูปธรรมจักรโบเสมาจากบ้านบึงสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

2.6 เสมาจากวัดโพธิ์ชัย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

โบเสมาจากวัดโพธิ์ชัย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ (ภาพที่ 4-77 – 4-79) สภาพชำรุดแตกหักออกเป็นสองส่วน คือท่อนบนและล่าง ท่อนล่างตั้งปักอยู่หน้าอุโบสถหลังเก่า ส่วนท่อนบนเก็บรักษาอยู่ภายในอุโบสถหลังเดียวกันนี้ เสมาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีเหลือง มีขนาดความสูงประมาณ 110 ซม. กว้างประมาณ 40 ซม. ส่วนฐานของเสมา (ท่อนล่าง) ไม่มีการประดับลวดลายใด ๆ ส่วนกลางโบเสมา (ท่อนบน) สลักเป็นรูปวงกลมมีขอบความหนา ดุมตรงกลางสลักเป็นรูป

วงกลมคล้ายกลีบและเกสรบัว ล้อมรอบจากชุมสลักเป็นรูปกลีบสิบสองแฉกไปจดขอบวงใน ขอบวงนอกเหนือด้านบนต่อเนื่องด้วยทรงกรวยแกนสถูปคั่นกลางด้วยหมอน้ำทรงกลมแป้น ปิดครอบปากหม้อด้วยยอดแหลมจนสุดที่ปลาย

ภาพที่ 4-77 (ซ้าย) ชิ้นส่วน (โคลน) เสมมาจากวัดโพธิ์ชัย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 4-78 (กลาง) ชิ้นส่วน (ใบ) เสมมาจากวัดโพธิ์ชัย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 4-79 (ขวา) รายละเอียดของภาพสลักรูปธรรมจักรบนใบเสมมาจากวัดโพธิ์ชัย อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

รูปแบบของธรรมจักรที่ปรากฏบนใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน ส่วนใหญ่จะมีลักษณะคล้าย ๆ กันคือ การสลักเป็นรูปวงกลมล้อมรอบ มีศูนย์กลาง ประดับพื้นที่ภายในวงกลมด้วยลายคล้ายกลีบดอกไม้เป็นแนวยาวทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ส่วนมากจะมีจำนวนสี่กลีบแปดกลีบ และจำนวนสิบสองกลีบนั้นพบได้น้อย ตำแหน่งการวางประดับวงธรรมจักรบนใบเสมาส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ส่วนกลางก่อนไปด้านบน ตั้งอยู่ในแนวแกนสถูปรูปทรงกรวย เหนือหมอน้ำหรือมีรูปหมอน้ำต่อเนื่องไปกับแกนทรงกรวย ประดับลวดลายคล้ายลายกระหนกประกอบเช่นเดียวกับการประดับแกนสถูปรูปหมอน้ำบนใบเสมาอื่นที่กล่าวมา

ความหมาย หรือสัญลักษณ์รูปแบบธรรมาธิฐานของธรรมจักรนั้นน่าจะมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนแสดงปฐมเทศนา คือพระสูตรชื่อ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” เป็นการประกาศหลักพุทธธรรมที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้มา อันถือว่าเป็นการแสดงธรรมครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์ได้แก่ การไม่ปฏิบัติในทางสุดโต่งสองทาง และให้ปฏิบัติในทางสายกลาง คือการแสวงสุขในทางคุณธรรม เป็นข้อประพฤติของชาวบ้าน เป็นธรรมแล้ว เป็นธรรมของปุถุชน

ไม่ใช่ธรรมของพระอริยะ เพราะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นการเบียดเบียนตนให้ลำบาก (ทรมานตน) เป็นทุกข์ มิควรเป็นธรรมของพระอริยะ เพราะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ ทางสายกลาง โดยการไม่เข้าถึงส่วนที่ สุดสองประการนั้น อันก่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรม ก่อให้เกิดปัญญา และเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อดับทุกข์ ทางสายกลางที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นั้นประกอบไปด้วย “อริยมรรค” มียกต์แปด คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การกล่าวชอบ การเลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ และความตั้งมั่นชอบ

ดังนั้น รูปแบบสัญลักษณ์ของธรรมจักรน่าจะสื่อความหมายถึงพุทธประวัติตอนปฐมเทศนาเป็นสำคัญ รวมทั้งการพบรูปแบบของธรรมจักรประกอบกับรูปแบบสัญลักษณ์อื่น ๆ อีก ทั้งกลีบบัว ฐานบัวบัลลังก์ โดยน่าจะมีความหมายถึงพุทธประวัติตอนประสูติและตอนตรัสรู้ เพราะคำหรือชื่อของวงล้อธรรมจักรที่พบส่วนใหญ่นั้นจะมีจำนวนสี่ซี่ ที่อาจเชื่อมโยงความหมายเข้ากับเรื่องของอริยสัจสี่ หรือความจริงอันประเสริฐสี่ประการ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค หรือจำนวนแปดซี่ที่เชื่อมโยงถึงความหมายของมรรคมียกต์แปด คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ รวมทั้งสิบสองซี่ที่อาจเป็นการรวมความหมายของอริยสัจสี่กับมรรคมียกต์แปดเข้าด้วยกันในที่ อีกทั้งรูปแบบของธรรมจักรที่ประกอบกับสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์รูปหมอน้ำต้อด้วยกรวยแหลมนั้นก็อาจจะเชื่อมโยงความหมายได้ถึงพุทธประวัติตอนปรินิพพาน ดังเช่นที่เคยปรากฏมาแล้วก่อนหน้าในศิลปะอินเดียโบราณ ถึงการเลือกใช้ระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ สื่อความหมายแทนการใช้ภาพเล่าเรื่องแบบเสมือนจริงก่อนที่จะใช้รูปแบบของบุคคลาธิฐานมาสร้างสรรค์ศิลปกรรมต่าง ๆ ในการบอกเล่า การสื่อความหมาย ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วก่อนหน้าในเรื่องของไบเซมาที่สลักภาพสัญลักษณ์รูปสถูป

อนึ่ง เกี่ยวกับรูปแบบของสัญลักษณ์รูปธรรมจักร แบบกลีบดอกไม้วางสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน พร้อมกับรูปวงกลมขอบขนานข้าง ยังได้เคยปรากฏได้ฐานพระพุทธรูปอินเดียศิลปะแบบคันธาระ แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัย ได้ฐานสลักสัญลักษณ์รูปธรรมจักร และวงกลมขอบทึบกลางเหล่าปัญญาวัคคีย์ และเทพชุมนุม (ภาพที่ 4-80, 4-81) ซึ่งรายละเอียดของสัญลักษณ์ภาพธรรมจักรก็มีรูปแบบเดียวกับภาพสลักที่ปรากฏบนเสมาสมัยทวารวดีอีสาน ตามที่ได้เสนอไปนั้น รวมทั้งการนำเสนอเชิงเหตุการณ์ทางพุทธประวัติที่มีความต่อเนื่องกัน

ภาพที่ 4-80 (ซ้าย) พระพุทธรูปอินเดียศิลปะแบบคันธาระ ประทับนั่งแสดงปางมารวิชัย ใต้ฐานสลักภาพสัญลักษณ์รูปธรรมจักรและกวางหมอบ ท่ามกลางเหล่าปัญจวัคีย์และเทพชุมนุม (ผาสุข อินทราวุธ, 2552, หน้า iv)

ภาพที่ 4-81 (ขวา) รายละเอียดของภาพสลักรูปธรรมจักรและกวางหมอบจากพระพุทธรูปอินเดียศิลปะแบบคันธาระ ประทับนั่งแสดงปางมารวิชัย ใต้ฐานสลักภาพสัญลักษณ์รูปธรรมจักร กวางหมอบ และสัญลักษณ์คล้ายเครื่องหมายศรีวัดสะ (ข้าวรุด) (ผาสุข อินทราวุธ, 2552, หน้า iv)

3. เสนาที่สลักภาพเล่าเรื่องแบบบุคคลาธิฐาน

3.1 กลุ่มโบสถ์จากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ
 เสนาที่สลักภาพเล่าเรื่องแบบบุคคลาธิฐาน ทั้งพระพุทธรูป พุทธประวัติ และนิทานชาดก น่าจะมีหน้าที่การใช้งานมากกว่าการเป็นนิมิตหมายแสดงขอบเขตสีมา โดยน่าจะเป็นพุทธเจดีย์อย่างหนึ่ง คืออุทเทสิเจดีย์ที่เจตนาอุทิศถวายเป็นพุทธรูชา เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความป็นปูชนียวัตถุศักดิ์สิทธิ์ในตัว โดยเฉพาะโบสถ์ที่เป็นภาพสลักพระพุทธรูป เช่น

3.1.1 พระพุทธเจ้าศากยมนี โบสถ์จากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

โบสถ์จากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ (ภาพที่ 4-82 – 4-84) สลักจากศิลาทรายสีเหลืองขนาดความสูงประมาณ 230 ซม. ความกว้างประมาณ 45 ซม. สลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิราบเหนือบัลลังก์ ได้ตั้งพระศีรษะโพธิ์ พระหัตถ์ทำท่าแสดงธรรมจักรมูทรา หรือแสดงปฐมเทศนา โดยการจับนิ้วพระหัตถ์ขวาเป็นวงด้วยพระดัชนี (นิ้วชี้) กับพระอังกูศ (นิ้วหัวแม่มือ) แสดงถึงสัญลักษณ์แห่งการแสดงธรรม เป็นวงล้อแห่งพระธรรมและ

แสดงการเคลื่อนไปของวงล้อแห่งธรรมนั้น เชื่อมโยงได้ถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) ที่แม้ว่าองค์ประกอบอื่นจะมีไม่ครบสมบูรณ์ตามเหตุการณ์ตอนนี้อย่างในพุทธประวัติอย่างเช่น การแสดงภาพของเหล่าปัญจวัคคีย์ที่รายล้อมพระพุทธองค์ และกวางหมอบตามสถานที่ที่ระบุไว้ว่า เป็นป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (หรือป่ากวาง) แขวงเมืองพาราณสี ด้วยการแสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับเหนือบัลลังก์ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และที่สำคัญคือการแสดงพระหัตถ์เป็นสัญลักษณ์ธรรมจักรกมุทธา ก็เพียงพอที่จะกล่าวได้ถึงความหมายของภาพพุทธประวัติบนใบเสมาแผ่นนี้ได้ว่าเป็นพุทธประวัติตอนปฐมเทศนา แก่ปัญจวัคคีย์ ที่ได้กล่าวถึงสาระหลักของพระสูตรตอนนี้คือ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ว่า “...ดูกรพวกเธอทั้งหลาย บรรพชิตไม่ควรประพฤติด่วนที่สุดสองประการ คือ การเสวยสุขในกามคุณอารมณ์ เป็นข้อประพฤติดของชาวบ้าน เป็นธรรมดา เป็นธรรมของปุถุชน ไม่ใช่ธรรมของพระอริยะ เพราะไม่ประกอบด้วยประโยชน์หนึ่ง การเบียดเบียนตนให้ลำบาก (ทรมานตน) เป็นทุกข์ มิใช่ธรรมของพระอริยะ เพราะไม่ประกอบด้วยประโยชน์หนึ่ง ดูกรพวกเธอทั้งหลาย บัดนี้ ตถาคตได้ตรัสรู้ทางสายกลาง ที่ไม่เข้าถึงส่วนที่สุดสองประการนั้นแล้ว ก่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรม

ภาพที่ 4-82 (ซ้าย) ใบเสมาสลักภาพพระพุทธเจ้าศากยมุณี จากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 4-83 (กลาง) รายละเอียดของใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ พระศากยมุณีประทับเหนือบัลลังก์

ภาพที่ 4-84 (ขวา) รายละเอียดของใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ พระศากยมุณีประทับนั่งสมาธิราบแสดงปางประทานธรรม

ก่อให้เกิดปัญหา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อดับทุกข์ ทางสายกลางที่ตถาคตได้ตรัสรู้ได้แก่ อริยมรรคมีองค์แปด คือ ความเห็นชอบหนึ่ง ความดำริชอบหนึ่ง การกล่าวชอบหนึ่ง การเลี้ยงชีพชอบหนึ่ง ความเพียรชอบหนึ่ง ความระลึกรู้ชอบหนึ่ง และความตั้งมั่นชอบหนึ่ง...”

จากนั้นได้ทรงแสดงอริยสัจสี่ “...ดูกรพวกเธอทั้งหลาย ความจริงอันประเสริฐสี่ประการ ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง คือ ทุกขอริยสัจหนึ่ง ทุกขสมุทัยอริยสัจหนึ่ง ทุกขนิโรธอริยสัจหนึ่ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจหนึ่ง พวกเธอทั้งหลาย ปัญญาที่รู้เห็นตามความเป็นจริงในอริยสัจสี่ มีรอบสาม มีอาการสืบสอง ของตถาคตหมดจดดีแล้ว ตถาคตจึงปฏิญาณได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในเหล่าสัตว์มีสมณพราหมณ์ พร้อมด้วยเทวดาและมนุษย์ ชาตินี้ของตถาคตเป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่ได้อีกต่อไป...” คือความหมายของไบเสมาสัญลักษณ์พุทธประวัติตอนนี้

3.1.2 พรหมนารถชาดก เสด็จจากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมืองชัยภูมิ

จังหวัดชัยภูมิ

ไบเสมาจากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ (ภาพที่ 4-85 – 4-87)

สลักจากศิลาทรายสีเหลือง ที่ส่วนฐานล่างของเสมาถูกเททับด้วยซีเมนต์ ขนาดความสูงประมาณ 145 ซม. ความกว้างประมาณ 65 ซม. สลักเป็นภาพบุรุษสวมผ้าถุงยาวชักชายม้วนเป็นวงน้อย ๆ ออกข้างขวา ตรงกลางทับด้วยจีบหน้านาง คาดเอวด้วยแถบรัดประคดเกล้าผมมวยทรงสูง แขนซ้ายวางขนานแนบลำตัว หงายฝ่ามือออก แขนขวายกขึ้นระดับอกจีบนิ้วมือเป็นวง ด้วยนิ้วชี้ กับ นิ้วหัวแม่มือ ทำท่าเทศนา หรือธรรมจักรมูทรา หาบไม้คานงอนขึ้นด้านบนที่ปลายทั้งสองด้าน พร้อมด้วยภาชนะทรงหม้อแขวนอยู่ข้างละใบ รูปทรงของหม้อนั้นคล้ายกับรูปแบบของภาชนะดินเผาปากแคบในวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ทุ่งสำริด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา เบื้องหลังสลักเป็นรูปทรงจั่วใหญ่โค้งเป็นวงหยักซ้อนกันสองแนว คล้ายหมุ่มเมฆ

เมื่อพิจารณาจากภาพสลักดังกล่าวแล้ว น่าจะเป็นเหตุการณ์จากชาดกเรื่อง พระพรหมนารถชาดก ซึ่งสรุปความจากพระไตรปิฎก เล่มที่ 28 พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาคที่ 2 โดยเรื่องนั้นมีอยู่ว่า...กษัตริย์แห่งมิลินทรามีพระนามว่า “อังคตราช” ทรงมีพระราชธิดาเพียงพระองค์เดียวพระนามว่าเจ้าหญิง “รุจา” พระเจ้าอังคตราชได้ทรงครองเมืองโดยธรรม แต่เกิดความลังเลสับสนในครองครองธรรมที่ทรงปฏิบัติมานั้น และได้รับการชี้แนะไปในทางที่ผิดครองครองธรรมปฏิบัติไปในฝ่ายอธรรม เน้นกามคุณด้านโลกีย์ จากบรรดาเสนาอำมาตย์และนักบวชที่มีมิฉนาทิจู ธิคารุจาได้เห็นการกระทำดังนั้นก็ให้สลดพระทัยยิ่งนักจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระบิดา ไฉนพระองค์หลงผิดไปเชื่อความของคนที่ไม่รู้สติปัญญาเช่นนั้น

พระธิดาจึงทรงนมัสการต่อทิศทั้งสิบ แล้วตั้งสัตย์อธิษฐานว่า ขอให้ทวยเทพดาช่วย พระราชบิดาให้พ้นทางมัวเมาตามมิจาติฐิณด้วยเถิด ข้าแต่ทวยเทพดา ท้าวจุลโลกบาล ท้าวมหาพรหมแลสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ขอพระองค์ทั้งหลายทรงโปรดช่วยพระราชบิดาให้พ้นทางมัวเมา ให้เห็นทางสว่างพ้นจากทางผิดอันมีคัมภีร์ด้วยเทอญ

ภาพที่ 4-85 (ซ้าย) ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง พรหมนารถชาดก จากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 4-86 (กลาง) รายละเอียดของภาพหม้อสมบัติข้างขวาที่พระพรหมนารถชาดก ใบเสมา สลักภาพเล่าเรื่อง พรหมนารถชาดก จากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 4-87 (ขวา) รายละเอียดของภาพหม้อสมบัติข้างซ้ายที่พระพรหมนารถชาดก ใบเสมา สลักภาพเล่าเรื่อง พรหมนารถชาดก จากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

เวลานั้นพระนารถมหาพรหมซึ่ง ได้ทรงจำแลงกายเป็นนักบวชมาเข้าเฝ้าพระเจ้า องค์กราช ด้วยการเหาะลอยมาในอากาศพร้อมทองหาบหนึ่ง พระราชาทรงตรัสถามพระมหานารถ ว่า โฉนพรหมจึงเหาะได้ พระนารถจึงทรงทูลว่า เพราะพระองค์บำเพ็ญคุณธรรมสี่ประการ คือ รักษาสัจจะ ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ประพฤติดุคในกาม และประพฤดิชอบธรรมทั้งกาย วาจา ใจ คือ เสียสละ พระราชาแคลงพระทัยนัก ทรงถามพระพรหมนารถอีก ว่าภพหน้าและบาปบุญมีจริงหรือ พระนารถทรงทูลว่า เรื่องนั้นมีจริงพระราชาจึงทรงว่า เช่นนั้นก็ขอยืมเงินหนึ่งพัน แล้วชาติหน้าจะ ใช้คืนให้ พระนารถตอบว่า พระราชาเป็นคนผิวดี ไม่อยู่ในครรลองครองธรรม ตายไปก็จะเกิดใน

นรก ซึ่งคงไม่มีใครกล้าลงไปทวงในนรก แต่หากพระราชเป็นคนที่ประพฤติชอบ แม้ที่พินก็จะให้ขมิ
เพราะชาติหน้าพระองค์ย่อมชดใช้โดยดี

เมื่อพระราชฟังแล้วเสียบนั่ง พระนารถจึงทรงกล่าวสืบทอดไปว่า ถ้าพระราชหลงผิด
ในทางอบายมุข ละเว้นจากธรรมเช่นนี้ เมื่อตายไปก็จะเกิดในนรก ต้องถูกแรงกาจิกกินจนเลือด
โทรมกาย เจ็บปวดทรมานในนรก โลกนี้คนดีอันมีคมีค มีคหอกคอยทิ่มตำ มีหนามจั่วเสียดแทง มีทั้งฝน
อาวุธตกลงมาทิ่มแทงใส่กาย หากล้มไปก็ถูกนิรยบาตรมแทง กระหน่ำฆ่าเหยียบและ โยนลงกระทะ
เดือด ในนรกมีภูเขาเหล็กกลมหิมากลึงมาทับบดร่างให้แหลกยับ ถูกกรอกด้วยน้ำทองแดงจนดับไต
ใส่พุงขาดวัน ยามหิวต้องกินน้ำเลือดน้ำหนองของตนเอง บรรดาสุนัขนรกตัวเท่าช้างก็คอยมาทะ
กัดกินเนื้อตัว ให้ทุกข์ทรมานมิรู้สุดสิ้น

พระราชทรงนิ่งสดับฟังเสร็จแล้วก็ให้หาคนหว่านพระทัยนัก ทรงตรัสด้วยความกลัวตัว
ลั่นว่า เราเป็นคนที่หลงมัวเมาในทางผิด ขอให้ท่านจงช่วยชี้ทางถูกให้ข้าพเจ้าเถิด จากนั้นพระนารถ
จึงทรงพูดว่า ให้พระราชทรงละมิจนหาจิตหมั่นบำเพ็ญกุศลทำทาน และรักษาศีลอย่างแน่นหนา และ
ให้ยึดมั่นในการรักษาศีลห้าและศีลแปดอันจะมีผลในภายหน้าอย่างสูงส่ง เป็นทางสู่สวรรค์ชั้นฟ้า
ด้วย ให้พระราชครองราชย์โดยชอบธรรม ดังกายเป็นราชรถ ตั้งจิตเป็นสารถิ ให้สารถิขบถคือจิต
นำกายไป ประพฤติตามกุศลกรรมบถสิบประการ ละเว้นกิเลส ดำรงตน คบมิตรที่ดี และไม่
ประมาทเสมอไป

เมื่อทรงแสดงโอวาทแล้ว พระนารถมหาพรหมก็เหาะกลับสู่วิมานแมน พระราชาและ
เหล่าเสนาอำมาตย์ที่พบเห็นก็แตกตื่นรีบ ก้มสัการะ และนับแต่นั้นมา พระเจ้าองค์ราชาก็ประพฤติ
ตามโอวาทพระนารถ บำเพ็ญกุศลถือศีลทำทาน ปกครองเมืองโดยสงบ ร่มเย็น เมื่อเสด็จสวรรคตก็
ทรงขึ้นสู่สวรรค์

เสมาสลักแผ่นนี้เป็นชาดกเรื่องพระพรหมนาถ ซึ่งแสดงถึงการบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ
การวางเฉย นอกจากคติธรรมที่ซ่อนแฝงอยู่ในความตามเรื่องราวจากชาดกแล้ว ภาพสลักรูปหม้อ
สมบัติที่พระพรหมนารถหามานั้น จึงเป็นรูปแบบของหม้อแห่งความอุดมสมบูรณ์โดยแท้ เมื่อ
เปรียบเทียบกับรูปแบบของหม้อดังกล่าวกับใบเสมาสลักรูปสถูปทรงหม้อน้ำดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

3.1.3 นโสดชาดก ใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัด
ชัยภูมิ

ใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ (ภาพที่ 4-88 – 4-89) สลักจาก
ศิลาทรายสีเหลือง ที่ส่วนฐานล่างของเสมาถูกเททับด้วยซีเมนต์ ทำให้ภาพสลักบนใบเสมานี้เห็น
เพียงครึ่งขาที่นอนบนของบุคคลในภาพขึ้นไป ขนาดความสูงประมาณ 150 ซม. ความกว้างประมาณ
70 ซม. สลักเป็นภาพบุรุษสองคน โดยบุรุษคนแรกทรงพื้นที่ตอนล่างด้านขวาของใบเสมามีขนาดที่

ใหญ่กว่า นุ่งผ้าขาว คาดด้วยแถบรัดประคด ชายผ้าปลายเป็นวงโค้งยาวออกข้างซ้าย ด้านหน้ามี
ปลายชายผ้าปลอยสั้นทับกลางจีบหน้านาง สวมกรอบกระบังเป็นชฎาเฉกยอดแหลม สวมคัมพुरु
กรวยขนาดใหญ่ มือซ้ายเท้าที่สะเอว มือขวาถูกประคองนำโดยบุรุษอีกคนที่มึ้นขนาดเล็กกว่า บุคคล
ขนาดเล็กถัดเข้ามาด้านในแต่งกายด้วยผ้านุ่งธรรมดา (พิจารณาจากส่วนที่เห็นได้) คาดด้วยแถบ
รัดประคด ผมเกล้ามวยสูงทำทำนาทางไปข้างหน้า โดยใช้มือซ้ายประคองมือขวาของบุคคลที่ร่าง
ใหญ่โตกว่า มือขวากล้ายกับประคองวัตถุบางอย่าง เบื้องหลังเป็นภาพต้นไม้ทรงพุ่มใบยาวแหลม
และพื้นหลังเป็นฉากคล้ายแนวป่า

เมื่อพิจารณาจากภาพสลักบนใบเสมาดังกล่าวแล้ว น่าจะเป็นเหตุการณ์จากชาดกเรื่อง
มโหสถชาดก ตอนที่มโหสถได้นำทางพระเจ้าวิเทหราชเสด็จกลับเมืองมิลินาโดยทางลับ ชาดกเรื่อง
นี้แสดงถึงการบำเพ็ญอุชิฐานบารมี คือความตั้งใจมั่นคง โดยสรุปความจากพระไตรปิฎก เล่มที่ 28
พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาคที่ 2 ตามเหตุการณ์จากชาดกเรื่องนี้คือ...ในนครมิลินา มี
เศรษฐีสิริวิมลและนางสุมนาเทวี ให้กำเนิดบุตรชายหนึ่งคน ซึ่งแรกเกิดมาได้ชื่อแท่งยา (โอสถ)
ออกมาจากครรภ์ของมารดาด้วย จึงได้ชื่อว่า “มโหสถ” และแท่งยาดังกล่าวสามารถใช้ในการรักษา
โรคได้เป็นอย่างดี จึงมีผู้คนเข้ามารับการรักษามากมาย นอกไปจากนี้มโหสถยังเป็นผู้ที่เชื่อว่า
มีปัญญาลดหลดเหลือกว่าเด็กในวัยเดียวกันอีกด้วย อย่างเช่นการออกแบบและสร้างสาธาณ
เพื่อให้เป็นที่พำนักแก่คนทั่วไป และยังใช้สติปัญญาที่มีแก้ไขปัญหาดัง ๆ ให้กับผู้คนจำนวน
มากมาย ซึ่งความสามารถเฉลียวฉลาดของมโหสถเป็นที่เลื่องลือไปทั่ว จนความรู้ถึงพระเจ้าวิเท
หราชเจ้าผู้ครองนครมิลินา และได้เชิญมโหสถเข้ามาเป็นนักปราชญ์ประจำราชสำนัก ความเป็นผู้มี
สติปัญญาและมีคุณธรรมของมโหสถ ได้ช่วยราชกิจต่าง ๆ ของพระเจ้าวิเทหราชสำเร็จลุล่วงอย่าง
ดี ฝ่ายพระเจ้าจุลนีพรหมทัต ซึ่งครองเมืองอุตรปัญจาลนคร ถูกพราหมณ์ที่ปรึกษาชื่อ เกวัญ
ได้ยุยงจนเกิดความโลภอยากได้เมืองต่าง ๆ ทั้งร้อยเอ็ดเมืองไว้ในครอบครอง และทราบว่ามี
มิลินาครนั้นมีปราชญ์ราชบัณฑิตอย่างมโหสถที่เก่งกาจทั้งสติปัญญาและคุณธรรมจริยธรรม จึงคิด
ออกอุบายให้พระเจ้าจุลนีพรหมทัตว่าจะยกเจ้าหญิงปัญจาลนที พระราชธิดาของพระองค์ให้แก่
พระเจ้าวิเทหราช โดยวางแผนว่า เมื่อพระเจ้าวิเทหราชเสด็จมาก็จะได้จับตัวไว้ ซึ่งการนี้มโหสถ
ก็รู้ทันและได้ทูลคัดค้านต่อพระเจ้าวิเทหราช แต่พระองค์ไม่ทรงเชื่อเพราะอยากได้เจ้าหญิง
ปัญจาลนทีเป็นชายา

ในที่สุด มโหสถก็จำเป็นต้องคล้อยตาม แต่ได้รับอาสาออกเดินทางล่วงหน้าไปยัง
อุตรปัญจาลนครก่อน เพื่อสร้างพระราชฐานใหม่สำหรับรับเสด็จ มโหสถได้เลือกทำเลริมแม่น้ำ
สร้างพระราชฐานขึ้น โดยแอบขุดอุโมงค์ทะลุไปยังวังของพระเจ้าจุลนี โดยที่ไม่มีใครรู้ความลับ
ส่วนภายในอุโมงค์ได้ทำเป็นห้องขนาดใหญ่จำนวนมากพร้อมประตูกลเปิด-ปิดได้โดยกลไกพิเศษ

นอกจากนี้ยังประดับตกแต่งภายในองค์งดงามราวกับเทพสภา เมื่อกาลดังกล่าวสำเร็จเรียบร้อยก็
ทูลเชิญพระเจ้าวิเทหราชให้เสด็จมายังเมืองปัญจาณคร

ภาพที่ 4-88 โบฮีมาสลักภาพเล่าเรื่อง มโหสถชาดก จากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมือง
ชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 4-89 โบฮีมาสลักภาพเล่าเรื่อง มโหสถชาดก จากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมือง
ชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ฝ่ายพระเจ้าจูลีพร้อมแก้วพราหมณ์ซึ่งรอโอกาสอยู่ ก็ส่งทหารเข้าล้อมพระราชฐานเพื่อจับกุม มโหสถจึงทูลเชิญพระเจ้าวิเทราชกลับไปยังเมืองมิลินทร โดยให้แอบเสด็จออกไปตามอุโมงค์ที่ขุดทะลุใต้แม่น้ำ พร้อมกันนั้นก็ทำอุบายหลอกพระชนนี พระมเหสี พระราชบุตร และพระราชธิดาของพระเจ้าจูลีหนีไปพร้อมขบวนเสด็จ ส่วนมโหสถได้อยู่เผชิญหน้ากับพระเจ้าจูลีและทูลให้ทราบว่า พระเจ้าวิเทราชพร้อมด้วยพระญาติวงศ์ของพระองค์นั้นบัดนี้เสด็จไปยังมิลินทรแล้ว พระเจ้าจูลีทรงตกพระทัย แต่มโหสถก็ทูลว่าจะไม่มีผู้ใดได้รับอันตราย พร้อมเชิญพระเจ้าจูลีกับเจ้าเมืองทั้งร้อยเอ็ดเมืองพร้อมด้วยไพร่พลเข้ามาชมภายในอุโมงค์ที่ได้ตกแต่งไว้ในวันนั้น

ขณะที่พระเจ้าจูลีทอดพระเนตรภายในอุโมงค์อย่างเพเลิดเพลิน และหลงเข้าไปภายในห้องกับมโหสถตามลำพัง มโหสถก็ปิดประตูกล และหยิบดาบที่ฝังทรายเตรียมไว้ได้ฟันออกมา ทำท่าฆ่าพระเจ้าจูลี จนพระเจ้าจูลีตกพระทัยกลัว มโหสถจึงส่งดาบให้พร้อมกับชี้แจงว่าไม่ได้มีประสงค์ต่อชีวิตของพระองค์

พระเจ้าจูลีทรงได้สติ และเห็นว่ามโหสถนั้น นอกจากจะเป็นผู้มีปัญญาอันประเสริฐแล้ว ยังเป็นผู้ที่มีจิตใจงดงามอีกด้วย จึงตรัสขอร้องที่เคยคิดร้ายต่อเมืองมิลินทร พร้อมชวนให้มโหสถมาอยู่ในราชสำนักกับพระองค์ ซึ่งมโหสถก็ได้ให้สัญญาว่า เมื่อสิ้นพระเจ้าวิเทราชเมื่อใด ก็จะมาอยู่อุตรปัญจาปนครด้วย และก็เป็นไปตามสัญญาเมื่อพระเจ้าวิเทราชเสด็จสวรรคต มโหสถก็มาอยู่อุตรปัญจาปนคร และได้แสดงปัญญาอันแหลมคม ได้ตอบการกลั่นแกล้งจากแก้วพราหมณ์ จนในที่สุดแก้วพราหมณ์ก็ถูกเนรเทศออกจากเมือง มโหสถจึงรับราชการอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าจูลีอย่างสงบสุข

ในภาพสลักจากใบเสมาแผ่นนี้น่าจะเป็นตอนที่มโหสถนำทางให้กับพระเจ้าวิเทราชเสด็จกลับเมืองมิลินทรโดยทางลับนั้น

3.2 กลุ่มใบเสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

3.2.1 มหาหังสชาดก (ไม้ทราบแหล่งที่มา) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น

อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

เสมาแผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเหลือง ขอบรูปนอกไม่สม่ำเสมอ ปรากฏร่องรอยของการบิ่นกะเทาะ (คงเนื่องจากการถูกกระทำในภายหลัง) ขนาดความสูงประมาณ 85 ซม. ความกว้างประมาณ 45 ซม. ส่วนฐานด้านล่างไม่ปรากฏร่องรอยการหักของเศียร ฐานเรียบไม่สลักรูปกลีบบัวตามแบบที่นิยมของใบเสมากลุ่มนี้ ภาพสลักส่วนล่างสุดทำเป็นแนวระนาบเส้นขวางบาง ๆ ด้านขวาของใบเสมา สลักเป็นรูปบุคคลยืนยกขาข้างซ้าย มือขวาเกี่ยวกำวดยาวคล้ายท่อนไม้ มือซ้ายยื่นออกไปด้านหน้า เหนือรูปบุคคลเป็นรูปคันไม้สูงโค้งยาวออกไปด้านข้าง (หน้า) ตรงกลาง

เป็นรูปสัตว์ประเภทนก (หงส์) ขนาดใหญ่ ถัดออกไปด้านซ้ายเป็นรูปต้นไม้พุ่มขนาดใหญ่ เบื้องล่างในแนวระดับพื้นเป็นรูปใบและดอกบัว (ภาพที่ 4-90 – 4-91)

เมื่อพิจารณาจากภาพสลักดังกล่าวแล้ว น่าจะเป็นภาพชาดกเรื่องมหาหงส์สกชาดก เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เกิดเป็นพญาสุวรรณหงส์ แล้วเกิดไปติดบ่วงของนายพราน หงส์หนุ่มแสนบดีเป็นหงส์บัณฑิตที่ซื่อสัตย์ ไม่ยอมละทิ้งราชาหงส์หนีไป อยู่ปกป้องพญาหงส์ด้วยการกล่าวข้ออรรถข้อธรรมจนพากันกลับมาได้อย่างปลอดภัย เนื้อเรื่องย่อจากพระไตรปิฎก เล่มที่ 28 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 20 ขุททกนิกาย ชาดกภาค 2 ความว่า...ในอดีตกาล ในเมืองพาราณสี พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า สังขมะ (ภาษาบาลีเรียกเป็นสังขมนะบ้าง สัตถุณมนะบ้าง) มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า เขมา ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์มีหมู่หงส์เก้าหมื่นหกพันแวดล้อมเป็นบริวารอาศัยอยู่ ณ ภูเขาจิตตคุฏฐ

พระนางเขมาเทวีได้ทรงพระสุบินนิมิตว่า มีพญาหงส์ทองสองตัว มาจับอยู่ที่พระราชบัลลังก์ แล้วแสดงธรรมกลาด้วยเสียงอันไพเราะ เมื่อพระนางเทวีประทานสาธุการ ทรงสดับธรรมกลาอยู่ ตื่นจากพระบรรทมพระนางจึงได้รู้ว่าทรงสุบินนิมิตไป และทูลพระราชว่าอยากได้หงส์ทองคู่ นั้น พระราชาได้ปรึกษาหารือกับเหล่าเสนาอำมาตย์ ราชครูปุโรหิตทั้งหลายได้ความว่าหงส์ทองนั้น เป็นหงส์ที่เกิดในตระกูลศรัทธา มีความฉลาดประกอบด้วยความรู้ นับทั้งพวกมนุษย์ด้วย มีผิวพรรณประดุจทองคำ พระราชาทรงตรัสสั่งให้นายพรานชื่อว่า เขมกะทำอุบายด้วยการขุดสระและปลูกพืชพรรณธัญญาหารต่างๆ พร้อมให้ป่าวประกาศไปว่าสระนี้เป็นเขตภัยทาน เพื่อล่อให้ฝูงหงส์ลงมาหากิน แล้ววางบ่วงจับ

ในขณะนั้น พระมหาสัตว์พร้อมหมู่หงส์ทั้งเก้าหมื่นหกพันเที่ยวหากินอาหารในสระแห่งนี้มาตลอดได้ประมาณหกวัน ในวันที่เจ็ด นายพรานเขมกะขยันเชือกเส้นใหญ่ ที่ทำด้วยขนหางม้าสีดำเป็นบ่วงมิดัน มั่นใจว่าวันพรุ่งนี้ พญาหงส์จะร่อนลงในที่นี้ จึงดักบ่วงไว้ได้น้ำ วันรุ่งขึ้นพญาหงส์เมื่อโผล่มา จึงเอาเท้าถลาลงไปในบ่วงของนายพราน ทันใดนั้นบ่วงก็รวบรัดเท้าไว้ ดิ้นรั้งยังงี้ก็ไม่หลุด ทุกขเวทนาได้แผ่ซ่านไปอย่างแรงกล้า พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า ถ้าเราร้องแสดงอาการว่า ติดบ่วง พวกญาติของเราก็จักตกใจ ไม่ทันได้กินอาหาร บินหนีไปกันหมด พระองค์จึงทรงอดกลั้นต่อทุกขเวทนา แม้ตกอยู่ในอำนาจบ่วงนั้น ก็ทำที่เป็นเหมือนปรกติเมื่อหมู่หงส์เหล่านั้นกินอาหารอิ่มหนำแล้ว จึงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า เราติดบ่วง หงส์ทั้งหลายได้ยินเสียงนั้น ต่างก็กลัวตายเป็นกำลัง บินหนีกลับไปภูเขาจิตตคุฏฐโดยอลหม่าน

ภาพที่ 4-90 (ซ้าย) เสาหลักภาพเล่าเรื่อง มหาหังสชาดก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย

จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-91 (ขวา) รายละเอียดของภาพ มหาหังสชาดก เสาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอ

กมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

หงส์ชื่อสุमुखะ ไม่ละทิ้งพระยาหงส์ที่ติดบ่วงอยู่ พระยาหงส์ตรฐบอกให้สุ मुखหงส์ผู้เป็น
ทั้งสหายและเสนาบดีของตนหนีไปก่อน

สุ मुखหงส์พูดพระยาหงส์ตรฐ ว่าจะไม่ยอมละทิ้งพระองค์ ความเป็นอยู่หรือความตาย
ของข้าพระองค์จักมีพร้อมกับพระองค์

ขณะที่นายพรานเขมกะถือไม้มน้ำกำลังเดินมาเข้ามา สุ मुखหงส์ จึงได้ร้องเสียงดังขึ้นอยู่
ข้างหน้าพระยาหงส์ ปลอบพระยาหงส์ให้เบาใจด้วยคำว่า “...ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหงส์
ทั้งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ด้วยว่าบุคคลทั้งหลายเช่นกับพระองค์ย่อมไม่กลัว ข้าพระองค์จะประกอบ
ความเพียรอันสมควร อันประกอบด้วยธรรมนั้น พระองค์จะพ้นจากบ่วงด้วยความเพียรอันผ่องแผ้ว
ได้โดยพลัน...”

นายพรานเห็นเช่นนั้นก็ตกใจ กระทำอัญชลีแก่สุ मुखหงส์แล้วถามว่า “...เราไม่เคยได้ฟัง
หรือไม่เคยได้เห็นนกพูดภาษามนุษย์ได้ ท่านแม้จะเป็นนกก็พูดภาษาอันประเสริฐ เปล่งวาจาภาษามนุษย์ได้ พระยาหงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับท่านหรือ ท่านพ้นแล้วทำไมจึงเฝ้าหงส์ผู้ติดบ่วงอยู่ หงส์
ทั้งหลายพากันละทิ้งไปหมด เพราะเหตุใดท่านจึงยังอยู่เฝ้าผู้เดียว...” สุ मुखหงส์กล่าวตอบว่า
“...คุณนายพรานผู้สหาย เพราะเหตุที่พระยาหงส์นี้ เป็นอธิบดีของข้าพเจ้าและหมู่หงส์เป็นอันมาก

ข้าพเจ้าจึงยินดีรับมรดกอยู่ประเสริฐ อย่าให้พระองค์ผู้เดียวพึงถึงความพินาศเสียเลย...” นายพราน
 เขมกะ กล่าวว่า “...ข้าพเจ้าจะปล่อยนายของท่าน ท่านทั้งสองจงไปตามสบายเถิด ข้าพเจ้าจะขอรับ
 ทักษิณาทานของท่านนี้...” แต่สมุหหรงส์ก็รีบรื้อนายพรานให้พาไปเข้าเฝ้าพระราชเพื่อจะกล่าวข้อ
 อรรถธรรมอันประเสริฐแก่พระองค์ พร้อมทั้งเป็นการยังคุณให้กับพรานผู้นี้

โดยเร็วพลันนายพรานนั้นก็เข้าไปยังประตูพระราชวังพร้อมด้วยหาบหงส์ แล้วจึงสั่งนาย
 ประตู่ว่า ท่านจงไปกราบทูลพระราชว่า พระยาหงส์ตรัสให้พระองค์มีรับสั่งให้จับบัดนี้มาถึงแล้ว

พระเจ้าสัมฤทธิ์มุนะทอดพระเนตรเห็นหงส์ทองทั้งสองตัวผู้รุ่งเรืองด้วยบุญ โดยหมายรู้
 ด้วยลักษณะ แล้วตรัสรับสั่งกับพวกอำมาตย์ว่าท่านทั้งหลายจงให้ผ้า ข้าว น้ำ และเครื่องบริโภคนาย
 นายพรานตามความปรารถนาเถิด

พระเจ้ากาสิตรัสถามนายพรานว่า หงส์นี้มีอยู่สองตัว ไฉนท่านจึงกล่าวว่ามีตัวเดียว จิต
 ของท่านวิปริตไปแล้วหรือ พรานเขมกะกราบทูลว่า “...หงส์ตัวที่มีพื้นแดง มีสิ่งงดงามคุดทองคำกำลัง
 หลอม รอบ ๆ คอจรดทรวงอกนั้นเป็นราชาแห่งหงส์ เข้ามาติดบ่วงของข้าพระองค์ แต่หงส์ตัวที่ผูก
 ผ่องนี้เป็นสหายและเสนาบดีแห่งพระยาหงส์นั้นมิได้ติดบ่วง และเมื่อกล่าวก็จะกล่าวถ้อยคำเป็น
 ภาษามนุษย์ ด้วยถ้อยคำอันประเสริฐกับพระยาหงส์ผู้ติดบ่วง

จากนั้น สมุหหรงส์จึงกล่าวกับพระราชว่า “...เมื่อพระองค์ทรงสดับข่าวว่า ข้าพระองค์
 เป็นบัณฑิต และเป็นผู้ละเอียดคิดข้ออรรถ เช่นนั้นแล้ว ถ้าพระองค์ทรงดำรงมั่นอยู่ในความสัตย์ไว้
 ข้าพระองค์จะฟังกล่าววาจาอันมีอรรถ ด้วยว่าคำที่ข้าพระองค์กล่าวแม้จะเป็นสุภาษิต ก็จักทำอะไร
 แก่พระองค์ผู้หาความสัตย์มิได้ เพราะผู้ไม่ประเสริฐมักตรัสคำเท็จ เป็นผู้หยาบช้า ก็เมื่อพระองค์
 รับสั่งให้ประกาศเขตอภัยทั่วสิบทิศ หงส์เหล่านั้นจึงได้พากันบินลงสู่สระ โบกขรณี อันมีน้ำใส
 สะอาด มีอาหารอย่างเพียงพอ และไม่มีการเบียดเบียนกันทั้งหลาย พวกข้าพระองค์ได้ยินคำประกาศ
 นี้แล้ว จึงพากันบินมาในสระของพระองค์ พวกข้าพระองค์ ก็ถูกบ่วงรัดไว้ นี่เป็นคำตรัสเท็จของ
 พระองค์ บุคคลกระทำมุสาวาท และความโลภคือความอยากได้อันลามกเป็นเบื้องหน้าแล้ว ก้าวล่วง
 ปฏิสนธิในเทวโลกและมนุษย์โลกทั้งสอง ย่อมเข้าถึงนรกอันไม่น่าเพลิดเพลิน ข้าแต่พระจอมแห่ง
 ขนชาวกาสิ พระองค์ทรงสดับคำนี้แล้วของทรงรักษารัษฎธรรมในพระองค์ และได้ทรงโปรดปล่อย
 พระยาหงส์ตรัส ผู้ประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลายเถิดพระเจ้าข้า...” พระราชาได้ยินข้ออรรถ ข้อ
 ธรรมดังนั้น ให้รู้สึกละอายต่อการกระทำดังกล่าว พร้อมทั้งสนทนหาในความวิเศษสามารถของหงส์สุ
 มหะ จึงตรัสตอบว่า “...เถิดเราจะปล่อยพระยาหงส์ตรัส ผู้เรื่องยศออกจากกรง และทั้งสมุหหรงส์
 เสนาบดีผู้มีปัญญา ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในนิเวศน์ของเรา ผู้เป็นพระเจ้านคร
 กาสิ คือ เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์อันมากมาย แก้วมณี สังข์ ไข่มุก ผ้า จันทน์แดง และเหล็ก
 อีกมาก เราขอให้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจทั้งหมดนี้แก่ท่าน และขอละความเป็นใหญ่ให้แก่ท่าน...”

พระยาหงส์ทั้งสองก็พากันบินไปจากพระราชนิเวศน์ของพระเจ้ากาสิ หงส์เหล่านั้นเมื่อเห็นพระยาหงส์ทั้งสองผู้ยิ่งใหญ่ปลดปล่อยกลับมาถึง จึงพากันสงสัยว่า เกเก ได้เกิดเสียงอื้ออึงขึ้น หงส์ผู้มีความเคารพนายเหล่านั้นได้ไปจยมีปีติโสมนัส เพราะนายหลุดพ้นกลับมา พากันกระโดดโลดเต้นเข้าไปห้อมล้อมโดยรอบพระยาหงส์ตรฐและสุมุขหงส์ ที่สมบุรณ์ด้วยกัลยาณมิตร เกิดประโยชน์ให้สำเร็จความเจริญกลับมาอย่างสมบูรณ์

3.2.2 สรังกษาคค เสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเหลือง ฐานบางส่วนชำรุด และถูกฝังไว้ในแท่นซีเมนต์ จึงไม่เห็นส่วนเศียรและฐานล่างสุดมีขนาดความสูงประมาณ 150 ซม. ขนาดความกว้างประมาณ 60 ซม. (ภาพที่ 4-92 – 4-94) พื้นที่ตอนล่างสลักเป็นภาพบุคคลสวมเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ ถูกขนาบข้างด้วยธนู จากบุคคลสองข้างที่แต่งกายคล้ายทหาร หรือนักรบ (สังเกตได้จากการคาดเชือกทับด้านหน้าที่เอวถึงไหล่ คล้ายกับทหารเฝ้าประตูราชวังจากใบเสมาสลักภาพพุทธประวัติ ตอนพิมพ์พิลาป) โดยบุคคลตรงกลางได้ใช้มือจับลูกธนูไว้ทั้งสองมือ ถัดขึ้นไปตอนกลางเป็นภาพกลุ่มบุคคลสี่คน แยกเป็นชายสตรีสองคน และชายข้างขวาเป็นบุรุษหนึ่ง สตรีหนึ่ง โดยบุคคลทั้งหมดแต่งกายด้วยเครื่องทรงอย่างชนชั้นสูง โดยเฉพาะบุคคลที่อยู่ข้างหน้าของแต่ละด้าน ทั้งหมดอยู่ในท่านั่งราบชันเข้าขึ้นหนึ่งข้าง แขนข้างใดข้างหนึ่งวางราบบนหน้าขา แขนอีกข้างวางขนานไว้ระดับอก (เป็นท่าทางการนั่งรับฟังด้วยความนอบน้อม) เบื้องหลังของกลุ่มบุคคลทั้งสองด้านสลักเป็นแนวภาพลายซอกอย่างผกฏุด ตรงกลางด้านบนสุดสลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้า (นักบวช ?) ประทับเหนือแท่น หรือผ้าปูลาดสีเหลี่ยม ในท่าขัดสมาธิราบแบบไขว้ข้อพระขงฆ์อย่างหลวม ๆ พระหัตถ์ขวายกขึ้นมาระดับพระอุระ จีบนิ้วพระหัตถ์เป็นสัญลักษณ์การแสดงธรรม หรือวิตรรกมูทรา ขนาบซ้ายขวาด้วยเครื่องสูงทั้งตาลปัตร บังแทรก หรือบังสุรย์ ข้างละหนึ่งด้าม พร้อมด้วยธงทิวยาว ข้างละหนึ่งเช่นเดียวกัน

เมื่อพิจารณาจากภาพสลักดังกล่าวแล้ว เป็นชาคคเรื่องสรังกค์ โดยสรุปความจากพระไตรปิฎก เล่มที่ 27 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 19 ขุททกนิกาย ชาคคภาค 1 ความว่า...สรังกค์ เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ และมีความเชี่ยวชาญในศิลปวิทยาการธนูเป็นที่เลื่องลือ จนได้รับตำแหน่งอำมาตย์ใหญ่ในราชสำนัก แต่พระโพธิสัตว์ก็ไม่รับในลาภยศนั้น และตัดสินใจออกบวชในที่สุด จึงได้ชื่อว่าสรังกค์ ซึ่งแปลว่าผู้หักธนูด้วยเข่า ตามเนื้อความจากชาคคเรื่องนี้คือ...ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณี ซึ่งเป็นภรรยาของปุโรหิต ให้กำเนิดกุมารนามว่า โชติปาละ เมื่อเจริญวัยอายุได้ 16 ปี ได้เรียนศิลปศาสตร์ในสำนักของอาจารย์ทศปาโมกษ์โดยถึงความสำเร็จได้ภายในหนึ่งสัปดาห์ จากนั้นพระโพธิสัตว์ได้กราบลาอาจารย์ เดินทางมายังพระนคร

พาราณสีรับราชการในราชสำนักพระเจ้าพรหมทัต และพระองค์ได้มีพระราชกระแสรับสั่งแก่
โชติपालะว่า เจ้าจงแสดงศิลปะให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชนทั้งหลายเถิด

โชติपालกุมารทูลว่า ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้า ข้าพระองค์ขอให้บรรดานายขมังธนู
สี่คน คือคนที่ยิงไวคจุฬาแถบ คนที่ยิงแม่นแม่เม็ดทรายก็ไม่ผิด คนที่ยิงตามเสียงที่ได้ยิน และคนที่ยิง
สวนไปตามลูกศรที่ยิงมา พระราชาก็โปรดให้เรียกมา โชติपालะจัดทำฉกภายในที่กำหนดเป็น
สี่เหลี่ยมในพระลานหลวง ให้นายขมังธนูทั้งสี่ยืนอยู่ที่มุม แล้วให้ลูกธนูสามหมื่นแก่นายขมังธนูแต่ละ
คน โดยให้คนที่ส่งลูกธนูยืนอยู่ใกล้ ๆ นายขมังธนูแต่ละคน แล้วตนเองถือเอาลูกธนูมีปลายจุ
เพชร ยืนอยู่ท่ามกลางฉก กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ให้นายขมังธนูทั้งสี่เหล่านี้
ยิงลูกธนูเข้าหาข้าพระองค์พร้อมกันเถิด ข้าพระองค์จักห้ามลูกธนูที่พวกเขายิงมา

โชติपालะจึงกล่าวว่า เชิญยิงข้าพเจ้าได้ นายขมังธนูเหล่านั้นจึงยิงลูกธนูไปพร้อมกัน
โชติपालะเอากลูกศรปิดป้องลูกธนูเหล่านั้นให้ตกลงโดยแนบเนียน เหมือนแฉวงชุ่ม โพธิพฤกษ์
ชั้ดดอกธนูไปตามดอกธนู ตัวลูกธนูไปตามลูกธนู พู่ลูกธนูไปตามพู่ลูกธนู ไม่ให้ถ่วงถ่วงกัน ได้
กระทำดุเป็นห้องลูกธนู จนลูกธนูของนายขมังธนูหมดสิ้น มหาชนต่างให้ร้องบันลือ ประบมือ
เกรียวกราว ดิฉันมีมือ ทำมหาโกลาหล โชนผ้าและเครื่องอาภรณ์ขึ้นไปจนมิตร์พยับได้ถึงสิบแปด
โกฏิเป็นกองอยู่อย่างนี้

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามโชติपालกุมารว่า “...ดูก่อนพ่อโชติपालะ นี่ชื่อศิลปะอะไร
โชติपालะกราบทูลว่า ขอเดชะ ชื่อศรปฏิพาหนะ เครื่องห้ามลูกศร พระพุทธเจ้าข้า ตรัสถามว่า คน
อื่น ๆ ผู้รู้อย่างนี้มีอีกหรือ ทูลว่า ขอเดชะ เว้นข้าพระองค์เสียแล้ว คนอื่นในชมพูทวีปทั้งสิ้น ไม่มีเลย
พระเจ้าข้า...” แล้วได้แสดงศิลปะอีกสิบสองอย่าง จนพระอาทิตย์อัสดง

พระราชาตรัสสั่งให้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่โชติपालะ และตรัสว่า “...พ่อ
โชติपालะ วันนี้คำเสียแล้ว พรุ่งนี้เจ้าจักได้รับสักการะคือตำแหน่งเสนาบดี เจ้าจงไปตัดผม โกน
หนวด อาบน้ำแล้วพรุ่งนี้ค่อยมาเถิด ตรัสดังนี้แล้วก็ได้พระราชทานทรัพย์แสนหนึ่งเพื่อเป็นค่าเบี้ย
เลี้ยงไปในวันนั้น...” โชติपालะคิดว่า “... เราไม่มีความต้องการด้วยทรัพย์จำนวนนี้ จึงคืนทรัพย์
จำนวนสิบแปด โกฏิแก่พวกเจ้าของ แล้วไปอาบน้ำกับบริวารเป็นอันมาก ให้ช่างตัดผมโกนหนวด
อาบน้ำประดับด้วยสรรพาลังการ แล้วเข้าไปยังเรือนด้วยสิริอันหาที่เปรียบมิได้ บริโภคโภชนาหาร
เลิศ ต่าง ๆ เสร็จแล้วขึ้นนอนยังที่นอนอันมีสิริ นอนตลอดสองยามต้นในเวลาปัจฉิมยาม ลูกขึ้นนั่งคู้
บัลลังก์บนหลังที่นอน ตรวจดูเบื่องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งศิลปะของตน พลางรำพึงว่า

ภาพที่ 4-92 (ซ้าย) เสาหินสลักภาพเล่าเรื่อง สรรค์กษัตริย์ จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย
จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-93 (ขวา) รายละเอียดภาพชนชั้นสูงในราชสำนัก รับฟังธรรมเทศนาจากสร้งคดาบส
เสาหลักภาพเล่าเรื่อง สรรค์กษัตริย์ จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัด
กาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-94 รายละเอียดภาพชนชั้นสูงในราชสำนักรับฟังธรรมเทศนาจากสร้งคดาบส จาก
เสาหลักภาพเล่าเรื่อง สรรค์กษัตริย์ จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัด
กาฬสินธุ์

“การยังผู้อื่นให้ตายย่อมปรากฏแต่ตอนต้นแห่งศิลปะของเรา การบริโภคใช้สอยด้วยอำนาจแห่งกิเลสปรากฏในท่ามกลาง การปฏิสนธิในนรกปรากฏในที่สุด” ก็ปาณาติบาตกับความประมาท เพราะมัวเมาถึงในการบริโภคใช้สอยด้วยอำนาจกิเลส ย่อมให้ซึ่งปฏิสนธิในนรก พระราชาทรงพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีอันยิ่งใหญ่แก่เรา เราก็จักเป็นผู้มีอิสรียศใหญ่ ภรรยาและบุตรธิดาก็จักมีมากมาย กิ่วตฤอันเป็นที่ตั้งของกิเลสอันถึงความไพบูลย์แล้วเป็นของละได้โดยยาก ควรที่เราจะออกไปสู่ป่าเพียงผู้เดียวแล้วบวชเป็นฤาษีเสียในบัดนี้...”

จากนั้น จึงลุกขึ้นจากที่นอนใหญ่ ลงจากปราสาทโดยไม่ให้ใครล่วงรู้ ออกทวงประตูใหญ่ เข้าสู่ป่าลำพังผู้เดียว เดินมุ่งหน้าไปยังป่ามะขวิดใหญ่สามโยชน์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ท้าวสักกขเทวราชทรงทราบข่าว โขติปาลกุมารนั้นออกบวชแล้ว จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสสั่งว่า พ่อคุณเจ้า โขติปาลกุมารออกอภิเษกกรรมจักมีสมาคมใหญ่ เธอจงไปนมรมิตากรรมที่กปิฏฐวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี และเตรียมบริวารของบรรพชิตไว้ให้เสร็จ วิสสุกรรมเทพบุตรนั้นได้กระทำตามเทวบัญชาทุกประการ

ภาพที่ 4-95 (ซ้าย) รายละเอียดภาพโขติปาละแสดงศิลปชนู จากเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง
สรภังคชาดก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-96 (ขวา) รายละเอียดภาพสรภังคดาบาศาสนาธรรมแก่ยศตรีย์ เหล่าพระญาติพระวงศ์
ชั้นสูง และบิดามารดา จากเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สรภังคชาดก จากเมือง
ฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เมื่อพราณปามาพบพระมหาสัตว์นั้นอยู่ในอาศรมบท ๗ กปิฏฐวัน จำได้ว่าเป็นโชติปาละ กุมาร จึงได้ทำการปฏิสนธิฐานกับพระมหาสัตว์ แล้วกลับไปยังพระนคร บอกมารดาบิดาของท่าน กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาตรัสว่า เราจักไปเยี่ยมโชติปาละดาบสนั้น แล้วพามารดา บิดาของท่าน แวดล้อมด้วยมหาชน เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ตามทางที่นายพราณแสดง พระ โพธิสัตว์มารับยังฝั่งแม่น้ำ นั่งบนอากาศแสดงธรรม เชิญชนทั้งหมดเข้าไปสู่อาศรม ประกาศโทษใน กามทั้งหลายแล้วแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้นทั้งหมด

จากความเชี่ยวชาญในศิลปวิทยาของคนที่ได้ร่ำเรียนมา ซึ่งจักนำไปสู่ลาภยศ แก่ตน บุตร ภรรยา ต่อไปในอนาคต อันเป็นสิ่งที่ละวางได้โดยยาก จึงคิดและตัดสินใจออกบวชในครั้ง นี้ ด้วยเหตุนี้โชติปาละจึงได้ชื่อว่า “สรลังค์” ซึ่งแปลว่าผู้หักธนด้วยเข่า

3.2.3 มโหสถชาดก เสด็จจากเมืองพินแดงสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้ สลักจากศิลาทรายสีเหลือง ขนาดความสูงประมาณ 120 ซม. ความ กว้างประมาณ 60 ซม. ส่วนฐานถูกฝังจมในพื้นดิน พื้นที่กลางภาพสลักเป็นรูปบุคคลในเครื่อง อลังการสวมผ้านุ่งยาว ซักชายเป็นวงออกด้านข้างขวา สวมกรองศอ ต้มหูขนาดใหญ่ พร้อมกรอบ กระบังหน้าชฎาทรงแจกยอด เข่งงอขาขวา เข่าซ้ายยกขึ้นระดับเอว แขนซ้ายดัดกำหมัดคล้ายการ จรดมวย แขนขวาทำท่าทำเอวขึ้นระดับศีรษะถือวัตถุเป็นแท่งยาว (ดาบ) ซี่งขึ้นด้านบน ตอนล่างซ้ายของ ภาพ ปรากฏรูปบุคคลขนาดเล็ก (ครึ่งตัว) สวมเครื่องทรงทำนองเดียวกัน แต่ภาพลบเลือนกว่าอยู่ใน ท่าประนมมือ เบื้องหลังเป็นภาพกรอบขุ่มหน้าบันรูปปราสาท ขนาบรองรับด้วยเสาสองข้าง (ภาพที่ 4-97 – 4-99)

เมื่อพิจารณาภาพสลักจากใบเสมาแผ่นนี้แล้ว น่าจะเป็นชาดกเรื่อง “มโหสถ” ซึ่ง รายละเอียดของเรื่องได้กล่าวไปแล้วว่า ชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการบำเพ็ญอุทธานบารมี คือความ ตั้งใจมั่นคง โดยสรุปความจากพระไตรปิฎก เล่มที่ 28 พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาคที่ 2 จากภาพใบเสมาที่สลักชาดกเรื่องเดียวกันนี้ พบที่กลุ่มใบเสมาบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมือง ชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ส่วนเสมาแผ่นนี้เป็นเหตุการณ์ตอนที่มโหสถได้ลวงให้พระเจ้าจุลนีเข้าไปชม ภายในอุโมงค์ที่ตกแต่งไว้อย่างวิจิตรงดงาม จากนั้นจึงปิดประตูกล และหิบบดาบที่ซ่อนไว้ออกมาขู่ พระเจ้าจุลนี โดยที่พระมโหสถโพธิสัตว์ถูกสลักในท่าทางที่แสดงยกแสงดาบขึ้นขู่ต่อพระเจ้าจุลนี และเบื้องหลังสลักเป็นขุ่มทรงปราสาทอย่างวิจิตรงดงาม

ภาพที่ 4-97 เสาหินสลักภาพเล่าเรื่อง มโหสถชาดก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย
จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-98 (ซ้าย) รายละเอียดของภาพเหตุการณ์ตอนที่มโหสถดาบที่ซ่อนไว้ออกมาสู่พระเจ้า
จุลณี และเบื้องหลังสลักเป็นซุ้มทรงปราสาทอย่างวิจิตร เสาหินสลักภาพเล่าเรื่อง มโหสถ
ชาดก จาก เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-99 (ขวา) รายละเอียดภาพของพระเจ้าจุลณี เสาหินสลักภาพเล่าเรื่อง มโหสถชาดก จากเมือง
ฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

3.2.4 พระเวสสันดรชาดก เสด็จจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-100 (ซ้าย) เสด็จสักภาพเล่าเรื่อง พระเวสสันดรชาดก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-101 (ขวา) รายละเอียดของภาพพระเวสสันดร พระนางมัทรี ชาลีและกัณหา เสด็จสักภาพเล่าเรื่องพระเวสสันดรชาดก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

แผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเหลือง ขนาดความสูงประมาณ 150 ซม. ความกว้างประมาณ 55 ซม. ส่วนฐานสลักเป็นรูปกลีบบัวหงายสองชั้น พร้อมด้วยแถวเกสรบัว ตอนล่างสุดของภาพสลักเป็นรูปบุคคลขนาดเล็ก (เด็ก?) นอนบนวัสดุปูรอง (เสื่อ?) เหนือขึ้นไปตรงกลางด้านซ้ายเป็นรูปสตรีนั่งพับเพียบหันหน้าหาบุรุษตรงกลางด้านขวา ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่า นั่งในท่าหย่อนขาข้างขวาลงพื้น ขาข้างซ้ายวางราบไว้ด้านหน้าทำนั่งแบบมหาราชลีลา นุ่งผ้าถุงยาว คาดด้วยแผ่นประคด สวมเครื่องทรงทั้งกรองคอ ตุ่มหู กรอบกระบังหน้าชฎาแฉกยอด มือขวาทำท่าแสดงธรรม มือซ้ายวางเท้าแขนบนขาซ้าย ด้านบนมีฉัตรกางกั้น เชื้องไปด้านขวาบนสลักเป็นแนวสุ่มทุมพุ่มไม้ และเรือนหลังคาทรงจั่วซ้อนอยู่ด้านในสุด (ภาพที่ 4-100 – 4-102)

เมื่อพิจารณารายละเอียดและองค์ประกอบของเสด็จสักภาพชาดกแผ่นนี้น่าจะเป็นเรื่องเวสสันดรตอนทานกัณฑ์ ซึ่งแสดงให้เห็นการบำเพ็ญทานบารมี คือการบริจาคทาน จากพระไตรปิฎก เล่มที่ 28 พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาควิชา 2 ความโดยสังเขปว่า...

พราหมณ์เฒ่าชื่อชุก ผู้หลงใหลอยู่ในการมณเฑียรด้วยได้นำอมิตตพราหมณ์มาเป็นภรรยาสาวรุ่น รู้ว่าพระมหาสัตว์นั้นให้ทานได้ทุกอย่าง จึงออกเที่ยวแสวงหาที่พำนักแห่งพระเวสสันดรเพื่อขอขากุลกุมาร กับกัณหากุมารมาเป็นทาสรับใช้ในเรือนให้นางพราหมณ์ เมื่อเดินทางมาถึงอาศรมที่พระเวสสันดรประทับอยู่กับพระกุมารกุมาริทั้งสอง ซึ่งขณะนั้นพระนางมัทรีได้ออกไปหาผลาหารผลหมากรากไม้ในป่ายังไม่ได้กลับมา เนื่องจากอุทลภาวะแปลงกายเป็นราชสีห์ เสือเหลือง เสือโคร่งนอนขวางทางไว้ ชุกพราหมณ์จึงได้ทูลขอทานสองปีโยธจากพระเวสสันดร ซึ่งพระองค์ก็ได้ประทานให้แก่โดยดีไม่มีหวั่นไหว เมื่อนางมัทรีนั้นกลับมาไม่พบลูกเธอทั้งสองก็ออกตามหาไปทั่วทุกหนแห่ง แต่ก็ไม่พบ พระเวสสันดรจึงแจ้งความแก่พระนางว่าได้ประทานขาลี กัณหาให้แก่ชุกพราหมณ์ไปแล้ว พระนางมัทรีถึงกับหมดสติเป็นลมล้มพับหลับไหลไปในทันที เมื่อฟื้นคืนสติขึ้นมาพระราชมารมีฤทัยเวสสันดรก็ได้เทศนาธรรมสั่งสอนปลอบพระนางให้คลายความเศร้าโศกอาลัยว่า “...คุณมัทรี เธอจงอย่าได้ร้องไห้ เศร้าโศกเสียใจไปเลย ขอเธอจงอนุโมทนาปุตตทานอันสูงสุดของเรา สัพบุรุษเห็นยากมาถึงแล้วพึงให้บุตร ปศุสัตว์ รัชชาติ และทรัพย์อย่างอื่นในเรือนเป็นทาน...” เมื่อถึงเวลาเช้า ท้าวสักกะเทวราช ทรงแปลงร่างเป็นพราหมณ์มาเข้าเฝ้าพระเวสสันดรเพื่อเกลี้ยทูลขอพระราชทานพระนางมัทรี พระองค์ก็ทรงประทานให้ ด้วยพระนางมัทรีก็ยินดีในการทานครั้งนี้ของพระองค์

ภาพที่ 4-102 รายละเอียดของภาพขาลีและกัณหา เสนาหลักภาพเล่าเรื่อง พระเวสสันดรชาดก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ท้าวสักกะเทวราช ทราบได้โดยมโนทิพย์ ในทานของพระเวสสันดร ที่ให้ทานโอรสชิตา และพระมหาสัตว์ ด้วยความเกลียดชังก็หาไม่ แต่เป็นด้วยสัพพัญญุตญาณ จึงได้ประทานของอัน

เป็นที่รัก พระองค์จึงถวายพระนางมัทรีคืนแก่พระเวสสันดร พร้อมกับให้พระเวสสันดรขอจากพระองค์ได้แปดประการ จากนั้นได้กล่าวว่าไม่นานพระสมเด็จพระราชาธิบดีพร้อมด้วยชาวพระนครสี่พิจะเสด็จมารับพระองค์กับพระนางมัทรีนิวัติพระนคร

ฝ่ายชุกพรหมณ์พร้อมด้วยชาลีกัณหา พลับพลมาถึงพระนครสี่พิ พระเจ้าสนชัยทอดพระเนตรดังนั้นจึงจำได้ว่าเป็นชาลีกัณหา จึงถามพรหมณ์ชุกว่าทั้งสองพระองค์นี้มาอย่างไร ชุกพรหมณ์ทูลตอบออกไปว่าพระราชาธิบดีเวสสันดรโปรดประทานให้แก่ข้าพระองค์ พระสนชัยจึงได้ไถ่ตัวสองกุมารที่พระเวสสันดรทรงตั้งไว้นั้นเป็นทรัพย์อันมาก และให้เจ้าพนักงานจัดโภชนาหารทั้งหลายให้แก่พรหมณ์เฝ้ากินด้วยความละโมภ จนถึงแก่ความตาย

จากนั้นพระเจ้าสนชัยพร้อมด้วยพระมเหสี ได้โดยเสด็จพร้อมพระเจ้าหลานทั้งสอง ด้วยขบวนแห่แห่นางพระนครสี่พิก็ได้ไปรับพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีกลับพระนครครองเมืองสี่พิแทนพระราชาบิดา

3.2.5 พุทธประวัติตอนพรหมณ์โสดยยะถวายหญ้า เสมอจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สลักด้วยศิลาทรายสีเทา ขนาดความสูงประมาณ 140 ซม. ความกว้างประมาณ 40 ซม. ส่วนฐานสลักเป็นรูปกลีบบัวพร้อมเกสรัดขึ้น ไปเบื้องซ้ายของใบเสมาสลักรูปพระพุทธรูปประทับยืนแบบสมถังค์ กล่าวคือส่วนพระวรกายเบื่องล่าง ยืนตรงทึงน้ำหนักสมดุลทั้งสองข้างแต่ส่วนพระวรกายท่อนบนเป็นแบบตริภังค์ด้วยการเอียงพระวรกายเล็กน้อย ทรงครองจีวรแบบห่มเฉียงเปิด พระอังสาขวา ชายจีวรพาดจากพระกรซ้ายเฉียงลงผ่านถึงพระชานุขวา พระเศียรล้อมรอบด้วยประภามณฑลแบบแจกลามเหลี่ยมคล้ายใบไม้ พระหัตถ์ทำปางประทานธรรม โดยพระหัตถ์ข้างขวาจับเป็นวงล้อมรอบด้วยพระครุฑณี กับพระอังคุต พระหัตถ์ซ้ายหงายขึ้นยื่นให้ในท่าประทาน เบื้องขวาสลักเป็นรูปบุคคล (พรหมณ์โสดยยะ) มือซ้ายกำวัตถุคล้ายฟ่อนหญ้า มือขวาวางแนบไว้ระดับอก นุ่งผ้าซีกชายสั้น เกล้าผมมวยทรงสูง ถัดขึ้นไปตอนบนสลักเป็นรูปต้นไม้ (โพธิพฤกษ์) (ภาพที่ 4-103 – 4-104)

เมื่อพิจารณารูปแบบและรายละเอียดของภาพสลักดังกล่าวแล้ว น่าจะเป็นเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนที่พรหมณ์โสดยยะถวายหญ้าแปดกำแด่พระพุทธรูปในวันก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันเป็นธรรมคาของพระพุทธรูปที่จะต้องประทับนั่งบนบัลลังก์ฟ่อนหญ้าในการตรัสรู้ (พุทธประวัติตอนนี้มีกล่าวไว้ในหลายคัมภีร์ ทั้งอวิทุเรนิทาน ในชาดกกฎกถา และในวิสุทธชนวิลาสินี) ความว่า ...เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์ (ก่อนการตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป) ในคืนวันเพ็ญเดือนหก หลังจากที่พระโพธิสัตว์ได้สวดย้าวมธุปายาสจากนางสุชาดา และนำถาดทองนั้นไปอธิฐานลอยทวนน้ำถึงการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณที่จะทรงปฏิบัติในโลกนี้

พระโพธิสัตว์ทรงพักกลางวัน ณ สาลวัน อันมีดอกบานสะพรั่งใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เวลาเย็นขณะ
ดอกไม้ทั้งหลายหล่นจากขั้ว จึงได้เสด็จไปยังคหวโพธิพฤกษ์ ตามทางที่เทวดาประดับประดาไว้
เหล่าเทวดา นาค ยักษ์ และครุฑ พากันบูชาด้วยของหอม ดอกไม้อันเป็นทิพย์ หมั่นโลกธาตุมีกลิ่น
หอมเป็นกลิ่นเดียวกัน และมีเสียงสาธุการเป็นเสียงเดียวกัน

เวลานั้น พราหมณ์ซึ่งเป็นคนตัดหญ้าชื่อ โสติยะ หาบหญ้าเดินสวนทางมา เห็น
พระโพธิสัตว์จึงถวายหญ้าแปดกำ พระโพธิสัตว์ทรงรับหญ้านั้น แล้วเสด็จเข้ายังโพธิพฤกษ์ ชื่อ
อัสสตะ ซึ่งเป็นวิชัยพฤกษ์อันรุ่งโรจน์กว่าหมื่นต้นไม้ทั้งหลาย ประกอบด้วยกิ่งใบอันหนาทึบ
มีร่มเงาเย็น มีสายลมอ่อน ๆ โขยมา ประดุจยินดีด้วยปีติ เว้นจากการชุมนุมของวิหคทั้งปวง
พระโพธิสัตว์ทรงทำประทักษิณพญาอัสสตะพฤกษ์สามรอบแล้วเสด็จไปทางด้านทิศตะวันออก
ทรงวางหญ้า 8 กำลงที่คหวโพธิพฤกษ์ ทันใดนั้นบัลลังก์กว้าง 14 ศอกก็ปรากฏขึ้น

ภาพที่ 4-103 (ซ้าย) เสมาสลักภาพเล่าเรื่อง พุทธประวัติตอนพราหมณ์โสติยะถวายหญ้า จากเมือง
ฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-104 (ขวา) รายละเอียดของภาพพราหมณ์โสติยะ เสมาสลักภาพเล่าเรื่อง พุทธประวัติตอน
พราหมณ์โสติยะถวายหญ้า จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

พระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์หญ้า หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก โดยมีโพธิพฤกษ์อยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ มีพระมนัสสำนึก ทรงอธิษฐานว่า เนื้อและเลือดในสรีระนี้ แม้จะเหือดแห้งไปหมดสิ้น เหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตาม ตราบใดที่ยังไม่บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตราบนั้นเรายังไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้ ในกาลนั้น เทวดาทุกจักรวาล ได้ยินกล่าวดุติ พระโพธิสัตว์ ท้าวมหาพรหมกันเศวตฉัตร ท้าวสักกเทวราชเป่าสังข์วิษุตร (สังข์นี้เมื่อเป่าให้กมลมโหรีคราวเดียว จะมีเสียงดังอยู่ตลอดถึงสี่เดือน) คนธรรพ์เทพบุตรชื้อปัญจสีชะ ดิถีณจับลำน่าน ประกอบด้วยมณฑล ท้าวสุยามเทวราชถือวาลวิชนีถวายงานพัด พญามหากาฬนาคราชอันมีนาคพ้อง ร้าแวดล้อม พรรณนาพระคุณเกินกว่าร้อยบท ปวงเทพทุกจักรวาลบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยดอกไม้ ของหอม และจรรณอันเป็นทิพย์ พากันยืนถวายสาธุการอยู่ (สุริ มีผลกิจและวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 45)

3.2.6 พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห้ที่หก เสมามาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-105 (ซ้าย) เสมาสลักภาพเล่าเรื่อง พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห้ที่หก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-106 (ขวา) รายละเอียดของภาพพระพุทธรูปเจ้าเทศนาธรรมแด่มุณษยนาคเสมาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห้ที่หก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเหลือง ขนาดความสูงประมาณ 130 ซม. ความกว้างประมาณ 35 ซม. ส่วนฐานสลักเป็นรูปกลีบบัวพร้อมเกสร ถัดขึ้นไปเป็นส่วนล่างของใบเสมาสลักเป็นรูปบุคคลสองคนอยู่ด้านซ้ายและขวา บุคคลด้านขวามุ่งฝ้ายยาวถึงเข่า เปลือยท่อนบน เปล้าผมมวย สวมตุ้มหูขนาดใหญ่ อยู่ในท่านั่งคุกเข่าประนมมือ บุคคลด้านซ้ายอยู่ในท่านั่งพับเพียบชันเข่า ขวา แขนซ้ายเท้าไว้ที่หน้าขา แขนขวาวางเป็นแนวขนานพื้นแนบอก มุ่งฝ้ายยาวกรอมเท้า เปลือยท่อนบน สวมสร้อยคอ (กรองศอ) ตุ้มหู (คุณทล) กรอบกระบังหน้า และชฎาเป็นแฉกยอดแหลม พื้นที่ส่วนกลางใบเสมาสลักรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิ ไขว้ข้อพระขงฆ์แบบหลวม ๆ เหนือขนคานส์ชั้นมีห้าเศียร ใต้ต้นไม้ (ต้นจิก) พระหัตถ์ซ้ายวางหงายไว้บนตัก พระหัตถ์ขวาจับนิ้วเป็นวงในท่าแสดงธรรม ครองจีวรเฉียงเปิดพระอังสาขวา พระเศียรล้อมรอบด้วยประภามณฑล พระเนตรเหลือบลงต่ำ (ภาพที่ 4-105-4, 4-106)

รายละเอียดของภาพดังกล่าวน่าจะเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขหลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าแล้วในสัปดาห์ที่หก ความว่า “...ทรงเสด็จไปยังต้นมุจลินท์ หรือต้นจิก ตลอดทั้งสัปดาห์นั้นได้เกิดพายุฝนอันเจือด้วยลมหนาว พญานาคมุจลินท์ ได้ขี้นมาจากสระน้ำขนคกายถวายต่างบัลลังก์และแผ่พังพานปกป้องพระพุทธองค์” (สุริ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 60) เมื่อสุดสัปดาห์นั้นแล้วพายุได้หายไปจึงเปล่งกายเป็นมนุษย์กระทำนมีสการต่อพระพุทธองค์ ในภาพสลักนี้พญานาคมุจลินท์ที่เปล่งร่างเป็นมนุษย์แล้วนั้นน่าจะเป็นบุคคลเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าที่สวมเครื่องทรงอลังการอย่างกษัตริย์ และบุคคลด้านขวาที่แต่งกายอย่างสามัญก็น่าจะเป็นบริวารของพญานาคมุจลินท์อีกทีหนึ่ง และพระพุทธองค์ก็ได้แสดงพระหัตถ์ในท่าแสดงธรรมค่อนากทั้งสอง ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวแม้จะไม่มีระบุไว้ในพุทธประวัติ แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าช่างผู้สร้างสรรค์เสมานี้มีการเสริมเรื่องราวเข้าไป คล้ายกับการจินตนาการนอกนิบาต เพราะการสร้างสรรค์รูปนาคในลักษณะของบุคลาธิษฐานที่เคยมีมาแล้วอย่างในศิลปะอินเดียแบบมถุรา อมราวดี และศิลปะแบบลังกาแบบอนูราธปุระ คือมนุษย์นาค เป็นนาคแปลงในรูปมนุษย์ และเหตุการณ์ต่อเนื่องนี้ก็มีนาคเข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่ต้น ดังกล่าวอ้างแล้วว่าพญามหากาฬนาคราชอันมีนาคพื่อนรำเป็นบริวารแวดล้อม และพรรณนาพระคุณ

3.2.7 พุทธประวัติตอนแสดงปฐมเทศนา เสมามาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเหลือง ขนาดความสูงประมาณ 180 ซม. ความกว้างประมาณ 65 ซม. ส่วนฐานล่างสุดของใบเสมาสลักเป็นรูปกลีบบัวหงายพร้อมเกสร พื้นที่ส่วนล่างสลักเป็นภาพบุคคลนั่งในท่าพับเพียบเรียงรายกันในแนวขนาน เห็นได้ชัดเจนเป็นสี่คน และคนที่ห้าซ้อนอยู่ระหว่างคนที่สองและสาม เห็นได้เฉพาะศีรษะ ถัดจากกลุ่มบุคคลดังกล่าวเป็นแนวพุ่มไม้

สองฟุ่มนั้นเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งเหนือบัลลังก์รูปเหลี่ยม (หกเหลี่ยม?) ไขว่ข้อพระขงอย่างหลวม ๆ ได้เห็นพระศรีมหาโพธิ์ พระหัตถ์แสดงท่าประทานธรรม โดยใช้พระหัตถ์ขวายกตั้งขึ้นระดับพระอุระ จีบนิ้วพระหัตถ์เป็นวงแบบธรรมจักรมูทรา หรือแสดงธรรม ด้วยพระคัมภีร์ (นิ้วชี้) กับพระอังคุต (นิ้วหัวแม่มือ) พระหัตถ์ซ้ายอยู่ในระดับเดียวกัน แต่หงายฝ่าพระหัตถ์ขึ้นและยื่นออก พระเศียรชำระแต่ยังปรากฏรอยประภาณฉก โดยรอบ (ภาพที่ 4-107 – 4-109)

เมื่อพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ จากภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้แล้ว คงจะเป็นพุทธรูปประวัติตอนปฐมเทศนา โดยพระพุทธรูปองค์นี้ได้พิจารณาทบทวนหลักธรรมต่าง ๆ ที่ได้ตรัสรู้มาในการเสวยวิมุตติสุขตลอดเจ็ดสัปดาห์ และทรงตัดสินใจที่จะเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ เป็นเบื้องต้นเพื่อความจากพุทธรูปประวัติตอนนี้...เมื่อพระพุทธรูปเสด็จมาถึงสำนักของเหล่าปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แห่งเมืองพาราณสีแล้วทรงแจ้งแก่ปัญจวัคคีย์ถึงการตรัสรู้ธรรมของพระองค์ โดยตรัสกับปัญจวัคคีย์ว่า “...พวกเธอทั้งหลายบัดนี้เราได้บรรลุธรรมแล้ว เราจะแสดงธรรมนั้นแก่พวกเธอ เมื่อเธอปฏิบัติตามที่เราสั่งสอนแล้ว ไม่นานเท่าใด จักทำให้แจ้งซึ่งคุณอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน...”

ปัญจวัคคีย์ทูลว่า แม้ด้วยจริยา แม้ด้วยปฏิบัติ และทุกกริยาแล้วนั้นพระองค์ก็ยังไม่ได้บรรลุธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐ บัดนี้พระองค์คลายความเพียร เวียนมาเป็นคนมักมาก โจนจักบรรลุธรรมนั้นได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ตถาคตมิได้คลายความเพียร หรือเวียนมาเป็นคนมักมาก ตถาคตเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยปัญญาของตนเองโดยชอบ หากพวกเธอสนใจและปฏิบัติตามธรรมที่ตถาคตจะแสดง ไม่นานเท่าใด ก็จะทำให้แจ้งถึงคุณอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ได้ (สุริ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 65)

แม้พระพุทธรูปองค์นี้จะกล่าวเช่นนี้เป็นครั้งที่สอง ครั้งที่สามเหล่าปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่อในพระพุทธรูป พระบรมศาสดาทรงยืนยันถึงการบรรลุธรรมแล้ว จึงได้ตรัสถามเหล่าปัญจวัคคีย์ว่า ตลอดระยะเวลาหกปีที่อยู่ร่วมกันมา ตถาคตเคยกล่าวคำว่า “ตรัสรู้” ให้พวกเธอได้รับฟังบ้างหรือไม่ เมื่อได้ฟังเช่นนั้นเหล่าปัญจวัคคีย์จึงมั่นใจว่าพระพุทธรูปองค์นั้นได้บรรลุธรรมอมตธรรมแล้วโดยแท้ เพราะไม่เคยได้ยินเลยว่าพระพุทธรูปองค์นี้จะตรัสว่า ได้ตรัสรู้แล้ว จึงอาราธนาขอให้พระพุทธรูปแสดงธรรมนั้นแก่พวกตน (สุริ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 65-66)

พระพุทธรูปทรงแสดงปฐมเทศนา แก่ปัญจวัคคีย์ ในพระสูตรชื่อ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” โดยกล่าวถึงหลักทางสายกลาง ที่ไม่ใช่ทางสุดโต่งในข้างใดข้างหนึ่ง ปฏิบัติวิธีอยู่บนความ

พอดี ก่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เกิดปัญญา การสงบระงับซึ่งกิเลส ถึงความรู้แจ้ง และดับทุกข์ได้ในที่สุด

ภาพที่ 4-107 (ซ้าย) เสาหลักภาพ พุทธประวัติตอนแสดงปฐมเทศนา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-108 (ขวา) รายละเอียดภาพพระพุทธเจ้าศากยมนีทรงแสดงปฐมเทศนา เสาหลักภาพ พุทธประวัติตอนแสดงปฐมเทศนา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-109 รายละเอียดภาพปัญจวัคคีย์รับฟังการแสดงปฐมเทศนาจากพระพุทธองค์ เสาหลักภาพ พุทธประวัติตอนแสดงปฐมเทศนาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ซึ่งทางสายกลางดังกล่าวนี้ได้แก่ หลักอริยมรรคมีองค์แปด คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การกล่าวชอบ การเลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ และความตั้งมั่นชอบ จากนั้นได้ทรงแสดงอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เกิดปัญญาที่รู้เห็นตามความเป็นจริงในอริยสัจสี่จึงปฏิญาณได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในเหล่าสัตว์มีสมณพราหมณ์ พร้อมด้วยเทวดาและมนุษย์ (สุริ มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 69)

ภาพสลักบนเสมาแผ่นนี้ แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนปฐมเทศนาอย่างชัดเจนกว่า เสมาจากบ้านกุดโง้ง (วัดกุดโง้ง) อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งสลักภาพพุทธประวัติตอนเดียวกันนี้ โดยมีองค์ประกอบของภาพที่ครบสมบูรณ์ ทั้งเหล่าปัญจวัคคีย์ การประทับนั่งเหนือบัลลังก์ใต้ต้นโพธิพฤกษ์แสดงธรรมจักรกับปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ซึ่งแม้ไม่มีกวางหมอบตามชื่อของสถานที่คือป่าอิสิปตนมฤตทายวัน ก็เพียงพอที่จะกล่าวได้ว่าเป็นเหตุการณ์ตอนหนึ่งในพุทธประวัติ

3.2.8 พุทธประวัติตอนโปรดพุทธมารดา เสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีเหลือง สภาพชำรุดที่ขอบด้านบนและล่าง ส่วนมุมบนขวาแตกหักแต่ยังยึดอยู่กับชิ้นใหญ่ ตรงกลางของภาพสลักเป็นภาพพระพุทธรูปประทับยืน ทรงครองจีวรเรียบ ไม่มีริ้ว ชายจีวรตกลงจากด้านหลังเหนือชายสวระระดับข้อพระบาท ห้อยจากพระกรตกลงพาดผ่านพระขมับเป็นรูปตัวยู “U” พระหัตถ์ยกขึ้นระดับพระอุระ จีบนิ้วพระหัตถ์ในท่าวิตรรกมูทรา หรือแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์ ประภามณฑลวงกลมรอบพระเศียร เบื้องซ้ายของพระพุทธรูปสลักเป็นรูปบุรุษในเครื่องทรงอลังการ ทั้งทองพระกร พาหุรัด กรองศอ กรอบกระบัง หน้าชฎาแจกยอด พร้อมทั้งรัศมีรอบเศียร ถัดขึ้นไปเบื้องหลังด้านบนเป็นรูปเทพบุตรแสดงให้เห็นเครื่องท่อนบน ในท่าหาะพนมหัตถ์ซ้อนบังทับด้านล่างด้วยกลุ่มลายขม่ม้วน (ก้อนเมฆ) เบื้องขวาของพระพุทธรูปชำรุดหักหาย แต่ยังปรากฏร่องรอยของรูปบุคคลด้วยส่วนแขนข้างซ้าย (ภาพที่ 4-110 – 4-112) เมื่อพิจารณาจากภาพสลักดังกล่าวแล้ว เป็นภาพพุทธประวัติตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามเนื้อความจากพุทธประวัติตอนนี้ว่า...พระพุทธรูปประทับนั่งท่ามกลางเทวบริษัท ทรงปรารภพระมารดา ทรงเริ่มแสดงพระอภิธรรมว่า กุสลา ฐมมา, อกุสลา ฐมมา, อพฺยาภาตา ฐมมา, เป็นต้น ทรงแสดงนัยนี้เรื่อยไปตลอดสามเดือน ในเวลาภิกษาจารทรงนิมิตพระพุทธรูปนิมิต ทรงอธิษฐานว่า พระพุทธรูปนิมิตจงแสดงธรรมชื่อนี้จนกว่าเราจะมา แล้วเสด็จไปป่าหิมพานต์ ทรงเคียวไม้สีฟันช้อนาคลดา บ้วนพระโอษฐ์ที่สระอโนดาต นำนิมิตมาตามแต่อุดรกรูทวิป

ประทับนั่งกระทำกตึกแล้ว ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า วันนี้เราภยิตธรรมชื่อนี้แก่พระพุทธรูป
เรองบอกรรมนั้นแก่ภิกษุห้าร้อย ผู้เป็นนิตติของเธอ ครั้นตรัสดังนั้นแล้ว เสด็จกลับไปสู่เทวโลก
ทรงแสดงธรรมต่อจากที่พระพุทธรูปนิมิตแสดง พระสารีบุตรก็ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ นิตติ
เหล่านั้นได้เป็นผู้ชำนาญในคัมภีร์อภิธรรมทั้งเจ็ด ขณะพระบรมศาสดาประทับอยู่ในเทวโลก
(สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 137-139)

ภาพที่ 4-110 (ซ้าย) เสมาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอน โปรดพุทธมาดา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-111 (ขวา) รายละเอียดของภาพทำวมหาพรหม เสมาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอน
โปรดพุทธมาดา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

อรรถกถากล่าวว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ภิกษุทั้งห้าร้อยรูป
เหล่านั้น เป็นค้ำคาวอาศัยอยู่ที่จอมผาแห่งหนึ่ง มีเถระสองรูปเดินจงกรมแล้วทอพระอภิธรรมอยู่
ด้วย ค้ำคาวเหล่านั้น ได้ยินก็ถือเอานิมิตในเสียง โดยไม่รู้ว่าเป็นเสียงที่ได้ยินเหล่านั้นคือขันธ เหล่านี้ชื่อ
ว่าธาตุ จูติจากอรรถภาพนั้นไปบังเกิดในเทวโลก เสวยทิพยสมบัติสิ้นพุทธันดรหนึ่ง จูติจากเทวโลก
นั้นแล้วมาบังเกิดในตระกูลชาวกรุงสาวัตถี มีความเลื่อมใสในยมกปาฏิหาริย์ จึงบวชในสำนัก
พระสารีบุตรเถระ ได้เป็นผู้ชำนาญในปกรณ์เจ็ดก่อนภิกษุทั้งปวง แม้พระบรมศาสดาทรงแสดง
พระอภิธรรมโดยทำนองนั้นตลอดสามเดือนแก่พระมารดา (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ,
2551, หน้า 137-139)

ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัยได้มีแก่เทวดาแปดหมื่น โกฏิ มายาเทพบุตรพระพุทธร-
มารดา ได้ตั้งอยู่ในโศคาปติผล

ภาพที่ 4-112 รายละเอียดของภาพเทวดาตามสังเขตสังเขต สมาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอน
โปรดพุทธมารดา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ชนทั้งหลายที่เฝ้ารอพระพุทธรองค์อยู่ พวกกันคิดว่า แต่นี้ไปอีกเจ็ดวัน จักเป็นวัน
มหาปวารณา จึงเข้าไปหาพระโมคคัลลานะเถระ ถามข่าววันเสด็จลงของพระพุทธรองค์ พระมหา-
โมคคัลลานะฟังคำแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธรองค์ อธิษฐานว่าชนทั้งหลายจงเห็นเรานับตั้งแต่เชิงเขา
สิรินทรจนกระทั่งถึงพบดาวดึงส์ ชนเหล่านั้นจึงแลเห็นว่าพระโมคคัลลานะขึ้นไปแล้วหนึ่งโยชน์ ขึ้น
ไปแล้วสองโยชน์ ประคองค้ำยสี่เหลืงที่ร้อยไว้ในแก้วมณี (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ,
2551, หน้า 137-139)

พระเถระขึ้นไปถึงแล้ว ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระบรมศาสดาด้วยเศียรเกล้า
กราบทูลพระพุทธรองค์ว่า พระเจ้าข้ามหาชนประสพกิจจะเฝ้าพระองค์ก่อนแล้วจึงไป พระองค์จักเสด็จ
ลงเมื่อใด พระบรมศาสดารับสั่งถามว่า โมคคัลลานะ สารีบุตรพี่ของเธอยู่ที่ไหน พระโมคคัลลานะ
ทูลตอบว่า ท่านจำพรรษาอยู่ในเมืองสังกัสสะ พระเจ้าข้า พระบรมศาสดารับสั่งว่า โมคคัลลานะใน
วันที่เจ็ดนับแต่วันนี้ เราจักลงที่ประตูเมืองสังกัสสะ ในวันมหาปวารณา ผู้ใครจะพบเราก็จงไป ณ
ที่นั่นเถิด (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 137-139)

ครั้นถึงวันมหาปวารณา พระพุทธรองค์ตรัสแก่ท้าวสักกะว่า มหาปพิตร อาตมาภาพจัก
ไปสู่ถิ่นมนุษย์ ทำสักกะจึงนมิตบันไดสามชนิด คือบันไดทอง บันไดแก้วมณี บันไดเงิน

ทอดจากภพดาวดั่งสี่ ลงมายังประตูเมืองสังกัสสะ โดยมี เหล่าเทวดา อยู่ทางเบื้องขวา ด้านบันไดทอง ทำมหาพรหม อยู่ทางเบื้องซ้าย ด้านบันไดเงิน และพระพุทธรองค์อยู่ท่ามกลาง ด้านบันไดแก้วมณี (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 137-139)

พระพุทธรองค์ประทับยืนอยู่ยอดเขาสิเนรุ ทรงเปล่งพระฉัพพรรณรังสี แล้วแลดูไปข้างบน สถานที่อันพระองค์แลดูแล้วทั้งหลาย ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงพรหมโลก ทรงแลดูข้างล่าง สถานที่อันพระองค์ทรงแลดูแล้ว ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงอเวจี ทรงแลดูทิศน้อยและใหญ่ทั้งหลาย จักรวาลหลายแสน ได้มีเนินเป็นอันเดียวกัน พวกเทวดาและมนุษย์ต่างเห็นกันและกันชนทั้งหลายเมื่อแลดูสิริของพระพุทธรองค์ในวันนั้นแล้ว จะไม่ปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้านั้นมิได้มีเลยแม้แต่คนเดียว

ทำมหาพรหมกัณฐกร ทำวตักกเทวราชธิดาบุตร ทำวสุยามะ พัดด้วยวาลวิชนีอันเป็นทิพย์ ปัญจสิขเทพบุตร บรรเลงพิณสี่เหลือง บูชาด้วยการขับร้องนำเสด็จขึ้นมา มาตลีลังคาหกเทพบุตร ยืน ณ เบื้องซ้าย ถัดของหอมและดอกไม้อันเป็นทิพย์บูชาตามลงมา (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 137-139)

พระบรมศาสดาเสด็จลงจากเทวโลกพร้อมด้วยเทพทั้งหลายเหล่านี้ พระพุทธรองค์หยุดประทับยืนที่เมืองสังกัสสะ พระสารีบุตรเถระถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับยืนอยู่ ณ เชิงบันไดก่อนผู้ใด จากนั้นพระอุบลวรรณาเถรี และเหล่ามหาชนที่เฝ้ารอเข้าไปกราบถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าตามลำดับ (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 137-139)

พระพุทธรองค์ทรงดำริว่า มาชนเหล่านี้ยังมิได้รู้จักพระสารีบุตร ว่าเป็นผู้เลิศด้วยคุณอะไร เราพึงประกาศปัญญาคูณของพระสารีบุตรแก่มหาชน จึงตรัสถามปัญหา พระเถระแก้ปัญหาก็ทุกประการทั้งที่เป็นปัญหาของปุถุชน ปัญหาของพระเสาะ และปัญหาของพระอเสาะ ในครั้งนั้นมหาชนจึงได้ทราบว่ พระสารีบุตรเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 137-139)

ธรรมดาของพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์ หลังจากการแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้ว จะเสด็จขึ้นไปจำพรรษาในดาวดั่งสี่เทวโลก เพื่อโปรดพุทธมารดา แล้วเสด็จลงที่ประตูเมืองสังกัสสะในวันมหาปวารณา สถานที่พระบาทเบื้องขวาประดิษฐานขณะทีเสด็จลงมา ณ ประตูเมืองสังกัสสะ จึงมีนามว่า **อจลเจติยสถาน** (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ , 2551, หน้า 137-139)

3.2.9 พุทธประวัติตอน โปรดพุทธบิดา เสด็จจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีน้ำตาล ขนาดความสูงประมาณ 110 ซม. ความกว้างประมาณ 45 ซม. ส่วนฐานสลักเป็นรูปกลีบบัวคว่ำ-บัวหงาย พร้อมเกสรบัว พื้นที่ตอนกลาง

สลักเป็นภาพกลุ่มบุคคล สามคนอยู่ฝั่งขวา ประกอบไปด้วยบุรุษตรงกลางขนาดใหญ่กว่าสองคนที่ ขนาบข้าง อยู่ในท่านั่งพับเพียบเท้าแขนขวาแนบข้างลำตัว แขนซ้ายแนบอกจับที่ข้อพับในท่าแสดง ความเคารพหรือการรับฟังอย่างนอบน้อม สวมเครื่องทรงอลังการอย่างกษัตริย์ นุ่งผ้ายาว ชายผ้าเป็น วงโค้งทอดทิ้งไปตามพื้น สวมกรองศอ กุณฑล พาหุรัด ที่ศีรษะสวมชฎาเป็นแฉกยอด ถัดเขียงเข้า ไปเบื้องขวาเป็นภาพสตรีในเครื่องทรงอย่างหญิงมีศักดิ์ นั่งพับเพียบ สวมผ้าถุงยาว สวมกรองศอ กุณฑล กรอบกระบังหน้าและชฎาเป็นแฉกยอด ในมือขวาถือวัตถุคล้ายดอกไม้ มือซ้ายถูกบังโดย บุคคลด้านหน้า ถัดไปอีกตรงข้ามทางซ้ายเป็นภาพเด็กแสดงด้วยภาพครึ่งท่อนในท่าประนมมือ ผินหน้ามาทางบุรุษตรงกลาง บนศีรษะไว้ผมมวยตรงกลาง พื้นที่ด้านซ้ายของใบเสมาต่อเนื่องจาก ภาพเด็กสลักเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิแบบไขว้ข้อพระขงหม้อย่างหลวม ๆ ครองจีวร แบบห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา พระหัตถ์แสดงวัตรกรรมอุทรา หรือแสดงธรรม พระวรกายล้อมรอบ ด้วยประภามณฑลสองวง ต่อเนื่องขึ้นไปทีพระเศียรมีประภามณฑลล้อมและมีแถบรัศมีรูป สามเหลี่ยมคล้ายใบไม้ ประทับเหนือบัลลังก์มีผ้าปูลาดประดับลายคดโค้ง เบื้องหลังเป็นซุ้มทรง ปราสาทและพุ่มไม้พฤกษ (ภาพที่ 4-113, 4-114)

จากรายละเอียดของภาพดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นพุทธประวัติตอนโปรดพุทธบิดา ตาม เนื้อความดังต่อไปนี้...พระบรมศาสดาที่แวดล้อมด้วยอันภิกษุสองหมื่น เสด็จเข้าไปบิณฑบาตใน กรุงกบิลพัสดุ์ ไม่มีผู้ใดจะนิมนต์หรือรับบาตร พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนที่ประตูพระราช วังทรงพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ท่านเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในนครของสกุลท่าน อย่างไร จึงมีพระดำริว่าควรจะรักษาประเพณีของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นไว้ ด้วยการเสด็จไปโดย ลำดับ

พระเทวีพิมพาโยธรา มารดาพระราหุลทรงทอดพระเนตรเห็นและดำริว่า แต่ก่อน พระองค์เสด็จเที่ยวไปในพระนครด้วยวอทอง โดยราชานุภาพยิ่งใหญ่ มาบัดนี้ปลงผมและหวนด นุ่งห่มผ้ากาสาพัตร์ เสด็จเที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว จะงามหรือหนอ และได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จมาตามทางในพระนครมีแสงสว่างไสว ด้วยพระรัศมีแห่งพระสรีระอันไพโรจน์ จึงถามด้วย พุทธสรีหาอุปมามิได้ พระนางได้กราบทูลแก่พระเจ้าสุทโธทนะว่า พระโอรสของพระองค์เสด็จ เที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว พระราชาทรงสดลคพระทัย รีบเสด็จดำเนินออกไปโดยเร็ว ประทับยืน ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วตรัสถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไรพระองค์ ทรงกระทำหม่อมฉันให้ได้อาย เพื่ออะไรจึงเสด็จเที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว ทำไมพระองค์จึงกระทำ ความสำคัญว่า ภิกษุทั้งหลายมีประมาณเพียงเท่านี้ หม่อมฉันจักไม่อาจถวายบิณฑบาตได้ พระบรม ศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร นี่เป็นการประพฤติดตามวงศ์ของอาตมภาพ พระราชาดำริว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ วงศ์ของเราทั้งหลายชื่อว่าเป็นวงศ์กษัตริย์ ก็ในวงศ์กษัตริย์มหาสมมติราชนี้ย่อมไม่มี

กษัตริย์เมื่อก่อนพระองค์เดียว เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อศึกษา พระบรมศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร ที่ชื่อว่าวงศ์
กษัตริย์นั้นเป็นวงศ์ของพระองค์ ส่วนที่ชื่อ พุทธวงศ์ มีพระที่ปังกร พระโกณทัณณะ พระกัสสปะ
 ฯลฯ เป็นวงศ์ของอาตมภาพ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นได้สำเร็จการเลี้ยวพระชนม์ชีพด้วยการ
เที่ยวศึกษาจารเท่านั้น พระบรมศาสดาทั้งที่ประทับยืนอยู่ในระหว่างทางนั้นเองตรัสพระคาถาว่า
บุคคลไม่ควรประมาทในโทษะที่ตนได้รับ พึงประพฤติธรรมให้สุจริต ผู้ประพฤติธรรมอันสุจริต
เป็นปกติ ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งอยู่ในโลกนี้และโลกหน้า ในเวลาจบคาถา พระบิดาทรงดำรงอยู่ใน โสดา
ปัตติผล ณ ที่นั่นเอง

ภาพที่ 4-113 (ซ้าย) เสาสลักภาพพุทธประวัติตอน โปรดพุทธบิดา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-114 (ขวา) รายละเอียดของภาพเหตุการณ์ในท้องพระโรง โดยมีพระพุทธเจ้า
พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา นางมหาปราชณี และกุมารราहुล เสาสลักภาพ
พุทธประวัติตอน โปรดพุทธบิดา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัด
กาฬสินธุ์

ครั้นพระบิดาทรงกระทำให้แจ้งใน โสดาปัตติผลแล้ว ทรงรับบาตรของพระผู้มีพระภาค
เจ้า เสด็จนำพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์ขึ้นสู่มหาปราสาทอังคาสด้วยขานิน
โภชนียาหารอันประณีต หลังภัตกิจ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต
ไม่พึงประพฤติธรรมให้ทุจริต ผู้ประพฤติธรรมอันสุจริตเป็นปกติย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งอยู่ในโลกนี้

และโลกหน้า

จบพระคำรัส พระเจ้าสุทโธทนะดำรงอยู่ใน สกทคามิผล พระนางมหาปชาบดีโคตมี บรรลุ โสดาปัตติผล นางสนมทั้งปวงพากันถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า เว้นพระนางพิมพา- โสธรรมาคารของพระราหุลแม่เหล่าบริวารชนจะพากันกราบทูลว่า ขอพระองค์จงเสด็จไปถวายบังคมพระลูกเจ้าเถิด ก็ตรัสว่า ถ้าความดีของเรามีอยู่ พระองค์ก็จักเสด็จมายังสำนักของเราเอง เมื่อ นั้นเราจึงจะถวายบังคมตรัสดังนี้แล้วก็ได้เสด็จไป (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 112-114)

ฉะนั้นภาพสลักบุคคลที่ปรากฏบนใบเสมาแผ่นนี้ก็คือ พระพุทธเจ้าประทับอยู่พื้นที่ ด้านซ้ายเฉียงไปด้านบน เหนือบัลลังทรงปราสาท บุคคลทั้งสามที่เหลือคือพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา สตรีด้านขวาคือพระนางมหาปชาบดี และกุมารราหุลตรงกลางต่อเนื่องชิดติดกับพระองค์

3.2.10 พุทธประวัติตอนโปรดพระนางพิมพาโสธรา เสด็จจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีเหลือง มีขนาดความสูงประมาณ 145 ซม. ความกว้างประมาณ 45 ซม. ส่วนฐานเสมาสลักเป็นแถวกลีบบัวคว่ำ-บัวหงาย พร้อมเกสรบัว ถัดขึ้นไปเป็นภาพกำแพงและซุ้มประตูเมืองแบบซ้อนชั้นลดหลั่นสามชั้น พร้อมด้วยบุคคล (ทหาร?) ในชุดคาดเชือกมัดที่ลำตัวมือถืออาวุธ (คล้าย โล่ คาน หรือกระบอง?) ขนาบด้านละสองคน พื้นที่ส่วนกลางของภาพก่อนไปด้านบนเป็นกลุ่มบุคคล โดยมีพระพุทธองค์ประทับนั่งห้อยพระบาท (นั่งเก้าอี้แบบยุโรป หรือทางอิสลาม-ล้านช้าง-ล้านนาเรียกพระเจ้าหย่อนดิน) เหนือบัลลังก์ ด้านหลังเป็นกรอบซุ้มแบบหน้านาง และทรงปราสาทยื่นมุกออกซ้าย-ขวา ถัดลงมาภาพสลักอยู่ในทำนองพับเพียบ สวมผ้าถุงยาวเปลือยท่อนบนกำลังสยายเกสาประคองเช็ดไปที่พระบาทของพระพุทธองค์ เบื้องหลังซ้อนเยื้องเข้าไปด้านในเป็นรูปสตรีเกล้ามวยผมไว้ตรงกลางศีรษะอย่างธรรมดา กำลังอุ้มประคองกุมารที่สวมเครื่องประดับทั้งขุภาและกุณฑล ยกแขนขวาชี้ไปยังที่ตำแหน่งพระพุทธองค์ประทับ ถัดเข้าไปด้านในสุดเป็นฉัตรกางกั้นกับเสื่ออย่างละสิ่ง ที่พื้นด้านล่างตรงกลางภาพถัดจากแท่นรองพระพุทธบาท ลงมาเป็นพานเครื่องบูชา เยื้องไปด้านขวาของพื้นที่ใบเสมาเป็นภาพบุรุษในทำนองพับเพียบแขนขวาดึงวางแนบลำตัวแขนซ้ายวางขนานแนบอก นุ่งผ้ายาวปล่อยชายเป็นวงทอดทิ้งตัวไปกับพื้น สวมเครื่องทรงอลังการอย่างกษัตริย์ ทั้งพารุรัด กรองศอ กรอบกระบังหน้า ขุภาเป็นแฉกยอดแหลม กรรเจียกกร เบื้องหลังถัดเข้าไปเป็นสตรีเกล้ามวยผมในมือขวาถือประคองวัตถุบางอย่าง ข้างหลังสุดเป็นเครื่องสูงกางกั้นแสดงฐานันดรประเพณีจักร พัด แลวาลวิชนี (ภาพที่ 4-115 – 4-117)

จากภาพสลัสดังกล่าวน่าจะเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนโปรดพระนางพิมพายโสธรา เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องหลังจากที่พระพุทธองค์ได้โปรดพุทธบิดาแล้ว ตามเนื้อความว่า ...หลังจากบรรดาพระญาติเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระราชบิดารับบาตรแล้วเสด็จไปยังตำหนักของพระเทวีพิมพายโสธรา พร้อมด้วยอัครสาวกทั้งสอง ตรัสว่า เมื่อมารดาพระราहुลถวายบังคมตามชอบใจอยู่ ไม่พึงกล่าวความใดแก่พระนาง แล้วประทับบนพระแท่นที่จัดถวายพระเทวีรับเสด็จมาเฝ้า จับข้อพระบาททั้งสอง กลิ้งเกลือกพระเศียรที่หลังพระบาท แล้วถวายบังคมตามอัธยาศัย

พระเจ้าสุทโธทนะราชบิดาทรงพรรณนาคุณของพระนางยโสธรา ที่มีความจงรักภักดีต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระสุณิสาของหม่อมฉันเมื่อได้สดับว่าพระองค์ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาพัศตร์ ตั้งแต่นั้นมาก็ทรงผ้ากาสาพัศตร์ ได้สดับว่าพระองค์มีภักตหนเดียว ก็เสวยพระกายาหารเพียงมือเดียว ทรงสดับว่าพระองค์ทรงละที่นั่งที่นอนใหญ่ ก็บรรทมบนเตียงน้อยอันขึงด้วยแผ่นผ้า ทรงทราบพระองค์ทรงละเว้นจากของหอมมีดอกไม้เป็นต้น ถึงดงดอกไม้และของหอม ในระยะกาลที่พระองค์ทรงผนวชแล้ว พระสุณิสาของหม่อมฉันเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติอย่างนี้

ภาพที่ 4-115 เสนาสลักภาพพุทธประวัติตอน โปรดพระนางพิมพายโสธรา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อัญมณกลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาบพิตร ข้อที่พระนางอันพระองค์คุ้มครองอยู่ในบัดนี้ ปฏิบัติตนได้ในเมื่อญาณแก่กล้าแล้วเช่นนี้ ไม่น่าอัศจรรย์ แต่ก่อนนี้พระนางท่องเที่ยวอยู่ในเชิงเขา เพียงลำพัง แม้ไม่มีผู้ใดอารักขาก็ยังคุ้มครองตนได้ทั้งที่ญาณยังไม่แก่กล้า แล้วตรัส จันทกนิหรชาดก

เพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของพระนาง*

พระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนานี้ทรงแสดงถึงความจงรักภักดีของจันทากินนรีที่มีต่อจันทกินนร แล้วตรัสต่อว่า พระราชาในครั้งนั้น คือเทวทัตในชาตินี้ ท้าวสักกะ คืออนุรุธะจันทากินนรี คือพระนางพิมพายโสธรา ส่วนจันทกินนร คือเรตถาคต มารดาพระราหุลได้บรรลุนิพพานแล้ว ณ ที่นั่นเอง จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จกลับไปพระวิหาร (สุริย์ มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 114-115)

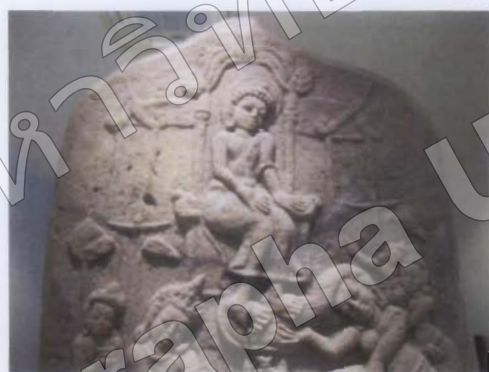
ฉะนั้นภาพของบุคคลที่ปรากฏบนใบเสมาแผ่นนี้คือพระพุทธองค์ที่ทรงประทับนั่งห้อยพระบาทตรงกลางเหนือบัลลังก์ทรงปราสาท ราชวังนี้คือมณฑลเสนาของพระนางพิมพายโสธราสตรีที่ก้มลงสยายผมเช็ดพระพุทธรูปก็คือพระนางพิมพายโสธรา และกุมารที่ถูกอุ้มด้วยสตรีนั้นคือราหุลกุมาร และบุรุษเบื้องขวาของพระพุทธองค์คือพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธรูปบิดา พร้อมด้วยบริวารนางในประกอบเครื่องสูงบอกรุณานันดรครุฑศักดิ์

อนึ่งภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้มีข้อบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นถึงความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานสมัยทวารวดีอยู่มาก ทั้งสถานภาพ วิธีชีวิต ชนชั้นทางสังคม การแต่งกายของบุคคลที่ต่างศักดิ์ต่างฐานะ ตั้งแต่ทหารยามเฝ้าประตูปราสาทราชวัง บริวารรับใช้นางใน ราชินิกุล กษัตริย์ชนชั้นปกครอง ต่างสวมเครื่องทรงอันผิดแผกแตกต่างกัน พร้อมทั้งเครื่องสูงบอกรุณานันดรก็มีความแตกต่างกันด้วย ดังเช่นเครื่องสูงของพระเจ้าสุทโธทนะนั้นมีมากองสูงกว่าของราหุลกุมารอย่างเห็นได้ชัด วัตถุสิ่งของสำหรับการเข้าเฝ้าบางอย่างเช่นพานสำหรับใส่เครื่องถวายที่วางอยู่เบื้องพระบาทของพระพุทธองค์ ซึ่งอาจเทียบเคียงได้กับปัจจุบันสมัยที่ยังมีการใช้รูปแบบอย่างเดียวกันในราชพิธีต่าง ๆ เกี่ยวกับการเข้าเฝ้า เช่นกรวยกระต๊อ พานรูปเทียนทองเป็นต้น

นอกจากนี้ยังรวมไปถึงรูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่บอกได้ถึงความหมายของคำว่าปราสาท อันเป็นลักษณะอาคารซ้อนชั้นด้วยระบบเสาดั้งคานทับ อย่างเดียวกับระบบการก่อสร้างในวัฒนธรรมเขมร โบราณ พร้อมทั้งการก่อปิดแต่ละชั้นด้วยซุ้มหน้าจั่ว (หน้าบัน หรือ

* พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอดีต ครั้งทีพระพุทธองค์เสวยชาติเป็นกินนร มีภรรยาชื่อ จันทากินนรี อาศัยอยู่ที่จันทบรรพต ในฤดูแล้งสองสามปีภรรยาลงมาหาที่ซึ่งเขา ครั้นนั้นพระราชาเสด็จประพาสป่า มาถึงลำน้ำที่กินนรและกินนรีพากันเล่นน้ำและจับเพลงกันอย่างมีความสุข พระราชาทอดพระเนตรเห็นทรงมีจิตปฏิพัทธ์นางกินนรี จึงอิงจันทกินนรถึงแกชีวิต นางกินนรีรำลึกรูถึงสามีของตน พระราชาตรัสปลอบนางผู้กำลังร่ำไห้ว่า เธอจักได้เป็นอัครมเหสีผู้เป็นใหญ่ในนครของเรา นางกินนรีฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า ถึงแม้ว่าเราจักต้องตายเราก็ไม่ยอมเป็นมเหสีของท่านผู้มาสามีของเราโดยหาความผิดมิได้ แล้วอุ้มสามีขึ้นสู้อยอดภูเขาอกสีระฆังไว้บนคอกของคณพลางร่ำไห้ขอชีวิตสามีคืน ท้าวสักกะทรงทราบเหตุนี้จึงแปลงเป็นพราหมณ์ถือฤกษ์ยามมาหลั่งรศบนร่างของกินนร ทันใดนั้นกินนรก็กลับฟื้นคืนชีวิต ท้าวสักกะได้ประทานโอวาทแก่กินนรทั้งคู่ว่า ตั้งแต่บัดนี้เธอทั้งสองอย่าลงจากจันทบรรพต จงพากันหากินอยู่ ณ ที่นี้เท่านั้น

บรรพแถลง) ตรงกลางด้านของแต่ละชั้น และนาคปัก (คือส่วนเป็นหน้าบันหักทำมุมกับโครงสร้าง) ตรงมุมของแต่ละชั้นเช่นเดียวกัน ที่ชุมประตูทางเข้า ระบบกำแพงที่ไม่เหลือหลักฐานทางโบราณคดี จะมีก็เพียงระบบคูน้ำและคันดินตามแหล่งโบราณสถานที่เป็นเมืองสมัยทวารวดี ภาพจำหลักบนเสมาแผ่นนี้อาจเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่ยืนยันได้ว่าวัฒนธรรมทวารวดีมีระบบกำแพงใช้แล้ว ส่วนกรอบซุ้มโค้งแบบหน้าบันทรงปราสาทเหนือบัลลังก์ที่ประทับของพระพุทธองค์นั้น เป็นรูปแบบที่พบได้ทั่วไปในศิลปะแบบทวารวดี โดยเฉพาะบนพระพิมพ์แบบต่าง ๆ ที่กรอบซุ้มก็จะเป็นรูปแบบหน้านางอย่างนี้เสมอ และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการทำกรอบทรงหน้าจั่วยอดแหลมของมุขปราสาทที่ยื่นออกด้านข้างทั้งสองนั้น น่าจะเป็นสิ่งที่ยืนยันได้ถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของหน้าจั่วแบบตัวหมา หรือหางป้านลม ที่มีใช้กันอยู่ทั่วไปภูมิภาคนี้ (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ทั้งวัฒนธรรมเขมรโบราณ อย่างปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทบันทายศรี ต่อเนื่องมาจนสมัยวัฒนธรรมไทยนั้นก็มีมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16

ภาพที่ 4-116 (ซ้าย) รายละเอียดภาพพระพุทธเจ้า พระนางพิมพา โสธรา และราชวงศ์ชั้นสูง เสา
สลักภาพพุทธประวัติตอน โปรดพระนางพิมพา โสธรา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-117 (ขวา) รายละเอียดภาพชุมประตูพร้อมด้วยทวารเฝ้าประตูพระราชวัง เสาสลักภาพ
พุทธประวัติ ตอน โปรดพระนางพิมพา โสธรา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลา
ไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

3.2.11 พุทธประวัติตอนราหุลกุมารทูลถามสมบัติ เสมอจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมาแผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเหลือง ขนาดความสูงประมาณ 120 ซม. ความกว้างประมาณ 35 ซม. ส่วนฐานเสมาสลักเป็นแถวกลีบบัวคว่ำ-บัวหงาย พร้อมเกสรบัว ถัดขึ้นไปตรงกลางพื้นที่ของใบเสมาสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนแบบสมถังค์ ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ขอบสบงเว้า ชายจีวรพาดผ่านข้อพระกโบริระ (ข้อศอก) ข้างซ้าย พาดผ่านพระชานุซ้ายและหยาเข้าไปด้านข้างพระชานุขวา พระเศียรล้อมรอบด้วยประภามณฑลเอียง พระเศียรลงด้านซ้ายเล็กน้อย พระหัตถ์แสดงปางประทานธรรม โดยจับพระหัตถ์ขวาเป็นวงด้วยพระดัชนีกับพระอังคุต พระหัตถ์ซ้ายยกหงายขึ้นระดับพระอุระ ถัดไปด้านซ้ายของพระพุทธองค์เป็นรูปบุคคลขนาดเล็ก (กุมาร) สูงระดับพระกโบริระ นุ่งผ้าโจงยาวปล่อยชายเป็นวงโค้งพลีวออก ระดับเอวด้านซ้าย สวมตุ้มหูใหญ่ย้อยลงถึงไหล่ ประนมมือในท่าอัญชลี ผินหน้าหาพระพุทธองค์ พิจารณาภาพสลักดังกล่าวน่าจะเป็นพุทธประวัติตอนราหุลกุมารทูลถามสมบัติ ตามเนื้อความที่ว่า... มารดาพระราหุลประคัมพระกุมาร แล้วส่งไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระคำรัสว่า เจ้าจงดูพระสมณะซึ่งมีรูปดังพรหม มีวรรณะดังทองคำแวดล้อมด้วยสมณะสองหมื่นรูป พระสมณะนี้เป็นบิดาของเจ้าเป็นผู้มีขุมทรัพย์ใหญ่ จำเดิมแต่พระองค์ออกผนวชแล้วแม้ไม่เห็นขุมทรัพย์เหล่านั้น เจ้าจงไปทูลขอทรัพย์นั้นกับพระบิดาว่า ข้าแต่พระบิดา ข้าพระองค์เป็นราชโอรส ได้รับอภิเษกแล้วจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ข้าพระองค์ปรารถนาทรัพย์ ขอพระองค์โปรดประทานแก่ข้าพระองค์ เพราะบุตรย่อมเป็นทายาทโดยธรรมในทรัพย์อันเป็นของบิดา (ภาพที่ 4-118 – 4-120)

ภาพที่ 4-118 เสมอสลักภาพพุทธประวัติตอน ราหุลกุมารทูลถามสมบัติ จากเมืองฟ้าแดดสงยาง
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

จากนั้น ราชุลกุมารเสด็จไปยังสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้รับความรักจากพระบรม-
ศาสดาเยี่ยงบิดากับบุตร พระกุมารมีจิตร่าเริงยินดี กราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ร่มเงาของพระองค์
เป็นสุขแล้ว ได้ยินตรัสถ้อยคำอย่างอื่นอันสมควรแก่พระบิดาเป็นอันมาก ครั้นแล้วพระกุมารกราบ
ทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ขอพระองค์โปรดประทานทรัพย์แก่ข้าพระองค์เถิด

พระพุทธองค์มีพระดำริว่า กุมารนี้ปรารถนาทรัพย์อันเป็นของบิดา ซึ่งเป็น โลกียทรัพย์
อันมีแต่ความคับแค้น เขาเถิด เราจะให้อริยทรัพย์เจ็ดประการที่เราได้เฉพาะที่โพธิมณฑลแก่กุมาร
เราจะทำให้กุมารนี้เป็นเจ้าของโลกุตระทรัพย์ จึงรับสั่งให้หาท่านพระสารีบุตร โดยมีพระดำรัสว่าขอ
จงให้ราชูลบบรรพชา

ภาพที่ 4-119 (ซ้าย) รายละเอียดภาพพระราชุลกุมาร เสมาสลักภาพพุทธประวัติตอน ราชุลกุมารทูล
ถามสมบัติ จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-120 (ขวา) รายละเอียดภาพพระภาพพระพุทธบิดา เสมาสลักภาพพุทธประวัติ
ตอน ราชุลกุมารทูลถามสมบัติ จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัด
กาฬสินธุ์

ท่านพระสารีบุตรทูลถามวิธีการบรรพชา พระพุทธองค์รับสั่งว่า ในขั้นต้นพึงให้ปลงผม ครองผ้าข้อมผ้าด แล้วกราบเท้าภิกษุ นั่งกระโห่งประครองอัญชลีขอไตรสรณคมน์คือเปล่งวาจา ขอจึงพระรัตนตรัยสมาทานศีลสืบ เรียกวิธีการบวชนี้ว่า ตีสรณคมณุปสัมปทา* (สุริย์ มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 116-118)

3.3 เสมจากวัดบ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

3.3.1 พุทธประวัติตอน เสด็จออกมหาภิเนษกรรมน์ เสมจากวัดบ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

เสมานี้สลักจากศิลาทรายสีแดง ขนาดความสูงประมาณ 90 ซม. ความกว้าง ประมาณ 50 ซม. ฐานด้านล่างสลักเป็นรูปกลีบบัวหงายหนึ่งแถวพร้อมด้วยแนวเกสรบัว ถัดขึ้นไป เป็นรูปบุคคลสองคนอยู่ในท่าต่อสู้ประลองกำลังแบบมวยปล้ำ พื้นที่ด้านบนเป็นภาพบุคคลประทับ นั่งในท่าสมาธิไขว้ข้อพระบาทแบบหลวม ๆ นุ่งเฉพาะผ้าถุงยาว ขอบผ้าถุงเว้าที่เอว ล้อยผมหยาว พร้อมกับยื่นชฎามงกุฎให้กับชายอีกคนเกล้ามวยผมอย่างพราหมณ์ เปลือยท่อนบนนุ่งผ้ายาวถึงเข่า ในท่าคุกเข่าประครองอัญชลีรับเอาชฎานั้น และเบื้องหน้าของชายที่ยื่นชฎาให้มีผ้าหมอบราบกับพื้น หนึ่งตัว (ภาพที่ 4-121 - 4-124)

ภาพที่ 4-121 เสมาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอน เสด็จออกมหาภิเนษกรรมน์ จากวัดบ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

* อรรถธดา พระวินัย มหาวรรค เล่ม 4 ภาค 1 หน้า 294 กล่าวว่า พระมหาโมคคัลลานะ ปลงพระเกศาพระกุมารแล้วถวายผ้า กาสาวะ พระสารีบุตรถวายไตรสรณคมน์ พระมหากัสสปเถระเป็นโอวาทาจารย์ บรรพชาราहुกุมารเป็น สามเณรองค์แรกใน พระพุทธศาสนา ขณะเมื่อมีพระชนมายุเพียงเจ็ดขวบ

เมื่อพิจารณาจากภาพสลักดังกล่าวนี้แล้ว น่าจะเป็นภาพพุทธประวัติตอนออกมหาภิเนษกรรม ตามเนื้อความว่า...หลังจากที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระราชวังด้วยม้ากัณฐกะ พร้อมกับนายจันนะ มาประทับยืน ณ ริมฝั่งน้ำ ครัสถาณนายจันนะว่า แม่น้ำนี้ชื่อใด นายจันนะทูลตอบว่า ชื่อ โอนมานที พะยะคะ พระองค์จึงเอาส้นพระบาทกระตุ้นให้สัญญาณ ม้ากัณฐกะได้กระโดดข้ามแม่น้ำอันกว้างสุดประมาณ ไปยืนที่ฝั่งตรงข้าม จากนั้นพระโพธิสัตว์เสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนที่หาดริมฝั่งน้ำ ทรงดำริว่า ผมของเราอย่างนี้ไม่ควรแก่เพศบรรพชิต ผู้คนที่สมควรจะตัดผมของพระโพธิสัตว์ย่อมไม่มี จึงใช้พระขรรค์ตัดพระเมาลี (มวยผม) จากนั้น พระโพธิสัตว์ทรงรวบพระเมาลี อธิษฐานว่าถ้าเราจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขอให้ผมของเราจงอยู่ในอากาศ ถ้าไม่สามารถตรัสรู้ได้ ก็ขอให้ตกลงบนพื้นแผ่นดิน แล้วทรงเหวี่ยงขึ้นไป ถ้าพระเมาลีนั้นลอยขึ้นไปในอากาศประมาณหนึ่งโยชน์ และได้ตั้งอยู่ในอากาศ ซึ่งลำดับนั้น ท้าวสักกะเทวราชทรงนำผอบแก้วมารับพระเมาลีไว้ นำไปประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ชื่อว่า จุฬามณีเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 37-40)

ภาพที่ 4-122 รายละเอียดภาพเจ้าชายสิทธัตถะทรงปลงเครืจ็องทรง เสนาสลักภาพเล่าเรื่อง

พุทธประวัติตอน เสด็จออกมหาภิเนษกรรม จากวัดบ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

พระโพธิสัตว์ดำริว่า ผ้ากาสิกพัสดร์เหล่านี้มีค่ามาก แต่ไม่สมควรแก่สมณเพศ จึงเปลื้องผ้านั้นออกแล้วเปลี่ยนเป็นผ้ากาสาวพัสดร์ (ผ้าข้อมผัด) ครั้นนั้นทมิฬกรรมหาพรหม ผู้เป็นสหายเก่าของพระโพธิสัตว์ในสมัยพระกัศสปะพุทธเจ้า มีความเป็นมิตรมาตลอดพุทธันดรหนึ่ง คิดว่าวันนี้สหายเราก็จักออกมหาภิเนษกรรม เราก็จักถือสมณบริวาร ไปเพื่อสหายนั้น จึงนำบริวารแปดไป

ถวาย อันได้แก่ ไตรจีวร บาตร มีด เข็ม รัตประคด และผ้ากรองน้ำ พระโพธิสัตว์ทรงครองผ้าธงชัย
แห่งพระอรหันต์ ทรงถือเพศบรรพชิตอันอุดม ทรงเหวี่ยงอาภรณ์อันวิสุกรรมเทพบุตรตกแต่งให้
ขึ้นไปในอากาศ ท้าวมหาพรหมมารับไว้แล้วสร้างเจดีย์ด้วยรัตนะในพรหมโลก บรรจุอาภรณ์
เหล่านั้นไว้ภายใน (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 37-40)

จากนั้นตรัสสั่งนายฉันทะว่า ฉันทะผู้สหาย เธอจงนำกัณฐกะกลับไป นายฉันทะกราบทูล
ว่า แม้ข้าพระองค์จักกับวช พระโพธิสัตว์ตรัสห้ามถึงสามครั้งว่า เธอยังบวชไม่ได้ เธอจงกลับไป
ทูลข่าวการบรรพชาของเราแก่พระชนกและพระมาตุจฉา นายฉันทะจำใจต้องถวายบังคมลา
พระโพธิสัตว์ กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป (สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 37-40)

ภาพที่ 4-123 (ซ้าย) รายละเอียดภาพม้ากัณฐกะ เสนาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอน เสด็จออก
มหาภิเนษกรรม จากวัดบ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-124 (ขวา) รายละเอียดภาพบุคคลทำการต่อสู้ เสนาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอน
เสด็จออกมหาภิเนษกรรม จากวัดบ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ส่วนม้ากัณฐกะ ได้ยินพระคำรับของพระโพธิสัตว์ที่ตรัสกับนายฉันทะ คิดว่าบัดนี้เราจัก
ไม่ได้เห็นนายของเราอีกต่อไป พอละสายตาจากพระโพธิสัตว์ ไม่อาจกลั้นความโศกไว้ได้ หัวใจ
แตกตายในทันที ณ ที่นั้น และไปบังเกิดเป็นเทพบุตรนามว่า กัณฐกะ ในภพดาวดึงส์ นายฉันทะถูก
ความโศกเบียดเบียนอีกเป็นครั้งที่สอง จำใจเดินทางกลับด้วยความทุกข์ (สุริย์ มีผลกิจ และ
วิเชียร มีผลกิจ, 2551, หน้า 37-40)

ดังนั้นภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้ จึงน่าจะเป็นพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ โดยมีภาพพระโพธิสัตว์สีหัตถะประทับนั่งตรงส่วนบนกลางภาพ ยื่นขวาให้กับบุคคลผู้คุกเข่าในท่าอัญชลีรับเอาชฎานั้น ซึ่งน่าจะเป็นนายฉันทะ ที่จะต้องไปทูลแจ้งข่าวการออกมหาภิเนษกรมณ์นี้แก่พระราชบิดา ส่วนม้าที่หมอบราบกับพื้นเบื้องหน้าพระโพธิสัตว์นั้นก็น่าจะเป็นม้ากัณฐกะ สำหรับบุคคลเบื้องล่างทั้งสองนั้นอาจเป็นเหตุการณ์ก่อนการเสด็จออกบวชของพระโพธิสัตว์ อันเป็นเรื่องราวทางโลกีย์ ซึ่งจะต้องพิจารณากันต่อไป อนึ่งใบเสมาตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์นี้ยังมีพบได้ที่กลุ่มใบเสมาจากพุทธสถานภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในกลุ่มเสมาจากภูพระบาท

3.4. เสมาจาก เสมาจากกลุ่มลุ่มแม่น้ำโขง

3.4.1 พุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ เสมาจาก เสมาจากสถานบวชพ้อปู่ ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4-125 (ซ้าย) เสมาสลักภาพพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ จาก เสมาจากสถานบวชพ้อปู่ ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4-126 (ขวา) รายละเอียดภาพเจ้าชายสีหัตถะ นายฉันทะ และม้ากัณฐกะ เสมาสลักภาพพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ จาก เสมาจากสถานบวชพ้อปู่ ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

เสมาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีเหลือง รูปแท่งสี่เหลี่ยมทรงกลีบบัว มีส่วนความหนา มากกว่าเสมาที่พบในกลุ่มอื่น ๆ ที่ผ่านมา ขนาดความสูงประมาณ 180 ซม. ความกว้างประมาณ 65 ซม. และมีรูปทรงแบบปริมาตรสี่เหลี่ยมความหนาประมาณ 20 ซม. ส่วนฐานสลักเป็นเส้นลวด บัวคั่นบัวหน้ากระดานกลีบบัวหงาย ถัดจากส่วนฐานขึ้นไปสลักเป็นบัลลังก์ด้วยชุดฐานบัว (ฐานหน้ากระดานล่าง บัวคว่ำ ลวดบัว ท้องไม้ ลวดบัว บัวหงาย ฐานหน้ากระดานบน) ตรง ส่วนกลางของพื้นที่ เหนือบัลลังก์สลักเป็นภาพบุรุษ นุ่งผ้ายาวระดับเข่า ขอบผ้าถุงเว้าลงต่ำที่เอว ด้านหน้า สวมพาหุรัด กรองศอก กรอบกระบังหน้า เบื้องหลังเป็นกรอบซุ้มทรงปราสาท ประทับ นั่งขัดสมาธิ มือขวายกขึ้นระดับอก (จีบนิ้วคล้ายกับสัญลักษณ์แสดงธรรม ?) มือซ้ายวางไว้เหนือ หน้าขาซ้าย ด้านซ้ายและขวาของบุคคลตรงกลางทำเป็นกรอบซุ้มโค้งต่อเนื่องออกไปทั้งสองข้าง โดยเบื้องขวาสลักเป็นแท่น (ตั้ง) รองรับบุคคลในท่านั่งพับเพียบ สวมผ้าถุงสั้นเห็นเส้นชายเว้าโค้ง ลงมามากที่ระดับเอวด้านหน้าเช่นเดียวกัน เปลือยท่อนบน ไม่สวมเครื่องประดับ ใช้แขนซ้ายแนบ ขนานแขนขวา ยกขึ้นระดับอก (ทำนองโน้มการรับฟัง) เบื้องซ้ายสลักเป็นรูปม้าย่องอยู่ในระดับ เดียวกับบุรุษข้างขวา (ภาพที่ 4-125, 4-126)

จากองค์ประกอบและรูปแบบของภาพสลักดังกล่าวน่าจะเป็นภาพพุทธประวัติตอนเสด็จ ออกมหาภิเนษกรรม ของเจ้าชายสิทธัตถะพร้อมด้วยนายฉันทะ โดยมีภิกษุภิกษุ ซึ่งบุคคลที่ประทับ นั่งตรงกลางภายใต้กรอบซุ้มขนาดใหญ่เหนือชุดฐานบัวนั้นน่าจะเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เบื้องขวา ต่อเนื่องกันไปนั้นคือนายฉันทะ อีกด้านนั้นเป็นภิกษุภิกษุ ตามเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนนี้ เนื้อความก็เป็นเช่นเดียวกับใบเสมาสลักภาพพุทธประวัติตอนเดียวกันนี้ตามที่กล่าวแล้วในเสมาจาก วัดบ้านหนองห้าง อำเภอภูผามาศ จังหวัดพิจิตร

3.4.2 เสมาสลักภาพสุวรรณสามชาดก เสมาจากวัด โนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

เสมาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีน้ำตาลเข้ม ขนาดสูงใหญ่โดยมีความสูงประมาณ 300 ซม. กว้างประมาณ 60 ซม. ส่วนฐานด้านล่างสลักเป็นแนวรูปกลีบบัวหงายพร้อมเกสรบัว ถัด ขึ้นไปเป็นเป็นภาพบุรุษ นุ่งผ้าชายสั้นเอวเว้าลึกด้านหน้า ปลอกชายยาวแบบหางปลา (ผ้าถุงแบบ สีลปะเขมร) มือซ้ายถือคันธนู มือขวาดึงขึ้นระดับศีรษะ ถัดเข้ามาด้านในเป็นรูปดินไม้พุ่มทรงกลม ขนาดใหญ่ ตรงกลางสลักเป็นแกนสลับยาวสูงเป็นสันนูนตลอด ไปสุดด้านบนที่ส่วนปลายยอด ถัด จากแนวแกนสลับออกมาด้านซ้ายของใบเสมา เป็นภาพบุรุษ นุ่งผ้าสั้นเช่นเดียวกัน สวมเครื่องทรง ด้วยคัมพูทรงคัมภีร์ขนาดใหญ่ กรอบกระบังหน้า มือขวาถือดอกไม้อันยาว มือซ้ายประคองจับ วัตถุทรงหม้อที่มีฝาครอบด้วยกรวยทรงยอด ได้ระดับหม้อดังกล่าวลงมาเป็นภาพกวางทำท่ายองขาอยู่ หน้า (ภาพที่ 4-127, 4-128)

พิจารณาจากภาพสลักดังกล่าวแล้ว เป็นภาพสลักจากชาดกเรื่องสุวรรณสาม ซึ่งเป็นการบำเพ็ญเมตตาบารมี คือการแผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สรรพสัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า ตามเนื้อความย่อของชาดกเรื่องนี้จากพระไตรปิฎก เล่มที่ 28 พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาคที่ 2 คือ... สุวรรณสามเป็นบุตรของทูลดาบส กับปาริคาตบสสินีที่ปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรภาวนาอยู่ในป่า โดยการแนะนำจากพระอินทร์ว่าทั้งสองนั้นจะได้ยากไปในภายหน้า จำเป็นต้องมีบุตรคอยปรนนิบัติเลี้ยงดู แต่ด้วยความเป็นนักบวชบำเพ็ญพรตเพื่อการหลุดพ้นจะปฏิบัติเยี่ยงชนธรรมาทั่วไปไม่ได้ พระอินทร์จึงทรงแนะนำให้ทูลดาบสใช้มือลูบที่ท้องของปาริคาตบสสินีเพียงเท่านั้นนางก็จะตั้งครรภ์ และได้กำเนิดบุตรชายอันมีผิวพรรณเปล่งปลั่งประดุจดังทองคำ จึงได้ชื่อว่า “สุวรรณสาม” ดาบสทั้งสองเลี้ยงดูสุวรรณสามจนเติบโตใหญ่

ทั้งสองออกหาอาหารตามปรกติ ได้ถูกงูเห่าพันพิษใส่จนตาบอด สุวรรณสามจึงต้องรับหน้าที่หาอาหารปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดา เวลาที่สุวรรณสามออกป่าหาผลไม้ บรรดาสัตว์ทั้งหลายจะพากันมาแวดล้อมด้วยความไว้วางใจ เพราะสุวรรณสามเป็นผู้มีเมตตาจิต ไม่เคยทำอันตรายแก่ฝูงสัตว์ สุวรรณสามจึงมีเพื่อนแวดล้อมเป็นบรรดาสัตว์นานาชนิด พ่อแม่ลูกทั้งสามจึงมีแต่ความสุขสงบ ปราศจากความทุกข์ร้อนวันวายทั้งปวง

ภาพที่ 4-127 (ซ้าย) เสาหินสลักภาพสุวรรณสามชาดก เสาหินจากวัด โนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านฝ่อ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4-128 (ขวา) รายละเอียดภาพสุวรรณสามกบิลยักษ์ราช เสาหินสลักภาพสุวรรณสามชาดก เสาหินจากวัด โนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านฝ่อ จังหวัดอุดรธานี

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาแห่งเมืองพาราณสี พระนามว่า “กบิลยักษราช” พระองค์ได้เสด็จ ออกล่าสัตว์ มาจนถึงทำนน้ำที่สุวรรณสามมาดักน้ำเป็นประจำ พระราชาสังเกตเห็นรอยเท้าสัตว์ชุกชุม ในบริเวณนั้น จึงข่มคอยจะยิงสัตว์ที่ผ่านมากินน้ำ ขณะนั้นสุวรรณสามนำหมอน้ำมาดักน้ำดังเช่น เคย มีฝูงสัตว์เดินตามมาด้วยมากมาย พระราชาทอดพระเนตรเห็นก็ทรงแปลกพระทัยว่า สุวรรณสามเป็นมนุษย์หรือเทวดา เหตุใดจึงเดินมากับฝูงสัตว์ ครั้นจะเข้าไปถามก็เกรงว่าสุวรรณ สามจะตกใจหนีไปก็จะได้ตัว จึงคิดจะยิงด้วยธนูให้หมดกำลังก่อนแล้วค่อยจับตัวไว้ซักถาม

เมื่อสุวรรณสามลงไปดักน้ำแล้ว กำลังจะเดินกลับไปศาลา พระราชากบิลยักษราชก็เล็งยิง ด้วยธนูอาบยาถูกสุวรรณสาม สุวรรณสามล้มลงกับพื้นแต่ยังไม่ถึงตาย จึงเอ่ยขึ้นว่า เนื้อของเรากิน ไม่ได้ หนังของเราเอาไปทำอะไรก็ได้ จะยิงเราทำไม คนที่ยิงเราเป็นใคร ยิ่งแล้วจะซ่อนตัวอยู่ ทำไม กบิลยักษราชได้ยินวาจาอ่อนหวานเช่นนั้นก็ยังแปลกพระทัย ทรงคิดว่า หมูน้อยนี้เป็นใคร หนอ ถูกเรายิงล้มลงแล้ว ยังไม่โกรธเคือง กลับใช้ถ้อยคำอ่อนหวาน แทนที่จะด่าว่าด้วยความ โกรธเคือง เราจะต้องแสดงตัวให้เขาเห็น

คิดดังนั้นแล้ว พระราชาจึงออกจากที่ข่มไปประทับอยู่ข้าง ๆ สุวรรณสาม พลองตรัสว่า เราชื่อกบิลยักษราช เป็นพระราชาแห่งเมืองพาราณสี เจ้าเป็นผู้ใด มาทำอะไรอยู่ในป่านี้ สุวรรณสาม ตอบไปตามความจริงว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรดาบส ชื่อว่าสุวรรณสาม พระองค์ยังข้าพเจ้าด้วยธนูพิษ ได้รับความเจ็บปวดสาหัส พระองค์ประสงค์อะไรจึงยิงข้าพเจ้า พระราชาไม่กล้าตอบความจริง จึงแสร้งตรัสเท็จว่า เราตั้งใจจะยิงเนื้อเป็นอาหาร แต่พอเข้ามาเนื้อก็เล็ดหนีไปหมด เราโกรธจึง ยิงเจ้า

สุวรรณสามแย้งว่า เหตุใดพระองค์จึงตรัสอย่างนั้น บรรดาสัตว์ทั้งหลายในป่านี้ไม่เคย กลัวข้าพเจ้า ไม่เคยเล็ดหนีข้าพเจ้าเลย สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนของข้าพเจ้า พระราชาทรงละอาย พระทัยที่ตรัสความเท็จแก่สุวรรณสามผู้ถูกยิงโดยปราศจากความผิด จึงตรัสตามความจริงว่า เป็น ความจริงตามที่เจ้าว่า สัตว์ทั้งหลายมิได้กลัวภัยจากเจ้าเลย เรายังเจ้าก็เพราะความโง่เขลาของเราเอง

เจ้าอยู่กับใครในป่านี้ ออกดักน้ำไปให้ใคร สุวรรณสามบ้วนโลหิตออกจากปาก ตอบ พระราชาว่า ข้าพเจ้าอยู่กับพ่อแม่ ซึ่งดาบดทั้งสองคนอยู่ที่ศาลาในป่านี้ ข้าพเจ้าทำหน้าที่ปรนนิบัติ พ่อแม่ ดูแลหาน้ำและอาหารสำหรับท่านทั้งสอง เมื่อข้าพเจ้ามาถูกยิงเช่นนี้พ่อแม่ก็จะไม่มีใครดูแล ปรนนิบัติอีกต่อไป อาหารที่ศาลายังพอสำหรับหกวัน แต่ไม่มีน้ำ พ่อแม่ของข้าพเจ้าจะต้องอดน้ำ และอาหาร เมื่อปราศจากข้าพเจ้า

โอ้ พระราชา ความทุกข์ ความเจ็บปวด ที่เกิดจากถูกยิงด้วยธนูของท่านนั้น ยังไม่เท่า ความทุกข์ ความเจ็บปวดที่เป็นห่วงพ่อแม่ของข้าพเจ้าได้รับความเดือดร้อนเพราะขาดข้าพเจ้า ผู้ปรนนิบัติ ค่อยไปนี้พ่อแม่คง ไม่ได้เห็นหน้าข้าพเจ้าอีกแล้ว สุวรรณสามรำพันแล้วร้องไห้ด้วยความ

ทุกข์ใจอย่างยิ่ง

พระราชาทรงได้ยินดังนั้นก็เสียพระทัยยิ่งนักว่า ได้ทำร้ายสุวรรณสามผู้มีความกตัญญูสูงสุด ผู้ไม่เคยทำอันตรายต่อสิ่งใดเลย จึงตรัสกับสุวรรณสามว่า ท่านอย่ากังวลไปเลยสุวรรณสาม เราจะรับดูแลปรนนิบัติพ่อแม่ของท่านให้เหมือนกับที่ท่านได้เคยทำมา จึงบอกเราเถิดว่าพ่อแม่ของท่านอยู่ที่ไหน

สุวรรณสามได้ยินพระราชารัสสให้สัญญาที่ดีใจ กราบทูลว่า พ่อแม่ของข้าพเจ้าอยู่ไม่ไกลจากที่นี่มากนัก ขอเชิญเสด็จไปเถิด พระราชาทรงถามว่าสุวรรณสามจะส่งความไปถึงพ่อแม่บ้างหรือไม่ สุวรรณสามจึงขอให้พระราชายกพ่อแม่มา คนฝากกราบไหว้ลาพ่อแม่กับพระราชามือเมื่อสุวรรณสามประนมมือกราบลงแล้วก็สลบไปด้วยพิษธนุ พระราชาทรงเศร้าเสียพระทัยยิ่งนัก รำลึกถึงกรรมอันหนักที่ได้ก่อขึ้นในครั้งนี้ แล้วก็ทรงระลึกได้ว่า ทางเดียวที่จะช่วยผ่อนบาปอันหนักของพระองค์ได้ก็คือ ปฏิบัติตามวาจาที่สัญญาไว้กับสุวรรณสาม คือไปปรนนิบัติดูแลพ่อแม่สุวรรณสามเหมือนที่สุวรรณสามได้เคยกระทำมา พระราชากบิลยักขราชจึงนำหมอน้ำที่สุวรรณสามดักไว้นั้นออกเดินทางไปตามลาที่สุวรรณสามบอกไว้ และเมื่อได้พบกับดาบสทั้งสองพระราชารัสด้วยความเศร้าเสียพระทัยว่าบัดนี้สุวรรณสามถูกรูของข้าพเจ้าถึงแก่ความตายแล้ว ดาบสทั้งสองได้ยินดังนั้นก็เสียใจยิ่งนัก พระราชารัสสตอบว่า ท่านทั้งสองอย่ากังวลไปเลย ข้าพเจ้าได้สัญญากับสุวรรณสามแล้วว่า จะปรนนิบัติ ท่านทั้งสองให้เหมือนกับที่สุวรรณสามเคยทำมาทุกประการ

ดาบสทั้งสองอ้อนวอนพระราชให้พาไปที่สุวรรณสามนอนตายอยู่ เพื่อจะได้สัมผัสสลับคลำลูกเป็นครั้งสุดท้าย พระราชาก็ทรงพาไป ครั้นถึงที่สุวรรณสามนอนอยู่ ปาริกาบาสินีก็ซ่อนเท้าถูกขึ้นวางบนดัก ทุกลดาบสก็ซ่อนศิระะสุวรรณสามประคองไว้บนดัก ต่างพากันรำพันถึงสุวรรณสามด้วยความโศกเศร้า บังเอิญปาริกาบาสินีลบลำบริเวนหน้าอกสุวรรณสาม รู้สึกว่ายังอบอุ่นอยู่ จึงคิดว่าลูกอาจจะเพียงแต่ สลบไปไม่ถึงตาย นางจึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า สุวรรณสามลูกเราเป็นผู้ที่ประพฤติดีตลอดมา มีความกตัญญูต่อพ่อแม่อย่างยิ่ง เรารักสุวรรณสาม ยิ่งกว่าชีวิตของเราเอง ด้วยสัจวาจาของเรานี้ขอให้พิษธนุจงคลายไปเถิด ด้วยบุญกุศลที่สุวรรณสามได้เลี้ยงดูพ่อแม่ตลอดมา ขออานุภาพแห่งบุญจงคลบันดาลให้สุวรรณสามฟื้นขึ้นมาเถิด เมื่อนางตั้งสัตยาธิษฐานจบ สุวรรณสามก็พลิกกายไปข้างหนึ่งแต่ยังไม่ตื่นนอนอยู่ ทุกลดาบสจึงตั้งสัตยาธิษฐานเช่นเดียวกัน สุวรรณสามก็พลิกกายกลับไปอีกข้างหนึ่ง

ฝ่ายนางเทพธิดาวสุนธรี ผู้คู่แค้นชายนุช บรเวณ เขาค้นธมาทน์ ก็ได้ตั้งสัตยาธิษฐานว่า เราทำหน้าที่ รักษาเขาค้นธมาทน์มาเป็นเวลานาน เรารักสุวรรณสาม ผู้มีเมตตาจิตและมีความกตัญญูยิ่งกว่าใคร ด้วยสัจวาจาของเรานี้ขอให้พิษธนุจงหายไ้เถิด ทันใดนั้น สุวรรณสามก็พลิกกายฟื้นตื่นขึ้น

หายจากพิษณุ โดยสิ้นเชิง ยิ่งกว่านั้นดวงตาของพ่อและแม่ของสุวรรณสามก็กลับแลเห็นเหมือนเดิม พระราชาทรงพิศวงยิ่งนัก จึงตรัสถามว่าสุวรรณสามฟื้นขึ้นมาได้อย่างไร สุวรรณสามตอบพระราชาว่า “บุคคลใดเลี้ยงดูปรนนิบัติบิดามารดาด้วยความรักใคร่เอาใจใส่ เทวดาและมนุษย์ย่อมช่วยคุ้มครองบุคคลนั้น นักปราชญ์ย่อม สรรเสริญ แม้เมื่อตายไปแล้ว บุคคลนั้นก็จะได้ไปบังเกิด ในสวรรค์ เสวยผลบุญแห่งความกตัญญูกตเวทีของตน”

พระราชาทูลยกย่องราชได้ยั้งดั่งนั้นก็ชื่นชมโสมนัสตรัสกับ สุวรรณสามว่า ท่านทำให้จิตใจและดวงตาของ ข้าพเจ้า สว่างไสว ข้าพเจ้ามองเห็นธรรม ค่อยไป ข้าพเจ้าจะรักษาศีล จะบำเพ็ญกุศลกิจ จะไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์อีกแล้ว ตรัสปฐิญาณแล้วพระราชาก็ทรงขอมาโทษที่ได้กระทำให้สุวรรณสามเดือดร้อน แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับพาราณสี ทรงปฏิบัติตามที่ได้ตรัสไว้ทุกประการจนตลอดพระชนม์ชีพ ฝ่ายสุวรรณสามก็เลี้ยงดูปรนนิบัติพ่อแม่ บำเพ็ญเพียรในทางธรรม เมื่อสิ้นชีพก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกร่วมกับพ่อแม่ ด้วยกุศลกรรมที่กระทำมาคือ ความเมตตากรุณาต่อมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลาย และความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา อันเป็นกุศลกรรมสูงสุดที่บุตรพึงกระทำต่อบิดามารดา

3.4.3 เสาหลักภาพวิรุชาดก เสาจากสำนักสงฆ์ดงนาคำ ตำบลโพธิ์ตาก

กิ่งอำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 4-129 เสาหลักภาพวิรุชาดก เสาจากสำนักสงฆ์ดงนาคำ ตำบลโพธิ์ตาก กิ่งอำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

ความเป็นมาของใบเสมาแผ่นนี้ได้มีการค้นพบที่บริเวณสำนักสงฆ์ดงนาคำ ตำบลโพธิตาก กิ่งอำเภอโพธิตาก จังหวัดหนองคาย เมื่อราวปี พ.ศ. 2535 และได้ถูกเคลื่อนย้ายไปไว้ที่วัดหินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย เสาแผ่นนี้สลักจากศิลาทรายสีแดง รูปทรงไม่ได้เป็นทรงกลีบบัวเหมือนแบบอย่างใบเสมาที่พบเห็นโดยทั่วไป โดยมีลักษณะเป็นทรงแท่งเหลี่ยม ด้วยการลบที่มุมทั้งสี่มุม และป่องส่วนกลางนิดหน่อย ส่วนเศียรถูกฝังอยู่ในพื้นดิน เบื้องล่างสลักรูปม้า หมอบอยู่ที่พื้น ถัดไปด้านขวาบนสลักเป็นแท่นฐานแบบเอวชัน รองรับภาพบุรุษในชุดทรงอลังการทั้งทรงศอ คัมพู กรอบกระบังหน้า ฆาทยอด นั่งแสดงธรรมด้วยการจับนิ้วมือซ้ายโดยใช้มือขวาประคอง ถัดออกไปด้านขวาเป็นภาพบุรุษนั่งราบชันเข่าขวา มือขวาวางขนานไว้เหนือเข่าขวา นุ่งผ้าครึ่งขาท่อนบน สวมกรอบกระบังหน้า หน้าตาอึ้งทึง ผมหัก ที่พื้นด้านล่างระหว่างบุคคลทั้งสองมีพานใส่วัตถุทรงกรวยเล็กยาวตั้งไว้ เบื้องหลังของบุรุษที่นั่งเหนือแท่นฐานเป็นภาพปราสาทซ้อนชั้นพร้อมกรอบชั้นวิจิตรอลังการ ตามรายละเอียดของภาพสลักนี้น่าจะเป็นชาดกเรื่องวิรุทธ(บัณฑิต)ชาดก (ภาพที่ 4-130 - 4-131) ซึ่งเป็นการบำเพ็ญสัจจบาร์มี คือความสัตย์จริง ตามเนื้อความจากพระไตรปิฎก เล่มที่ 28 พระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาคที่ 2

ภาพที่ 4-130 (ซ้าย) รายละเอียดของภาพเหตุการณ์วิรุทธบัณฑิตเทศนาปุณณกัณฑ์ เสาสลักภาพวิรุทธชาดก เสาจากสำนักสงฆ์ดงนาคำ ตำบลโพธิตาก กิ่งอำเภอโพธิตาก จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 4-131 (ขวา) รายละเอียดภาพปราสาทเบื้องหลังพระวิรุทธบัณฑิต เสาสลักภาพวิรุทธชาดก เสาจากสำนักสงฆ์ดงนาคำ ตำบลโพธิตาก กิ่งอำเภอโพธิตาก จังหวัดหนองคาย

ว่า “...เมื่อครั้งพระพุทธองค์ เสด็จพระราชดำเนินวิบุรณจิต ซึ่งดำรงตำแหน่งอรรธธรรมานุสาสน์ในราชสำนักของพระเจ้าธนัญชัยโกรพยราชแห่งนครอินทปัตต์ พระวิบุรณจิตนั้นมีวาจาและถ้อยคำที่ไพเราะ สามารถทำให้พระราชา 101 องค์ จากเมืองต่าง ๆ เกลิบเกลิ้มจนไม่สามารถกลับเมืองของตนได้ วันหนึ่งท้าวสักกะเทวราช ท้าววรุณนาคราช และพญาครุฑ ได้เสด็จมารักษาอุโบสถศีลในราชอุทยานของพระเจ้าธนัญชัยโกรพย ได้เกิดมีขอลถกเถียงกันว่าศีลของผู้ใดประเสริฐว่ากัน จึงให้วิบุรณจิตตัดสิน ซึ่งวิบุรณจิตได้กราบทูลว่า คุณธรรมทั้งสี่ประการที่พระราชาแต่ละองค์ทรงยึดถือ นั้น เรียกว่าเป็นสันติชนในโลกได้ทั้งสิ้น ซึ่งกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ทรงพอพระทัย จึงถวายของมีค่าเป็นการบูชาธรรมดังกล่าว

ฝ่ายชายาของพญาวรุณนาคราช อันได้แก่นางวิมลทาเทวี ได้ฟังคำที่พญาวรุณนาคราชทรงเล่าให้ฟัง จึงปรารถนาจะได้ฟังธรรมจากพระวิบุรณจิตบ้าง จึงออกอุบายแสร้งทำเป็นประชวนและกาบทูลพระนาคราชว่า อยากได้หัวใจของวิบุรณจิต นางอินทิตีพระธิดาจึงหาวิธีการช่วยพระมารดาโดยได้เสด็จไปสู่กาฬศิรบรรพต และพ้อนรำเพื่อหาภัสตรา ซึ่งมีข้อแม้ว่าหากผู้ใดนำหัวใจของวิบุรณจิตมาให้ก็จะได้แต่งงานด้วยกับนาง

ขณะนั้นมียักษ์ชื่อปุลณกยักษ์ ผู้เป็นนาคของท้าวเวสสุวัน ได้ขโมยหัวใจ (มัสลินธ) ผ่านมฤคิรับอาศวนำหัวใจของพระวิบุรณจิตมาให้ โดยปุลณกยักษ์ไปทำพนันแข่งขันสกากับพระเจ้าธนัญชัยโกรพย ซึ่งฝ่ายปุลณกยักษ์มีชัยชนะ จึงทูลขอพระวิบุรณจิตเป็นของรางวัล พระวิบุรณจิตยอมรับและขอเวลาสามวัน เพื่อลาลาครอบครัว โดยในระหว่างนั้นก็ได้อูเลปุลณกยักษ์อย่างดี เมื่อครบสามวันปุลณกยักษ์ก็ให้พระวิบุรณจิตจับหางม้าเหาะพาไป

ในระหว่างทางได้พยายามฆ่าพระวิบุรณจิตด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่ไม่สำเร็จ พระวิบุรณจิตสงสัยจึงสอบถามสาเหตุ จึงได้ทราบว่าแท้จริงแล้วพระนางวิมลทาเทวี คงไม่ได้ต้องการหัวใจของพระองค์จริง ๆ แต่ประสงค์อยากได้ปัญญาที่ถือเป็นหัวใจของวิบุรณจิตมากกว่า จึงได้แสดงสาธุนธรรมแก่ปุลณกยักษ์ จนยักษ์สำนึกผิด และจะพากลับไปส่งยังเมืองอินทปัตต์ แต่พระวิบุรณจิตขอไปแสดงธรรมที่นาคพิภพก่อน ซึ่งก็ประสบผลเป็นอย่างดี โดยพญานาคราชได้ประทานธิดาแก่ปุลณกยักษ์ตามที่สัญญาไว้ ฝ่ายปุลณกยักษ์จึงนำพระวิบุรณจิตไปส่งคืนพร้อมกับมอบแก้วมณีวิเศษให้ ซึ่งวิบุรณจิตก็ได้นำแก้วมณีนั้นถวายแด่พระเจ้าธนัญชัยโกรพยเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์...” (ดูความย่อใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550, หน้า 619)

3.4.4 เสมาสถักภาพสุวรรณกัถกภูษาคก เสมาจากวัด โนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

เสมาแผ่นนี้สลักด้วยศิลาทรายสีเหลือง ขนาดความสูงประมาณ 160 ซม. ความกว้างประมาณ 50 ซม. ส่วนฐานล่างสลักเป็นท้องไม้หน้ากระดานเว้า ถัดขึ้นไปสลักเป็นรูปกลีบบัวหงาย

โค้งยาวไล่เลียงตามแนวฐาน คั่นด้วยเส้นลวดบัว ด้านหนึ่งของแผ่นเสมาสลักเป็นแกนรูปสถูปทรงกรวยยาวเช่นเดียวกับเสมาใบอื่น ๆ ที่พบในกลุ่มนี้ อีกด้านสลักเป็นภาพเล่าเรื่องโดยการจัดวางองค์ประกอบภาพในพื้นที่ส่วนล่างเหนือฐานยื่นออกมาทางซ้ายจากแกนสถูปนั้น สลักเป็นรูปบุคคลนอนหงายเอียงงอเข่าเล็กน้อยเหนือแท่นฐานรูปสี่เหลี่ยม มือทั้งสองข้างประกบกันวางแนบไว้ที่แก้มขวา ลักษณะของรูปหน้าสี่เหลี่ยม เกลาผิวเป็นมุ่นมวยไว้ที่ด้านหลัง ตาปิด จมูกใหญ่ สวมต่างหูทรงคุ่มแหลม แต่งกายด้วยผ้าห่มชายสั้น ซักชายผ้าออกมาโดยรอบ บริเวณด้านหน้าของชายผ้าสลักเป็นรูปปู โดยใช้ก้ามข้างหนึ่งหนีบที่คอสัตว์ปีก (กา) ส่วนอีกข้างหนีบขาเอาไว้พื้นที่สันกลางรูปแกนสถูปนั้นสลักเป็นรูปงูกำลังเลื้อยพันอยู่โดยรอบ โดยหันหัวเข้าและอ้าปากง้างจรดลงที่หัวขาของบุคคลที่กำลังนอนอยู่เบื้องล่าง (ภาพที่ 4-132, 4-133)

ภาพที่ 4-132 (ซ้าย) เสมาสลักภาพสุวรรณกัถกกุชาดก เสมาจากวัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านฝ่อ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4-133 (ขวา) รายละเอียดภาพพราหมณ์เจ้าของที่นา ปูทอง ฐเห่า และกา เสมาสลักภาพสุวรรณกัถกกุชาดก เสมาจากวัดโนนศิลาอาสน์ อำเภอบ้านฝ่อ จังหวัดอุดรธานี

จากรายละเอียดของภาพสลักดังกล่าว น่าจะตรงกับชาดกเรื่อง สุวรรณกัถกกุชาดก อันเป็นชาดกว่าด้วยเรื่องปูตัวฉลาด จากพระไตรปิฎก เล่มที่ 27 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 19 ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1 มีเนื้อความโดยย่อว่า...เมื่อครั้งอดีตกาล ทางด้านทิศตะวันออกของกรุงราชคฤห์ มีหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่า พลินทียะ ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นเจ้าของที่นา วันหนึ่งได้ไปล้างหน้าทีหนองน้ำใกล้ป่า พบปูตัวหนึ่งมีสีดังทอง จึงจับมานอนที่ฝ่าหมของตน เมื่อจะ

ไปยังที่น้ำก็จะนำไปปล่อยลงน้ำ ทำเช่นนี้อยู่ทุกวันจึงเกิดความคุ้นเคยกัน และครั้งนั้นนัยน์ตาของ พระโพธิสัตว์ปรากฏวงกลมใสสามชั้น จึงทำให้กาคัวเมียวที่จับอยู่บนต้นตาลในปลายนานั้น อยาก กินนัยน์ตาของพระ โพธิสัตว์ หาวีที่เจาะนัยน์ตาของพระโพธิสัตว์มากิน โดยกาคัวเมียวนั้นให้ กาคัวผู้ไปปรนนิบัติงูเห่าหม้อ เพื่อที่จะขอร้องงูเห่าให้ช่วยกัดพระโพธิสัตว์ ครั้นถึงตอนเช้าพระ โพธิสัตว์ลงมาล้างหน้าก็ถอดปูทองและให้นอนอยู่ในผ้าห่มก่อนจะเข้าไปนา เมื่อเห็นพระโพธิสัตว์ จึงตรงเข้าไปกอดจนล้มลง และกาคัวเมียวจะเข้าไปกินนัยน์ตาของพระโพธิสัตว์ ฝ่ายปูเห็นภัยมีแก่สหาย จึงเอาก้ามหนีบคอกาไว้ กาได้เรียกงูมาช่วย ปูก็เอาก้ามหนีบคองูไว้อีก ฝ่ายงูก็คิดอุบายจะให้ปูปล่อย ทั้งตนและกาคัวจึงอาสาคุดยพิษกลับคืนให้ แต่ปูรู้เท่าทันเล่ห์กลแทนที่จะปล่อยสัตว์ทั้งสองพร้อมกัน ก็เลือกปล่อยเฉพาะงูก่อน เมื่องูคุดยพิษกลับคืนจนพระโพธิสัตว์ฟื้น ปูจึงเอาก้ามหนีบคอสัตว์ทั้งสอง จนสิ้นใจตายในที่สุด

อภิปรายเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน

เสมาสัญลักษณ์สัญลักษณ์ต่าง ๆ ทั้งแบบธรรมาธิฐานรูปสถูปทรงหม้อน้ำ ต่อด้วยยอด รวยแหลม รูปธรรมจักร รวมทั้งภาพสลักเล่าเรื่องเป็นพุทธประวัติ และนิทานชาดก ในแบบ บุคคลาธิฐาน ล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพุทธศาสนาทั้งสิ้น โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้าง ถวายให้เป็นพุทธบูชาในรูปแบบของอุเทศิกเจดีย์ ที่เป็นปูชนียวัตถุสำหรับกราบไว้บูชา พร้อมทั้ง แฝงความหมายในเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับหลักธรรมต่าง ๆ สามารถกล่าวอภิปรายได้ดังต่อไปนี้

เสมาสัญลักษณ์สัญลักษณ์รูปหม้อน้ำ แท้จริงแล้วก็คือสถูปอีกรูปแบบหนึ่ง และยังใช้เป็น สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงรูปแบบของกรวยต่อยอดก็เป็นเครื่องมงคลสักการบูชา พระพุทธเจ้าอย่างหนึ่ง แบบเดียวกับขันหมากเบ็งหรือพานบายศรี ที่บรรจุวัตถุมงคลจำพวกข้าวตอก ดอกไม้ เป็นเครื่องเช่นสังเวชนียาที่ยังพบว่าใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ทั้งยังสามารถเชื่อมโยงได้กับการ พบภาชนะดินเผาต่าง ๆ จากหลุมฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย อุทิศถวายสิ่งเหล่านี้ ให้กับผู้วายชนม์

เสมาสัญลักษณ์สัญลักษณ์รูปธรรมจักร สัญลักษณ์รูปธรรมจักร สื่อความหมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับปัญญา ความรู้ ความจริงอันประเสริฐสี่ประการ (หลักอริยสัจสี่) หลักพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้ และประกาศเผยแผ่ออกไป เป็น หลักธรรมในพระสูตรชื่อว่า “ธรรมจักรวัตตนสูตร”

เสมาสัญลักษณ์เล่าเรื่องชาดก เป็นนิทานเล่าเกี่ยวกับการบำเพ็ญเพียรบารมีของ

พระโพธิสัตว์ ในอดีตก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยได้เกิดในภพชาติต่าง ๆ ทั้งสัตว์ บุคคล เทวดา พระอินทร์ พระพรหม เป็นนิทานที่แฝงไปด้วยหลักพุทธธรรมคำสอนที่พระพุทธองค์ มักจะเล่าประกอบในการเทศนาธรรมแก่บุคคล เทวดา ตามเวลาและสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะความ เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีสิบของพระพุทธองค์ ในสิบพระชาติสุดท้าย ที่เรียกว่า “ทศชาติ” หรือ “ทศชาดก”

เสมาสัญลักษณ์เล่าเรื่องพุทธประวัติ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของประวัติความเป็นมาขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อยืนยันให้เห็นหรือรับรู้ถึงหลักธรรมคำสอน ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนต่าง ๆ รวมทั้งคติธรรมหรือความหมายของพุทธประวัติตอนนั้น ๆ เช่น ในเสมาสัญลักษณ์พุทธประวัติตอนปฐมเทศนา แก่ปัญจวัคคีย์ สาระหลักของพุทธธรรม ในพระสูตรตอนนี้คือ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” หรือพุทธประวัติตอนโปรดพุทธมารดา แสดงพระอภิธรรม โปรดพุทธบิดา โดยพระพุทธองค์ตรัสพระคาถาว่า “บุคคลไม่ควรประมาทในโภชนะที่ตนได้รับ พึงประพฤติธรรมให้สุจริต ผู้ประพฤติธรรมอันสุจริตเป็นปกติ ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งอยู่ในโลกนี้และโลกหน้า” หรือ โปรดพระราหุลกุมาร โดยพระพุทธองค์มีพระดำริว่า พระราหุลกุมารนี้ปรารถนาทรัพย์อันเป็น โลภียทรัพย์ ที่มีแต่ความคับแค้น จึงให้อริยทรัพย์เจ็ดประการที่ได้จากโพธิมณฑลแก่กุมาร “เราจะทำให้กุมารนี้เป็นเจ้าของโล โลกุตระทรัพย์” เป็นต้น

เสมาในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน จึงไม่ใช่เสมาที่ใช้ปักเป็นนิมิตบอกหมายในการกำหนดเขตสังฆกรรมของพระสงฆ์ อย่างที่เป็นในปัจจุบัน แต่เป็นปูชนียวัตถุที่อุทิศถวายเป็นพุทธบูชา ในแบบอุเทสิกเจดีย์ที่สมบูรณ์ในตัวแล้ว